

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ
ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΕΝ ΧΑΝΙΟΙΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ : **Ν. Β. Τομαδάκι** Τὸ χρυσόβουλλον τῶν Κομνηνῶν. **Ν. Ἰω. Παπαδάκι** Βιβλιογραφία παλαιοῦ χειρογράφου βιβλίου. **Γ. Λελεδάκι** Ἡ ἀρχαιολογικὴ μελέτη τῶν πόλεων τῆς Δυτικῆς Κρήτης. **Φρ. Λουπάση** Ὁ Ἐμμ. Μοσχόπουλος καὶ τὰ μαγικά τετράγωνα. **ISENGARD** Οἱ ἐρυθροχίτωνες στὴν Κρήτη. Πατὴρ **Εὐτυχίου ἐκ Περτινέο** Οἱ Καπουσσῖνοι ἐν Κρήτη. **Τῆς ἐπὶ τῆς ὕλης καὶ βιβλιοθήκης ἐπιτροπῆς** Γενικὴ περὶ Κρήτης βιβλιογραφία. Ἐπὶ τῆς μελέτης περὶ οἰκισμοῦ τοῦ χαρτοφύλακος. — Σημειώματα. — Σχόλια. — Νέα διβλία. — Ἡ κίνησις τοῦ περιοδικοῦ κλπ.

ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ ΔΡ. 20

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ 1928

ΕΤΟΣ Α' Τεύχος Β—Γ.

ΤΟ ΧΡΥΣΟΒΟΥΛΛΟΝ ΤΩΝ ΚΟΜΗΝΗΩΝ (1)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΔΕΛΤΙΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΠΕΛΕΒΑΤΙΩΝ

- 1) Άννης Κομνηνῆς Ἀλεξιάς, ἔκδοσις Βόννης
- 2) Κ. Σάου Ἑλληνικά ἀνέκδοτα Α—Β Ἀθῆναι 1897
- 3) Γ. Παπαδοπετρούκη Ἱστορία τῶν Σφραγιῶν 1888 Ἀθῆναι
- 4) Π. Χιώτη Ἱστορικά ἀπομνημονεύματα Ζακύνθου Α—Γ Κέρκυρα 1849—1863
- 5) Β. Φουλῆκη Ἱστορία τῆς Κρήτης Α—Γ Χανιά 1909—1910
- 6) Στ. Ξανθοῦδίδου Ἐπίτομος Ἱστορία τῆς Κρήτης Ἀθῆναι 1909
- 7) Χριστιανική Κρήτη (περιοδικόν) τ. 1—2 Ἡράκλειον 1902—1915
- 8) Κ. Φουνδουκίση Ἱστορία τῆς Κρήτης Ἀθῆναι 1903 (Α—Β)
- 9) Ἱστορία τῆς Κρήτης μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ΙΒ' τόμου τῆς Γενικῆς Ἱστορίας ὑπὸ Μ. Βερνάρδου τοῦ Κρητῆς Ἀθῆναι 1846
- 10) Σ. Ζηριπέλιου Ἱστορικά σκην. γραφήματα. Ἀθῆναι 1860
- 11) Σ. Ζηριπέλιου οἱ Κρητικοὶ γάμοι. Ἐν Ταυρίνῃ (Torino) 1871
- 12) Π. Κριάρη Ἱστορία τῆς ἑπαν. τοῦ 1866 Χανιά 1902
- 13) (Μουστοξύδη) Ἑλληνομνήμων ἢ Σύμμικτα Ἑλληνικά Ἀθῆναι 1843 κ. ἑ.
- 14) Χρονικὸν τοῦ Τριβᾶν (Trivan) Ἐκ τῶν Ἑνετικῶν ἀρχείων ἀντίγραφον εἰς τὸ Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον (ἰταλιστί).
- 15) Flaminii Cornelii s. V. Creta Sacra (sive de episcopis utriusque ritus Graeci et Latini in insula Creta) I—II Venetiis MDCCLV.
- 16) Κ. Παπχρογγούλου Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικ. ἔθνους Α—Ε ἔκδοσις Ε'. Ἀθ. 1925.
- 17) Ν. Ι. Παπαδάκη Βιβλιοκρισία παλαιοῦ χειρογράφου βιβλίου Γωνιάς. Δακτυλογραφημένον εἰς ἰδιαιτερον φάκελλον τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Κρήτης.
- 18) Π. (Ν. Ι. Παπαδάκη). Παλαιὸν χειρόγραφον βιβλίου Γωνιάς εἰς ἑφημερίδα «Ἡγὼ τῆς Κρήτης» φύλλα, 145, 146 (4 καὶ 5 Ὀκτ. 1923) Χανιά.
- 19) στρ. Κοντούλη Τὰ δώδεκα ἀρχοντέπουλα τῆς Κρήτης καὶ ὁ Δασκαλογιάννης (πρωτότυπος(!) μελέτη) εἰς περιοδικὸν Στρατιωτικῆς καὶ Ναυτικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τεύχος 25 τῆς 11 Δεκεμβρ. 1927 σ. 252.
- 20) Στ. Ξανθοῦδίδου Συνθήκη μεταξὺ τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας καὶ Ἀλεξίου Καλλιέργου. ἐν Ἀθῆνᾶς ΙΔ' (1902) σ. 283—331.

Τὸ Χρυσόβουλλον τῶν Κομνηνῶν εἶναι μοναδικὸς σταθμὸς μιᾶς ἐποχῆς ὀλοκλήρου, ἀναφέρεται εἰς συμβάντα τὰ μόνυ γνωστὰ ἀπὸ τὴν ἐπάνοδον τῆς Κρήτης εἰς τὴν βυζαντινὴν κυριαρχίαν (961) ἕως τὴν πῶσιν της εἰς τὰς χεῖρας τῶν Φράγγων (1204). Καὶ ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἔχουν τὴν θέσιν αὐτὴν, τὰ γεγονότα εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρεται τὸ χρυσόβουλλον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραβλεφθοῦν ἀπὸ κανένα ἱστορικὸν κελὸν ἢ κακόν, ἀφ' ὅτου ἔγινε γνωστὸν.

Ἡ ὑπόθεσις του εἶναι ἡ ἐξῆς. Ὁ βασιλεὺς Ἀλέξιος στέλνει εἰς τὴν Κρήτην τὸν υἱὸν του Ἰσαάκιον καὶ τριῆρεις διὰ νὰ ὑποτάξουν τὴν νήσον, ἢ ὅποια εἶχεν ἐπαναστατήσῃ μὴ θέλουσα νὰ καταβάλλῃ τοὺς φόρους. Τὸν βασιλόπαιδα συνοδεύουν εὐγενεῖς δώδεκα οἰκογενειῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ δούξ τῆς Κρήτης μοιράζῃ τὴν νήσον εἰς φέουδα. Αἱ οἰκογένειαι τῶν 12 εὐγενῶν Κωνσταντινουπολιτῶν ἐξηπλώθησαν σὺν τῷ χρόνῳ καὶ μερικαὶ ἐσώθησαν μέχρις ἡμῶν, ὅπως οἱ Σκορδύλληδες, οἱ Βλαστοὶ καὶ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι ὅμως ἀπέβηλαν τὸ πλαιτὸν ἐπίθετον ἐν τῷ μεταξῷ.

Τὸ χρυσόβουλλον τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ καὶ τοῦ υἱοῦ του Ἰσαακίου, ἢ Ἰσαακίου Ἀγγέλου ὡς τὸν θέλουν, ἔγινε γνωστὸν εἰς περισσοτέρας τῆς μιᾶς ἐκδόσεως. Ἐγγραφον ἀφορῶν εὐγενεῖς οἰκογενείας Βυζαντινῶν, οἱ ὁποῖοι ἔγιναν τιμαριούχοι εἰς τὴν Κρήτην, δὲν ἐσώθη Ἑλληνιστὶ ἀλλὰ μόνον κατὰ μεταφράσιν ἀπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ εἰς τὸ Ἰταλικὸν καὶ ἐκ τῆς Λατινοφρονῆς αὐτῆς μεταφράσεως εἰς μεταφράσεις Ἑλληνικάς.

Ἐσώθη εἰς διαφόρους τόπους. Εἰς τὴν Κρήτην πρωτίστως, εἰς παλαιὸν χειρόγραφον τῆς Μονῆς Γωνιάς Κισάμου, (2) εἰς τὴν Κέρκυραν, εἰς τὴν Κεφαλληνίαν καὶ εἰς τὴν Ζάκυνθον, καὶ ὡς ἦτο φυσικόν εἰς τὴν Μαρκιανὴν τῆς Βενετίας.

Καὶ τό μὲν τῆς Κερᾶ—Γωνιάς ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ὁ ἀείμνηστος Γρηγόριος Παπαδοπετράκις προηγούμενος, ὁ συγγραφεὺς τῆς ἱστορίας τῶν Σφακίων, ἀτελῶς ὅμως, ἴσως ἐπειδὴ δὲν ἠμπόρεσε νὰ τὸ διαβάσῃ. Κατόπιν τὸ ἐξέδωκεν ὁ υἱὸς Ἐπίσκοπος Κισάμου καὶ Σελίνου Ἀνθίμος Δελεδάκις (3) εἰς τὴν Χριστιανικὴν Κρήτην, γράφων τὴν ἱστορίαν τῆς Μονῆς Κερᾶς Γωνιάς. Καὶ ἐκ τῆς πρώτης τοῦ Παπαδοπετράκι ἐκδόσεως καὶ ἐκ τῶν προηγουμένων ἐκδόσεων τῶν ἐπτανήσων παρέλαβαν τὸ χρυσόβουλλον καὶ τὰ συναφῆ ὁ Βασίλειος Ψιλάκης εἰς τὴν ἱστορίαν του (4) ὁ Παναγιώτης Κριάρης (5) καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Φουντουκάκης εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης (6) καθ' ὅσον ἐγὼ γνωρίζω. τῆς Κεφαλληνίας ἐξέδωκεν ὁ Βαρσούχας ὡς ἀνέγνωσα (7). Τὰ δὲ ἄλλα ἀντίγραφα ἐκ τῶν διαφόρων ἀρχείων ἐξέδωκεν τῆς μὲν Ζακύνθου ὁ Χιώτης ἡμιτελῶς (1858) (8) τῆς δὲ Κερκύρας ὁ Ἐμμανουὴλ Βενάρδος

ὁ Κρής (1846) (9) κατὰ μετάφρασιν, καὶ τὰ δύο δὲ κατ' ἀντιπαροβολὴν καὶ πλήρη ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας (1866) (10) ἐκ τῆς ὁποίας δημοσιεύσεως κυρίως ἔγιναν τὰ ἔγγραφα γνωστὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἀποστολὴν εὐγενῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως.

Ἀπὸ ὧν τὰς δημοσιεύσεις ἀξιοσημειώτως εἶναι τοῦ Σάθα, ἐπειδὴ αὐτὸς δὲν μᾶς παραθέτει ξηρὸν τὸ χρυσοβούλλον, ἄλλὰ τὸ σχολιάζει, τὸ παραβάλλει καὶ ἐξιστορεῖ τὰ τῆς ἀνευρέσεώς του. Τὸ ἡῦρε λέγει «Παρά τῷ κ. Ἰωάννῃ Βλαστῷ ἀπόγραφον τοῦ ὑπὸ Μ Βενάρδου καὶ Π. Χιώτου ἄνευ τινὸς σημειώσεως δημοσιευθέντος χρυσοβούλλου περὶ τῶν ἐκ Βυζαντίου εἰς Κρήτην μεταναστευσάντων δώδεκα ἀρχοντοπούλων. Τὸ ὄψος ἢ πρωτοφανήσφι τιλοφορία τοῦ αὐτοκράτορος, ἢ ἀπὸ Χριστοῦ χρονολογία καὶ ἄλλα, εἰσὶν ἀκαταμάχητα ἐπιχειρήματα εἰς κατάδειξιν πιθανῆς αὐτοῦ πλαστότητος. Ὁ κ. Βλαστὸς ἐκτὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀπογράφου μοι ἐπέδειξεν ἐν δύο χειρογράφοις Ἰταλικὴν μετάφρασιν τοῦ αὐτοῦ χρυσοβούλλου. Καὶ τοῦ μὲν ἀρχαιότερου φέροντος τὰς ἐπισήμους ἐπικυρώσεις τῶν κατὰ καιροὺς Ἑνετῶν διοικητῶν τῆς Κρήτης, ἐξίτηλοι σχεδὸν ἐγένοντο οἱ χαρακτῆρες, καὶ διὰ τὴν παλαιότητα καὶ πρὸ πάντων τὴν ἐπιρροὴν ἐγγυθέντος ὀφέως ρευστοῦ, τὸ δὲ δευτέρον τῶν χειρογράφων τούτων περιέχει μετάφρασιν τοῦ αὐτοῦ χρυσοβούλλου, ἐξ ἀντιγραφῆς πιθανόν τοῦ πρώτου, ἐπισημοποιεῖται ὑπὸ τῶν διαφόρων προβλεπτῶν τῆς Ζακύνθου, ἔνθα μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κρήτης προσέφυγε καὶ ἢ κρατοῦσα αὐτὰ οἰκογένεια. Ἀπὸ στόματος δὲ τοῦ κ. Βλαστοῦ ἐβεβαιώθη, ὅτι ἔνεκεν ἀναφεύσεως ποτὲ διενέξεως μεταξὺ τῶν διὰ τὸ αὐτοκρατορικοῦ δωρητηρίου κατασχόντων τὰς ἐν Κρήτῃ γαίας καὶ τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας, κατετέθη εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς νήσου τὸ προτότυπον συνοδευθὲν καὶ μετὰ Ἰταλικῆς μεταφράσεως, ἐκ δὲ ταύτης μετηνέχθη εἰς τὴν ἀπλοελληνικὴν». (11). Τί δὲ ἔκαμεν ὁ Σάθας; Δὲν ἐδημοσίευσεν τὴν Ἰταλικὴν μετάφρασιν τοῦ χρυσοβούλλου ὡς ἐγγυτέραν εἰς τὸ πρωτότυπον, ἀλλὰ τὴν μετάφρασιν τῆς μεταφράσεως, διὰ νὰ ζητοῦμεν ἡμεῖς τώρα, καὶ νὰ μὴ εὐρίσκωμεν ὅτι εἰς ἐκεῖνον ἦτο τόσον πρόχειρον. Λέγει δ' ἀκόμη «(Μετὰ τὴν μικρὰν ταύτην παρέκδοσιν), ἐπισυνάπτωμεν τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος χρυσοβούλλον, παρατηροῦντες ὅτι ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἢ χρονολογία 1082 ἀντὶ πιθανῶς 1091, δι' ἀμάρτημα τοῦ ἀγραμμάτου Ἰταλοῦ μεταφραστοῦ ἐτέθη, μεταγαγόντος ἴσως τὸ ἐν τῷ πρωτῷ τύπῳ σημειούμενον ἔτος στφθ' εἰς 1082 ἀπὸ Χριστοῦ» (12). Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ Μανουὴλ Βενάρδος ἐπραξε καλλίτερα, διότι καὶ μὲν δὲν ἐδημοσίευσεν αὐτὸ τὸ ἰταλικὸν κείμενον, τὸ ἐδημοσίευσεν ὁμοῦ κατὰ μετάφρασιν ἰδικὴν του.

Πάντα ὁμοῦ τὰ σωζόμενα ἀντίγραφα καὶ αἱ μεταφράσεις ἀνάγονται κυρίως εἰς ἓν, εἶνε ἀντίγραφα τῆς εἰς τὸ χρονικὸν τοῦ Trivan ἀναφερομένης χρυσοβούλλου ἐπιστολῆς. Τὸ χρονικὸν τοῦ Trivan ἀντίγραφον ἀπὸ τῆν Μαρκιανὴν βιβλιοθήκην τῆς Ἑνετίας ὁ κ. Σπυρ. Θεοτόκης ὁ διευθυντῆς τῶν ἀρχείων τῆς Ἰονίου Γερουσίας, ἀντίγραφον δὲ τοῦ χρονικοῦ ἔχει καὶ τὸ ἱστορικὸν μας ἀρχεῖον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀντίγραφον καὶ ἡμεῖς ἐφωτίσθημεν. Ἐγρᾶφῃ δὲ Ἰταλιστὶ τὸ χρονικὸν τοῦ Trivan

van τὸ 1686 (13) περίπου ἀπὸ τὸν tabulario Trivan, ἢ Trivisan ὁ-
πως τὸν λέγουν οἱ ἰδιόχοι μας, καὶ χωρὶς νὰ εἶναι καὶ τόσου ἱστορικοῦ
λόγου ἄξιον διὰ τὰς διηγήσεις του, ἔχει ἀρκετὴν ἔκτασιν ὡς πρὸς τὰ
γεγονότα τῆς ἀποστασίας τῆς Κρήτης τοῦ 1092 ἢ 1182 καὶ τῆς καθό-
δου εἰς Κρήτην τῶν 12 ἀρχοντοπούλων.

Τὸ ὅτι δεῖται αἱ παραλλαγαὶ ἀνάγονται εἰς τὸ χρονικὸν τοῦ
Trivan εἶναι εὐκολοπαράτηρον. Εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ κ. Ἀνθ. Λελε-
δάκι, εἰς τὸ χειρόγραφον δηλαδὴ τῆς Μονῆς Γωνιάς (18ος αἰὼν) γρά-
φει ὁ ἀντιγραφεὺς «Κόπια ἐβγαλμένη ἀπὸ τὸ καθολικὸν πρεβελέγιον
τὸ παλαιὸν, ὅπου ἐγίνηκεν εἰς τὸν καιρὸν τῆς ἐνδοξοτάτης βασιλείας
τῶν Ρωμαίων καὶ δὲν εἶναι οὔτε ὀλιγώτερον ἀπ' ὅτι τὸ παλαιὸν γράμ-
μα ὑπὸ χειρὸς Ἀντωνίου Τριβιζάν, ταμπουλαρίου τῆς μεσαρίας Κυ-
δωνίας» (14). Εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ Μανουὴλ Βενάρδου τοῦ Κρητὸς γρά-
φουν «Ἦσαν παλαίου προνομίου ἀπὸ τὸν καιρὸν τοῦ ἐνδοξοτάτου αὐτο-
κράτορος τῶν Ρωμαίων εἰς τὸ ὅποιον δὲν ὑπάρχει μῆτε περισσώτερον
μῆτε ὀλιγώτερον ἀπὸ τὰ ὅσα περιλαμβάνει τὸ παλαιὸν τὸ ὅποιον ἐγι-
νε διὰ χειρὸς Ἀναστασίου Τριβιζάνου χαρτοφύλακος τῶν Χανίων (τῆς
Κρήτης)» (15). Ἡ παρατήρησις αὕτη ἔχει τὴν ἰδίαν ἐννοίαν. Μόνον ὅτι
ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦ Trivisan, ὃ ὁποῖος ἀπὸ Ἀντωνίου γίνεται Ἀ-
ναστάσιος. Καὶ εἰς τὸ χειρόγραφον τῆς Ζακύνθου ὑπάρχει ἡ σημειώ-
σις. «Αἱ ἐπαρχίαι καὶ τὰ γονικά τῶν 16 ἀρχοντοπούλων. Κόπια ἐβγαλ-
μένη ἀπὸ τὸ καθολικὸν πρεβελέγιον τὸ παλαιὸν ἐκ τὸν καιρὸν τῆς ἐν-
δοξοτάτης βασιλείας τῶν Ρωμαίων, καὶ δὲν εἶναι οὔτε περισσώτερον,
οὔτε ὀλιγώτερον ἀπὸ ὅτι γράφει τὸ παλαιὸν ὑπὸ χειρὸς ἐμοῦ Ἀντωνίου
Τριβιζάν ταμπουλαρίου τῆς Μεσαρίας Κυδωνίας.....καὶ ὃ δούκας τῆς
Κρήτης ἐβεβαίωσε τοὺς τόπους τῶν αὐτῶν εἰς τοὺς 1185» (16). Προφα-
νὲς εἶνε ὅτι ἡ μετάφρασις τῆς σημειώσεως εἶναι ἐσφαλμένη. Διότι τὸ
ἀντίγραφον δὲν εἶναι ἀπὸ τὸ παλαιὸν privilegium ἀντιγραφὲν ἀπὸ
τοῦ Τριβιζάν, ἀλλὰ εἶναι ἀντίγραφον τοῦ παλαιοῦ χειρογράφου τὸ ὅποιον
ἔκαμε ὁ Ἀντώνιος Τριβιζάν, χαρτοφύλαξ τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας, καὶ ἐπο-
μένως ὡς παρετήρησεν ὁ κ. Ν. Ι. Παπαδάκης διὰ νὰ ἀποκληθῇ τὸ
χρονικὸν τοῦ Trivan παλαιὸν τὰ ἀντίγραφα του καὶ αἱ ἐξ αὐτῶν μετα-
φράσεις πρέπει νὰ εἶναι τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος.

Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ καταφύγωμεν εἰς τὸ πρωταρχικὸν κείμενον,
εἰς τὸ τοῦ χρονικοῦ τοῦ Trivan καὶ ἐκεῖνο νὰ ἐλέγξωμεν. Ἀλλὰ ὁ κ.
Θεοτόκης δὲν ἀντέγραψε τὴν ἐπιστολὴν τῶν Κομνηνῶν καὶ μετὰ τοὺς
τίτλους.

Alexius in Cristo Rex et imperator
Graecorum Comnenus

ἀφήνει κενὸν, θεωρῶν ἠνωστὸν τὸ κείμενον τοῦ χρυσοβούλου. Εἰς τὸ
τέλος ἐπακολουθεῖ ἡ ἐπιγραφή Ἰταλιστὶ :

In Cristo re il mio amatissimo figlio e nostro vice reg-
gente Isachio et io Alessio di lui padre.

Li benevoli nobili nostri N° 12. (17).

Ἄλλ' ἢ ἄλλειψις τοῦ κειμένου τούτου τοῦ χρυσοβούλλου δὲν

μας ἐμποδίζει εἰς τὸ ν' ἀσκήσωμεν ἐλεγχοῦ διὰ τὴν γνησιότητά του. Ἐχῶ ὑπ' ὄψει μου τὰς παραλλαγὰς τῆς Μονῆς Γωνιάς, τοῦ Παπαδοπετράκη, τοῦ Χιώτη, καὶ τοῦ Μ. Βενάρδου τοῦ Κρητοῦ. Ἡ μία εἶναι πληρεστέρα τῆς ἄλλης. Ἡ δὲ μετάφρασις τοῦ Βενάρδου εἶνε κυρίως εὐληπτοτέρα καὶ πιθανὸν περισσότερον πιστῆ. Τὴν ἔχει κάμει εἰς τὴν καθ' ἑαυτοῦσαν τῆς ἐποχῆς του καὶ μετάφρασεν ὅλας τὰς λέξεις. Ἀπεναντίας ὁ μεταφραστὴς τῆς Μονῆς Γωνιάς ἀφήκεν εἰς τὸ κείμενον καὶ ξέναις λέξεσι καὶ τὸ ἔχει ἀποδώσει εἰς γλῶσσαν πολλὴν λαϊκὴν καὶ μᾶλλον ἀλλόκοτον. Παραθέτω τὸ κείμενον τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ὄρισμοῦ κατὰ Βενάρδον καὶ Ἀ. Πελεδάκιν.

Αὐτοκρατορικοί τινες ὀρισμοὶ περὶ τῆς Κρήτης ἀντίγραφον ἀπὸ τὸ ἀρχίβιον τῆς κοινότητος τῶν Κορφῶν

Ἐκδοσις τ' Ἀνθ. [Πελεδάκι χειρόγραφον Μονῆς Γωνιάς

Ἀλέξιος Κομνηνὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων.

Ἡμεῖς ὁ διὰ τῆς ἀπειρου καὶ ἀμέτρου εὐσπλαχνίας τοῦ ἐπουρανίου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς ἀειπαρθένου Θεοτόκου, ὄντες ἐπὶ τῆς γῆς κραταιὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων ὁ διὰ θείας προνοίας ὄντες αὐτοκράτωρ ὅλης τῆς οἰκουμένης καὶ Πατὴρ τῆς περιφανεστάτης Κωνσταντινουπόλεως, ἣτις κατὰ θεῖαν πρόνοιαν ἐστὶν ἡ βασίλισσα πασῶν τῶν πόλεων καὶ προστατεύουσα τῶν Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν, τῶν ἐχόντων καὶ πιστευόντων τὴν ὁμοούσιον καὶ προσκυνητὴν Ἁγίαν

Ἀλέξιος ἐν Χριστῷ βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων ὁ Κομνηνός.

Διὰ τὸ ἀπειρον καὶ πλοῦσιον ἔλεος τοῦ ἐπουρανίου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς ἀειπαρθένου Θεοτόκου Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ, καὶ τοῦ παναγίου καὶ ζωαρχικοῦ πνεύματος, Ἐγὼ ὁ ἐπὶ τῆς γῆς κραταιὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων, θεῖα προνοία βασιλεὺς ὅλης τῆς οἰκουμένης καὶ θεοφρουρίτου καὶ περιφήμου καὶ κυρίας πασῶν τῶν πόλεων τῆς Κωνσταντινουπόλεως πατέρας καὶ κορυφαίος τῶν Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν, τῶν τιμώντων καὶ πιστευόντων τὴν ὁμοούσιον καὶ προσκυνητὴν Ἁγίαν Τριάδα τῶν

Τριάδα, τὴν ὁμολογουμένην εἰς ἓνα Θεὸν τρισυπόστατον, καὶ σεβόμενων τὰ δόγματα τῆς Ἁγίας καὶ Οἰκουμενικῆς πρώτης συνόδου τῆς συγκροτηθείσης παρὰ τῶν ἀγιωτάτων, φιλοχρίστων καὶ μιμητῶν τῶν ἀποστόλων ἡμετέρων αὐτοκρατόρων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης καὶ τῶν λοιπῶν τῶσων συνόδων, Ἀλέξιος Κομνηνὸς Πορφυρογέννητος Βασιλεὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης καὶ καθολικὸς διάδοχος τῶν μακαρίων βασιλέων τοῦ Ἰορδάνου καὶ πάσης γῆς Αἰγύπτου, Ἀραβίας, Φρυγίας, Ἀσίας καὶ Μεσοποταμίας. ἄνωθεν τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ ἄχρι τῶν Βρετανικῶν νήσων τῆς Εὐρώπης, ἀπάσης Ἀρμενίας, Σικελίας, Ἑλλάδος καὶ πάσης τῆς Οἰκουμένης ἀπὸ Ἀνατολῶν μέχρι δυσμῶν καὶ ἀπὸ μεσημβρίας ἕως ἄρκτου, ἀνακαινισταὶ τοῦ Ἁγίου Τάφου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ Σταυροῦ καὶ τῶν ἄλλων ἁγίων τόπων τοῦ Ἰησοῦ, σωτῆρος καὶ προστάτου τῶν πιστῶν καὶ Ὀρθόδοξων Χριστιανῶν καὶ ὑπεραπιστῶν αὐτῶν διὰ τὴν ἁγίαν καὶ καθολικὴν πίστιν, γράφομεν ὑμῖν, ὅσοι εὕρισκεσθε καὶ κατοικεῖται (;) εἰς τὴν ἡμετέραν νῆσον τῆς Κρήτης, ὅτι καθὼς πολλοὶ καταντήσαντες ἐκουσίως δυστυχῶς οὕτω καὶ οἱ

ὁμολογούντων ἓνα Θεὸν τρισυπόστατον. Τῶν σεβόντων τὰ δόγματα τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμενικῆς πρώτης συνόδου, συνθηρησμένη καὶ πληρουμένη ὑπὸ ἐνεργείας τῶν ἀγιωτάτων καὶ φιλοχρίστων βασιλέων ἡμῶν, καὶ ἱσαποστόλων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης καὶ τῶν λοιπῶν Ἁγίων Συνόδων. Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς ὁ καὶ πορφυρογέννητος βασιλεὺς Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης καὶ καθολικὸς διάδοχος τῶν μακαρίων βασιλέων τοῦ Ἰορδάνου καὶ πάσης Αἰγύπτου, Ἀραβίας, Φρυγίας, Ἀσίας καὶ Μεσοποταμίας καὶ ἄνωθεν τοῦ Εὐξείνου Πόντου, καὶ ἕως τὰς Βρετανικὰς νήσους, Εὐρώπης καὶ πάσης Ἀρμενίας, Κιλικίας, Ἑλλάδος καὶ πάσης τῆς οἰκουμένης ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν ἕως τὴν Δύσιν, καὶ ἀπὸ Βορρῆαν ἕως Νότον βοηθὸς τοῦ Παναγίου τάφου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ καὶ τῶν ἐτέρων ἁγίων τόπων τῆς Ἱεροσαλῆμ ὑπέρμαχος τῶν πιστῶν καὶ ὀρθόδοξων χριστιανῶν καὶ ρεφενδάριος δι' αὐτοὺς πρὸς τὴν Ἁγίαν καὶ ὀρθόδοξον ἡμῶν πίστιν.

Διὰ τῆς ἐξουσίας ταύτης γράφω πρὸς ἐσᾶς τοὺς κατοίκους καὶ εὕρισκομένους ἐν τῇ νήσῳ Κρήτης, ὅτι ὡσὰν ἄφρονες καὶ λωλοὶ ὄπου ἐξ ἰδέας σας θελήσεως γί-

ὁμέτεροι προπάτορες οἱ κατοικήσαντες εἰς αὐτὴν τὴν νῆσον ὄντες ἀπειθεῖς εἰς τὸ κράτος μας ἐξωλοθρεύθησαν ἀπὸ τὸν ἡμέτερον ἀνδρεῖον στρατηγὸν Βελισσάριον, ἀπεσταλμένον παρὰ τοῦ κραταιοτάτου Αὐτοκράτορος καὶ ἡμετέρου δικαιοτάτου πατρὸς Ἰουστινιανοῦ τοῦ μεγάλου καὶ πάλιν παρὰ τοῦ ἀνδρείου καὶ μαχιμωτάτου Βάρδα Θαλασσινοῦ πατρικίου καὶ τοποτηρητοῦ τοῦ ἡμετέρου ὀρθοδόξου αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ Ἀργυροπούλου· καὶ ταῦτα πάντα διὰ τῶν ἐκείνων παράδασιν καὶ ἀποστασίαν, καθὼς πράττετε καὶ ἡμεῖς τὸ αὐτὸ καὶ δὲν πείθεσθε εἰς τὴν βασιλείαν μας, καὶ κυριεύετε τὴν αὐτὴν νῆσον Κρήτης μὴ πληρόντες τοὺς βασιλικοὺς φόρους καὶ τοὺς σταλέντας ὑμῖν παρ' ἡμῶν κριτὰς τε καὶ τοποτηρητὰς. (18) ἀλλὰ μάλιστα μὲ πολλὴν κατασχύνην καὶ καταφρόνησιν τοὺς ἐστείλατε ὀπίσω. Διὰ τοῦτο μὲ τὴν συναίνεσιν τῶν ἀγιωτάτων Πατριαρχῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἱεραρχῶν καὶ μὲ τὴν γνώμην πάντων τῶν εὐγενῶν τῆς Συγκλήτου, διὰ τὸν παντελῆ ἀφανισμόν ὄλων ὑμῶν τῶν κατοικῶν τῆς Κρήτης τῶν γυναικῶν τε καὶ τέκνων ὑμῶν καὶ ἀπάσης τῆς περιουσίας σας, στέλλομεν ἕν μικρὸν μέρος τῶν δυνάμεων τοῦ κράτους μας, ἧτοι ἑκατὸν τριή-

νεσθε, καθὼς καὶ οἱ παρέμπροθέν σας ὄπου ἑκατοῖκουν εἰς τὸ αὐτὸ νησίον πιστοὶ καὶ ἄπιστοι ἐγίνοντα τῆς ἡμῶν βασιλείας ἀπειθεῖς καὶ ἀφανησθήκασι ἀπὸ τὸν κραταῖον στρατηγὸν Βελισσάριον, ἀπὸ τὸν πρώην ἡμῶν ἀγιώτατον βασιλέα τὸν μέγαν Ἰουστινιανόν. Καὶ πάλιν ἀπὸ τὸν κράτιστον βασιλέα Ρωμανόν καὶ μετέπειτα ἀπὸ τὸν ἀνδρειομένον καὶ δυνατὸν εἰς τοὺς πολέμους Βάρδα τὸν θαλασσινόν καὶ πατρικίον καὶ ἐπίτροπον τῆς Ὀρθοδόξου βασιλείας ἡμῶν Ρωμανοῦ τοῦ Ἀργυροπούλου. Καὶ τοῦτο ὄλον ἐγένετο διὰ τὴν παράδασιν καὶ ἀποστασίας τους, ὡς καθὼς καὶ σεῖς τόρα κάμετε, καὶ γίνεσθε ἀπειθεῖς τῆς ἡμῶν βασιλείας κυριεύοντες τὸ αὐτὸ μας νησίον τῆς Κρήτης, ὄπου δὲν δίδετε τὰ δοσίματα τὰ βασιλικά καὶ τοὺς κριτὰς καὶ ἐπιτρόπους ὄπου ἐστείλαμεν δὲν τοὺς ἐδεχθήκατε, μάλιστα μὲ ἐντροπὴν πολλὴν καὶ καταφρόνησιν εἰς ἡμᾶς τοὺς ἀντιστείλλατε. Διὰ τοῦτο μὲ βουλὴν Συνοδικῶν τῶν Παναγιωτάτων Πατριαρχῶν καὶ ἐτέρων Ἀρχιερέων, καὶ μὲ γνώμην ὄλων τῶν ἀρχόντων, καὶ τῆς βουλῆς τῆς βασιλικῆς, διὰ τὸν τέλειον καὶ ἀκατάκριτόν σας ἀφανισμόν, ὄλων ἑσᾶς ὄπου κατοικᾶτε εἰς τὸ νησίον τῆς Κρήτης γυναικῶν καὶ παιδίων,

ροισ, καὶ κατεξοχὴν τὴν βασιλικὴν τριήρη, εἰς τὴν ὁποῖαν στέλλομεν ἀρχιστράτηγον καὶ τοποτητηρὴν τῆς μεγαλειότητός μας τὸν φίλτατον καὶ ἡγαπητόν μας υἱὸν Ἰσαάκιον, ὁμοῦ μὲ τοὺς παρόντας εὐγενεῖς τοῦ ἡμετέρου βασιλείου καὶ τῆς Συγαλήτου καὶ ὄντας ἐκ δώδεκα οἰκογενειῶν μὲ σκοπὸν καὶ ἀπόφασιν νὰ σᾶς ἐξολοθρεύσωσι κατὰ κράτος μετὸν πόλεμον, καὶ μὲ τὸσας δυνάμεις, ὅσας μῆτε ὑμεῖς μῆτε οἱ προπάτορες ὑμῶν εἶδατε μῆτε ἠκούσατε· καὶ οὕτως θέλει σᾶς παιδεύσουν ὅλους μὲ βασανιστικούς θανάτους καὶ τέλειον ἀφανισμόν, ὄντας αἰτίας τούτων διὰ τὴν ἀσεβῆ καὶ ἡμιώρῃν ἐπανάστασίν σας. Ταῦτα πάντα σᾶς δηλοποιούμεν· καὶ ἂν δώσετε σημεῖα ὑποταγῆς ἅμα ὅταν φθάσωσιν αἱ τριήρεις εἰς τὰ πρῶτα σύνορα τῆς νήσου, θέλετε λάβει μικρὰν τινα συγχώρησιν· ἂν δὲ πράξετε ἄλλως θέλετε ἀφανισθῆ, δυνάμει τῆς καρούσης ἀμετατρέπτου ἀποφάσεως. 1118.

Ὁ Χριστιανικώτατος βασιλεὺς καὶ ἡμέτερός υἱὸς Ἰσαάκιος καὶ ἡμεῖς ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἀλέξιος.

Οἱ ἡμέτεροι υἱοὶ Εὐγενεῖς

Ἰωάννης Φωκᾶς, Κωνσταντῖνος Βαρούχας, Μαρτῖνος Σκορδύλης ἡμέτερος ἀνεψιὸς καὶ μέγας στρατάρχης, Λέων Μουσοῦρος, Φίλιππος Γαβαλάς ἡμέτερος συγ

καὶ πραγμάτων σας τελείως, πέμπομεν ἓνα μέρος μικρὸν ἀπὸ τῆς δυνάμεις τῆς βασιλείας ἡμῶν, ἡγοῦν κάτεργα ἑκατὸν ῥ' καὶ ξεχωριστὰ τὸ κάτεργον τὸ βασιλικόν, ὅπου μετ' αὐτὸν στέλλω διὰ βασιλέα καὶ ἐπίτροπον τῆς ἡμῶν βασιλείας καὶ βουλῆς μὲ τέλος ἀποφασιστικόν, διὰ τὴν ἐξολόθρευσιν καὶ ἀφανισμόν σας, ἀνδρῶν γυναικῶν καὶ παιδίων, ὅπου ἀκόμη οὔτε ἐσεῖς οὔτε οἱ πρῶτοι σας οὔτε ἰδετέ τῆνε, οὔτε ἀκούσετέ τῆνε. Καὶ ὅλους σας θέλουσι μαζώξει διὰ νὰ παιδευθῆτε, μὲ τυρανισμένους καὶ σκληροὺς θανάτους καὶ κατὰ κράτος χαλασμούς, ὡσὰν ἀποί σας εἶστε ἡ αἰτία, διὰ τὴν ἄμμετρόν σας καὶ ἐξωφρενείας ἀποστασίαν. Ταῦτα ὅλα σᾶς γράφω καὶ ἂν εὐθὺς ὅπου ἐγγύσωσιν τὰ κάτεργα εἰς ὁποῖαν μέρος τοῦ νησιῦ ἔλθουσι, θέλετε ὑπάγει νὰ προσκυνήσετε καὶ νὰ ὑποταχθῆτε, θέλετε ἔχει παραμικρὸν συμπάθιον εἰ δὲ καὶ κάμετε ἀλλέως, θέλετε ἀφανισθῆ κατὰ κράτος μὲ ἀπόφασιν τῆς παρούσης, βουλῆς ὅπου εἶναι ἀμετασάλευτος.

Ἔτει ἐκ τοῦ Χριστοῦ ἀρπῶ'. (1182).

Ὁ ἐν Χριστῷ βασιλεὺς περιπάθητός μοι υἱὸς καὶ ἡμέτερος ἐπίτροπος Ἰσαάκιος καὶ ἐγὼ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἀλέξιος.

γενής, Ἀνδρέας Μελισσηνός,
Θωμάς Ἀρχολέος, Δημήτριος
Βλαστός, Εὐστάθιος Χορτάτζης,
Νικηφόρος Ἀργυρόπουλος, Μα-
θαῖος Καλαφάτης καὶ Λουκάς
Λίθινος.

Ἔτι καὶ οἱ υἱοὶ ἡμῶν ἀγαπη-
τοὶ ἰδ' ἐν ἄρχουσιν.

Ἄλλ' ἄς ἔλθωμεν ἀναλυτικώτερον εἰς τὴν διήγησιν τῶν γεγο-
νότων. Τὴν ἀποστασίαν τῆς Κρήτης μᾶς ἀναφέρει ἡ Ἄννα Κομνηνὴ
διὰ τῶν ἐξῆς «Ὁὐ πολλὰ παρήλθον ἡμέραι καὶ μεμαθηκώς ὁ Αὐτοκρά-
τωρ τὴν τοῦ Καρύκη ἀποστασίαν καὶ ὅτι τὴν Κρήτην κατέσχευεν, ἐκεί-
θεν δὲ ὁ Ραφομάτης τὴν Κύπρον, μετὰ στόλου μεγάλου κατ' αὐτῶν
τὸν δούκα Ἰωάννην ἐξέπεμψε (19) καὶ καταλαβόντα δὲ τὸν Δούκα τὴν
Κάρπαθον οἱ Κρήτες μεμαθηκότες, ἐπεὶ οὐ πόρρω ταύτην εἶναι ἐγγί-
νωσκον, ἐπιθέμενοι τῇ Καρύκη δεινὸν τὸν φόνον κατ' αὐτοῦ ἀπειργά-
σαντο. Καὶ οὕτω τὴν Κρήτην τῇ μεγάλῃ δουκί παραδιδώκασιν. Κα-
τασφαλίσαντες δὲ τὰ περὶ αὐτὴν ὁ Δούκας καὶ ἀποχωρῶσαν δύναμιν εἰς
τὴν αὐτῆς φρουρὰν καταλιπών, ἐπὶ τὴν Κύπρον τὸν κατάπλουον ποιεῖται
καὶ ἅμα τῇ ταύτῃ προσοκείλει, ἐξ ἐφόδου τὴν Καρύκη, κατέσχευεν...»
(20). Ἀμφιβάλλω ὅμως ἂν κανεὶς ἄλλος ἐκ τῶν ἀσχοληθέντων μὲ τὸ
χρυσόβουλλον, ἐκτὸς τοῦ Σάθα ἐδιόδασε τὴν Ἀλεξιάδα. Οἱ μετ' αὐτὸν
χωρὶς ἄλλο θὰ ἔλαβον τὸ χωρίον εἰς τὰ βιβλία τῶν ἀντιγράφωντες αὐ-
τὸ ἀπὸ τὰ προλεγόμενα τοῦ Β' τόμου τῶν Ἑλληνικῶν ἀνεκδότων.

Καὶ ὁ Σάθας περιέπεσεν εἰς λάθος γράφας ὅτι ὁ Ζωναρᾶς, ὁ Μ.
ὁ Γλυκᾶς καὶ ὁ Γάλλος Λεβὼ ἔκαμαν σύγχυσιν, νομίσαντες ὅτι καὶ ὁ
Ραφομάτης ἦτο Κρής. Πράγματι φηίνεται ὅτι ὁ Ραφ- μάτης ὠρμήθη
ἀπὸ τὴν Κρήτην ἀφοῦ ἡ Ἄννα Κομνηνὴ λέγει «ἐκείθεν δὲ ὁ Ραφο-
μάτης» ἀπὸ τὴν Κρήτην δηλαδὴ. Ἡ ἐπανάστασις αὐτὴ τῇ 1091 φαί-
νεται ὅτι ἦτο ἀρκετὰ μεγάλη ἀφοῦ ὁ αὐτοκράτωρ ἔστειλε «στόλον μέ-
γαν.» Καὶ ἡ μὲν Κρήτη ὑπετάγη εὐκόλως. Ἄς ἴδωμεν ὅμως τί ἔκαμεν
ἡ Κύπρος. Ὁ Βουτουμίτης καταδιώκει τὸν Ραφομάτην ἔρχονται εἰς
Κύπρον καὶ τὴν ὑποτάσσουσιν. «Ἐκείθεν τὴν ἑλλην νῆσον ὑπὸ τὴν
ἰδίαν χεῖρα ποιησάμενοι ἠσφαλίσαντο κατὰ τὸ ἐγχωροῦν, τῷ αὐ-
τοκράτορι τὰ συμπεσόντα ἀπαντα διὰ γράμμάτων δηλώσαντες. Ὁ δὲ
βασιλεὺς ἀποδεξάμενος αὐτῶν τὸν ἀγῶνα δεῖν ἔγνω τὰ κατὰ τὴν Κύ-
προν ἀσφαλίσασθαι. Κριτὴν μὲν οὖν ἐτινικαδὶκα καὶ ἐξιωτὴν τὸν Καλλι-
πάριον προὐβάλλετο. ἀνὴρ δὲ οὗτος τῶν ἐπισημῶν, μαρτυρίαν δὲ πολλὴν
δικαιοπραγίας τε καὶ ἀφιλοχρηματίας καὶ ταπεινοφροσύνης συνεπαγό-
μενος, ἐπεὶ δὲ καὶ τινος ἡ νῆσος εἰδείτο τοῦ ταύτην φρουρήσαντος, τὸν
Φιλοκάλην Εὐμάθη, τὴν ταύτης ἀναθέμενος φρουρὰν, στρατοπεδάρχην
προεχειρίσατο, ναὺς πολεμικὰς δεδωκώς αὐτῷ καὶ ἐπιτότας, ἐφ' ᾧ τὰ
κατὰ τὴν Κύπρον διὰ τε τῆς θαλάσσης καὶ ἡπείρου ἀσφαλίζεσθαι.»

Κατόπιν ὁ Βαυτομίτης μετὸν Ραφομάτην ἔρχεται πρὸς τὸν Δούκα ἔλοι δ' ὕστερον ἔρχονται εἰς τὴν βασιλεύουσαν. (21)

Τὸ ὅτι ἔστειλεν ὁ Ἀλέξιος Α' ἱππότας εἰς τὴν Κύπρον εἶναι ἱκανὸν μαρτύριον τοῦ ὅτι θὰ ἔστειλε καὶ εἰς Κρήτην προηγουμένως. Ἀλλ' ἴσως ἐρωτηθῶμεν διατι δι' ἐν πρᾶγμα τόσης σημασίας δὲν γίνεται λόγος ἀπὸ τὴν Ἄνναν Κομνηνῆν; Ἡ ἀπάντησις δὲν εἶναι εὐκόλος ἀλλὰ δὲν ἐλλείπει.

Ἐξ ἀρχῆς λέγεται ὅτι εἰς τὴν Κρήτην ἦλθαν 12 ἀρχοντόπουλλα ἢ μάλλον 12 ἀρχοντόπουλλοι. Καλὰ καλὰ τί ἦσαν αὐτοὶ οἱ ἀρχοντόπουλλοι δὲν γνωρίζομεν μέχρι τοῦδε. Ὁ τίτλος αὐτὸς ἀπαντᾷ εἰς τοὺς Ἐνετοὺς καὶ ἐμβάλλη εἰς ἀπορίαν τὸν Ζαμπέλιον ὁ ὁποῖος δέλει νὰ δί- νη εἰκόνα τῆς δικιχέσεως καὶ τῆς φεουδαρχίας τῶν Ἐνετῶν εἰς Κρήτην. Ὁ Ζαμπέλιος προσπαθεῖ νὰ συμβιδάσῃ τὰ πράγματα καθορίζων τὴν νεαρὰν τοῦ ἀρχοντολογίου. Καὶ εἰς μὲν τὰ ἱστορικὰ σκηνογραφήματα» (1890) παραπέμπει εἰς τὸν Μουστοξόδην παραδεχόμενος τὴν γνώμην του, μεταβάλλων μόνον τὴν χρονολογίαν 1182 ὡς 1172 (22). Εἰς δὲ τοὺς Κρητικὸς γάμους νομίζει ὅτι ἐπὶ Ἐνετοκρατίας ὑπῆρχον.

«**Α' Παμπάλαιοι ἢ Πρωτοκεφαλάδες.** Οὗτοι τὴν ρίζαν τοῦ γενεαλογικοῦ των δένδρου ἐνεφύτευον εἰς τὸν ἀγῶνα καθ' ὃν οἱ Ἀραβες ἐξώσθησαν τῆς νήσου ὑπὸ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ, ὡς δὲ πλαστοურ- γοῦντες Διπλώματα καὶ ἀργυρόδουλλα δισχυρίζοντο ἦλκυον τὸ γένος ἐξ αὐτοκρατόρων τῆς Πρεσβυτέρας Ρώμης (Φωκάδες Γαβαλάδες Μελισσηνοί). Ἡ ἀτέλεια τῶν γνωστῶν ἐγγράφων καὶ ἡ ἐπακόλουθος τῶν ἐνδείγματων παραποίησης εἰσήνεγκον εἰς τὴ διπλωματικὴν τῆς Κρήτης ἀθεράπτευον ἀσάφειαν.

«**Β' Ἀρχοντορωμαῖοι ἢ Κεφαλάδες** οἱ παρὰ Βενετῶν εὐπατρίδαι Κρήτες συνήθως ἐπικαλούμενοι (nobili Cretensi). Δώδεκα μόνον ὑπῆρξαν κατ' ἀρχὰς τὰ Ἀρχοντόπουλα ὅσα ὑπερμεσοῦσης τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἀπεστάλησαν παρ' Ἀλεξίου τοῦ νεωτέρου εἰς Κρήτην ἵνα διὰ τῶν δπλων καθυποτάξωσι, καὶ διὰ καταστατικῶ προσφορωτέρου μεταρρυθμίωσι τὸ στασιαζόν ἀρχοντολόγιον τῆς προηγουμένης μεσαιωνικῆς ἡλικίας. Ὁ Σύλλογος ἀπεκλήθη δωδεκάς Ἐν τῇ δωδεκάδι αὐτῇ συμπροσελήφθησαν ὅσοι τῶν παμπαλαίων συνετάχθησαν ἐκ προοιμίω εἰς τὴν ἐκστρατεία τοῦ αὐτοκράτορος τὸν δὲ σύλλογον συνεκρότησαν ἐν συνόλῳ οἱ οἰκοὶ τοῦ Φωκᾶ, τοῦ Βλαστοῦ, τοῦ Σκορδύλου, τοῦ Βαρούχα, τοῦ Μελισσηνοῦ, τοῦ Λιθίου, τοῦ Χορτάτσου καὶ τοῦ Καλαφάτου (23).

Γ' οἱ Φραγγάροντες ἢ Εὐπατρίδαι Βενετοὶ (Nobili feudati, nobili Veneti....) κλπ.» (24).

Χωρὶς ἄλλο ὁ Ζαμπέλιος δὲν εἶναι ἱστορικὸς (25). Οὐδεμίαν πίστιν πρέπει νὰ δίδεται εἰς τὰ γραφόμενά του, ἐὰν δὲν τὰ ὑπάβῃ εἰς ἔλεγχον κανεὶς πρῶτα. Καὶ μὲν ἐμελέτησεν ὁ σφόδρ αὐτὸς τὰ Ἐνετικά ἀρχεῖα, ἀλλὰ τόσον πολὺ περιέπλεξε τοὺς μύθους μετὴν ἀλήθειαν, ὥστε τῆς ἱστορικῆς μυθογραφίας ἤμπορεῖ νὰ εἶναι κάλλιστος ἀντιπρόσωπος ὅχι ὁμῶς καὶ τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας ἀκριβολόγος ἐρμηνευτής.

Και **πρῶτον**. Δὲν πιστεύομεν ὅτι ὑπῆρχον παμπάλαιοι διεκδικουντες τὴν ἐκ Ρώμης καταγωγὴν. τοῦτο ἀπεδόθη εἰς αὐτοὺς ἀπὸ Ἐνετοῦς συγγραφεῖς (Bondelmontius, Cornelius κ. ἄ.) κατὰ τὴν γνωστὴν προτίμησιν, τὴν ὁποῖαν καὶ ἡμεῖς ἔχομεν, νὰ θέλωμεν τὰ πάντα προερχόμενα ἐξ ἡμῶν ἢ ἀνακαλυπτόμενα ὑφ' ἡμῶν (26).

Ἐξ ἄλλου δὲν ἰσχυρίσθησαν ποτὲ οἱ **παμπάλαιοι** δι' ἀγυροπούλλων ὅτι κατάγονται ἀπὸ τὴν Ρώμην, Μόνον οἱ ἀπόγονοι τῶν ἀρχοντοπούλλων ἠθέλησαν νὰ ἀποδείξουν ὅτι ἔλκουν ἀπὸ τῶν ἐνδόξων οἰκογενειῶν τοῦ Βυζαντίου Φωκᾶ, Μελισσηνῶν κλπ. (27). Ἴσως ἐγινεν ἐγκυρία κατὰστασις εὐγενῶν καὶ ἐπὶ Νικηφόρου Φωκᾶ. Καὶ ἦτο ἀνάγκη νὰ γίνῃ. Ἐφ' ὅσον ἄλλως τὸ πρᾶγμα δὲν μᾶς ἀναφέρεται ρητῶς, πρέπει νὰ τὸ δεχόμεθα ὡς πιθανόν, ἀφοῦ μάλιστα ἡ διανομὴ τῆς γῆς εἰς φέουδα γίνεται ἐπὶ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ

Δεύτερον Ἡ λέξις ἀρχοντόπουλλος ἀπαντᾶται εἰς τὴν συνθήκην μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Ἀλεξίου Καλλέργη τὸ ἔτος 1299 εἰς τὸ 17 ἄρθρον, δικτηρουμένη μέχρι τοῦ 17 αἰῶνος εἰς τὸ χρονικὸν τοῦ Trivan. Τὸ ἄρθρον λέγει: «Item volumus quod qui est Feudatus, sit Feudatus et qui est arcondus, sit arcondus et qui est Arcondopulus debeat esse Arcondopulus, et qui est Vasmulus, debeat esse Vasmulus et qui est Latinus debeat esse Latinus et haberi Latinus» (28).

Καὶ εἰς τὸν Κρητικὸν πόλεμον τοῦ Μαρῖνου Ζάνε Μπουνιαλῆ ἀπαντᾶ ἡ λέξις :

Εἰς τὸ Φανάρι ἦτονε Τζώρτζης ὁ Μορωζίνης

κι' εἰς τ' ἄλλο ἀρχοντόπουλος Κυριάκος Κατερίνης. (29 στ. 18—19)

Τοῦ Κρήτης τ' ἀρχοντόπουλα ἔπου μ' ἐκυβερνοῦσαν. (443 στ. 30) (29)

Εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον ἡ λέξις ἀπαντᾶ. Ὁ Χαρίδημος εἶναι **ἀρχοντόπουλο**. 30) Ἀπεναντίας εἰς τὴν θυσίαν τοῦ Ἀβραάμ δὲν ὑπάρχει, καθ' ὅσον ἡ ὑπόθεσις τοῦ μυστηρίου ἀνάγεται εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποῖαν δὲν ἔχομεν ἀρχοντόπουλλα.

Ἐὰν οἱ γράψαντες περὶ ἀρχοντοπούλλων εἶχον ὑπ' ὄψει τὴν Ἄνναν Κομνηνὴν θὰ ἔβλεπον ὅτι ἀρκετὸς γίνεται καὶ σαφὴς ἐκεῖ λόγος διὰ τὸ τάγμα τῶν ἀρχοντοπούλλων. «Τὸ δὲ τῶν ἀρχοντοπούλλων τάγμα παρὰ Ἀλεξίου πρῶτως ἐξεύρητο. Ἀστρατίαν γὰρ ἐχούσης τῆς τῶν Ρωμαίων ἀρχῆς διὰ ραθυμίαν τῶν ἀνάκαθεν αὐτοκρατόρων, συλλεξάμενος ἀπανταχόθεν αὐτοῦς τῶν ἀποπεπτωκότων στρατιωτῶν υἱεῖς, ἐγύμνασε τε πρὸς ὄπλα καὶ πόλεμον, καὶ ἀρχοντοπούλους ὠνόμασεν, ὡσανεὶ ἐξ ἀρχόντων υἱοὺς γεγονότας, ἵνα διὰ τοῦ ὀνόματος εἰς τὴν τῶν γονέων εὐγένειάν τε καὶ ἀνδρίαν ἀναφερόμενοι καὶ οὗτοι θούριδος ἀλκῆς μνήσαιντό τε καὶ ἀνδρείοτεροι γάνοιτο, τοῦ καιροῦ τούτοις τόλμαν καὶ ρώμην ὑπαγορεύοντες. Τοιοῦτον δὲ τῶν ἀρχοντοπούλλων τάγμα ὡς ἐν ὀλίγῳ ἐπεῖν, εἰς δύο χιλιάδας συμποσούμενον ὡσπερ ποτὲ καὶ τοῖς Λάκωσιν ἐφεύρητο ὁ ἱερὸς λεγόμενος λόχος», (31)

Ὁ διαφορὰ εἶναι ὅτι οἱ ἀρχοντόπουλλοι δὲν ἐστάλησαν εἰς Κρήτην διὰ νὰ πολεμήσουν ἀλλὰ νὰ διοικήσουν φεουδαρχικῶς. Ἐν τούτοις

δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι τότε διοικήσεις καὶ στρατὸς δὲν ἦτο π ἐντελῶς διάφορον.

"Ἦδη εἰσέρχομαι εἰς τὰ κατὰ τὸ χρυσοῦλλον καὶ τὴν χρονολόγησίν του. "Ἄς σημειωθῇ ὅτι κανεὶς Βυζαντινὸς συγγραφεὺς δὲν ἀναφέρει τὸ χρυσοῦλλον καὶ τὰ κατ' αὐτό. (32) Πολὺ ὕστερον τὸ 1420 ὁ περιηγητὴς Bondelmontius πρεσβύτερος γράφας περὶ τῶν νήσων τοῦ ἀρχιπελάγους, ἀναφέρει τὰ τῆς ἀποστολῆς τῶν ἀρχοντοπουλῶν εἰς Κρήτην. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος Saera Creta (33) δημοσιεῦνται δύο περιγραφαὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Cristophori Bondelmonti presbyteri Florentini descriptio insulae Candiae» (34) καὶ Descriptio insulae Candiae». Εἰς τὴν δευτέραν περιγραφὴν ὁ Βονδελμόντιος γυρίζων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Κρήτης συναντᾷ καλότερον ὁ ὅποιος τοῦ λέγει τὰ περὶ τῆς ἀποστολῆς τῶν εὐγενῶν. Παρθέτω ὀλόκληρον τὴν περικοπήν, μέρος τῆς ὁποίας ἔχει ἤδη δημοσιεύσει ὁ Σάβας, μὲ τὴν ὀρθογραφίαν καὶ τὴν στίξιν τῆς ἐποχῆς τῆς.

«Capimus post gravem iter ab alia parte Montis Vde rus Meronam, quod in Monte erat hedificatum, ubi sic prospiciebam infinitas nucum arbores domesticaque arbusta sub altis videbam montibus, Caloerus quidam talia dixit, dum noster sanctissimusque totius Mundi atque Polis Imperator divisam, atque maculatam vestram ecclesiam in suis dimisit erroribus, et in sanctum hortodoxamque fidem mediante nostro summo Patriarcha nos confirmavit Capitaneum Calerghi (35), ut ab insidiis vestrorum hominum defenderet ad nos misit, qui in tanto amore atque fidelitate nos gubernavit quod in hodiernum diem si descendentes non tamquam homines sed tamquam divinos in terra ista tenentur, Insula tota sub spe ipsorum substentatur et quidquid minimus illorum precipit pecto in anima cum corpore sumus, et ut a vestris tranctis mei Domini non decipiantur nunquam in eodem loco insimul habitant, sed supra juga Montis Dicitique leuci cum majore ipsorum, qui hic resedit concorditer convalescunt, vides ne planum cum magnis ruribus ornatum in eum cum asperisque periculosis vallibus intratur, exules cujuscumque conditionis sint huc convolant, et coram Domino Matheo Calerghi ducuntur et bene tractantur, vides denique versus Orientem Campum alterum sub juga Montium fertilissimum in pedde. cujus circa Eoae partes rus Thomasiu Sanctum maximum videbis quod antiquitus ut dicitur sine menis atque Domibus Populus maximus regrebat, qui usque in hodiernum diem in illis antiquis cavernis habitant, et de reditu Cerasarumque vinearum vivunt.

Caloerus postquam versus Orientem omnia dixit ad Domium ejus Domini me conduxit, qui propter nostram Civitatem in sui gratiam me reponit et dum in latinoque greco multa di-

cemus in Montem ipse cum suis satrapis lentis gradimur passis, ejus in radicibus centum fonte recentem fluunt aquam, in quibus rura amplissima Romanorum habitant, ubi talia audivi avidissimus ut protopapa narraret exoravi qui libratris verbis sic est orsus, postquam Chirfoca (36) ex parte nostri Imperatoris Insulam totam subjugaverat filius dicti Imperatoris cum notilibus duodecim principalioribus Romanorum Polis diuque Civibus in hanc insulam venit, qui omnibus istis nobilibus dominium et loca concessit, deinde magno tempore peracto ex continuis preliis jam fessi in istis Montibus conduxerunt, qui hodie Arma et nomen portantes in tanta devenerunt quantitate quod si essent concordēs leve eis fore insulam possidere, et primo sunt Chor-tazi, idest saturi quingenti in numero; Melissini idest Vespasiani qui sunt trecenti; Lighni, idest Suctiles qui sunt mille sexcenti; Ulasti, idest Papiniali qui sunt ducenti; ceadī, idest Ramuli qui sunt centum octuaginta; Scordilli, idest Agliati qui sunt octingenti. Venerunt denique poste longum tempus due alie generationes qui al istis Nobilibus gratiose recetti fuerunt scilicet Arculeades, idest Ursini qui sunt centum, et Colonnī, idest Colonnense qui fere treginta remanserunt et versus Settiam nom cum alliis concordēs locum eligere». (37)

Ἡ πηγὴ δέβαια αὐτὴ δὲν εἶναι σαφὴς καὶ δὲν μᾶς λέγει τὰ πράγματα καθαρὰ. Διότι τὸ κείμενον ἔχει dicti imperatoris καὶ ὁ συγγραφεὺς ἐνόμισεν ὅτι οἱ ἀρχοντόπουλλοι ἐστάλησαν ἀπὸ τὸν Ρωμανὸν Β' ἐπὶ τοῦ ὀποίου καὶ ἐξ ὀνόματος τοῦ ὀποίου ἐγινεν ἡ ἀνάκτησις τῆς Κρήτης ἀπὸ τοῦ Βυζαντινοῦς. Ἀλλὰ δὲν ἔχει ἄλλας ἀξιώσεις εἰμὴ ἀξιώσεις διηγήσεως. Εἶναι δὲ ἀξιόλογος ὡς πρὸς τοῦτο. Γίνεται μνεῖξ δύο ἀποστολῶν εὐγενῶν εἰς Κρήτην ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ μία ἀπέχει ἀπὸ τὴν ἄλλην χρόνον μικρόν. Εἶπομεν ὅτι ὁ Bondelmontius περιέρχεται τὴν Κρήτην τὸ 1420 περίπου. Μέχρι τοῦ 1686 ὅτε γράφει ὁ Trivan εἶναι ἔτη 266 κατὰ τὰ ὀποῖα πολλὰ θά συνέδησαν ὥστε ν' ἄλλο:ωθῆ καὶ ἡ μνήμη τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ ἀλήθεια.

Ἰποθέτω δτι: ὁ Trivan εἶχε συμφέρον ἀπὸ τὸ χρυσόβουλλον τοῦ Ἀλεξίου Κομνημοῦ. Ἴσως αἱ ἰσχύουσαι οἰκαγέναιαι τῶν ἀρχοντοπούλλων νὰ ἐβάσιον ἐκεῖ καὶ τότε καὶ μετὰ τὴν δόξαν καὶ προγονικὴν τῶν καταγωγῆν. Καὶ τὸ χρυσόβουλλον ἐνοθεύθη ποικιλοτρόπως (38).

Εὐκολον εἶναι νὰ γελοιοποιήσῃ κανεὶς τὸν Trivan ἂν διαβάσῃ μερικὰς σελίδας τοῦ χρονικοῦ του. Μᾶς λέγει «Il figlio dell' Imperatore che osercitava l' autorità dell' imperatore suo padre, fece divisione del Regno alla patronia delle 12 famiglie di nobili Archontopulli». Κατόπιν ὀμιλεῖ περὶ ἀνακλήσεως τοῦ Ἰσαακίου εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ τὴν διανομὴν ταύτην «Riciamato Sire Isachio in Constantinopoli dell' imperator a suo padre» τὴν ὀποῖαν ἐπηκολούθησε νῆα διανομὴ τῶν κτήσεών του εἰς ἐκκλησίας καὶ μοναστήρια καὶ «ando alla divotione de santo Sepolcro del nostro Sign. Ge-

sù Cristo et in tutti li luoghi santi di Gerusalemme e ivi divise i resto dei suoi ori.

Arrivato finalmente in Constantinopoli et abbracciato della Maestrà dell'imperatore suo padre che era allora di età decrepita restò il comando et governo di tutti li negotii importanti dell' imperio per dar riposo all' amatissimo vecchio suo genitore che giunto poi al commune calice della morte resto esso sacratissimo Isachio assoluto Imperatore insieme con suo fratello Andronico».

Εἰς τὸ μέγα τοῦτο λάθος τῆς συγχίσεως τῶν πάντων ἔπεσαν καὶ ὅλοι οἱ ἱστορικοὶ μας. (39) Ἦτο φθίνεται δύσκολον νὰ κοιτάξουν πότε ἔζησεν ὁ Ἀλέξιος Β΄ Κομνηνὸς καὶ πῶσων ἐτῶν ἀπέθανε καὶ ποῖον ἀφῆκε διάδοχον. Καὶ τοιοῦτοτρόπως ἐνῶ τὸ χρονικὸν ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Ἀλεξίου Β΄ Κομνηνοῦ τοῦ βασιλεύσαντος ἀπὸ τοῦ 1180—1182 ὡς περὶ γέροντος «di età decrepita», χρονολήρου, ὁ Ἀλέξιος Βος ἐβασίλευσε δωδεκαετῆς καὶ ἀπέθανε μόλις εἰς ἡλικίαν ἐτῶν δέκα πάντε, μὴ ἀποκτήσας φυσικὰ οὔτε υἶδὸν Ἰσαάκιον, οὔτε υἶδὸν Ἀνδρόνικον. Διότι ὁ ἀναφερόμενος ὡς υἱὸς τοῦ Ἀνδρόνικος εἶναι ὁ περιφημὸς πρῶτος ἐξάδελφος τοῦ Μανουὴλ Α΄ Κομνηνοῦ (1143—1180) καὶ θεῖος τοῦ Ἀλεξίου Β΄. Ἀνδρόνικος Κομνηνὸς υἱὸς τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ, ὁ Ἀνδρόνικος ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος παρεβλήθη μὲ τὸν Ἀλικιβάδη διὰ τὰ φαυλεπίφραυλα κατορθώματά του καὶ τὸν χαρακτήρα του τὸν συνειφασμένον μὲ κακουργήματα καὶ προτερήματα, μὲ πνεῦμα, κάλλος, γοητείαν καὶ ἱκανότητά περισσῆν.

Ὁ Ἀνδρόνικος οὗτος ἐφόνευσε τὴν μητέρα τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Β΄ καὶ κατόπιν τὸν ἴδιον Ἀλέξιον τὸν Β΄ καὶ ἔλαβε τὴν μνηστήν του ὡς σύζυγον. Ἐβασίλευσεν ἐπ' ὀλίγα ἔτη, τρία μόλις, λαβὼν τὸν χειρότερον τῶν θανάτων, βασανισθεὶς ὡς ὁ τρομερώτερος τῶν κακούργων διὰ τυφλώσεως καὶ πάσης ἄλλης ἀγρίας βαρβαρότητος εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Ἀνδρόνικος αὐτὸς δὲν ἔχει οὐδεμίαν σχέσιν τοιαύτην μὲ τὴν ὁποίαν τὸν παρουσιάζει ὁ χαρτοφύλαξ Trivian ὁ ὁποῖος θὰ ἡγνῶει τὸ ἀφάδητον τῆς ἱστορίας ἀφοῦ συνέχευε τὸν Ἀλέξιον Α΄ μὲ τὸν Ἀλέξιον Β΄ καὶ ἀφοῦ τὸν Ἰσαάκιον τὸν πιθανῶς ἐλθόντα εἰς Κρήτην τὸ 1091 πατέρα ὄντα τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ τὸν ἐνόμιζεν ἀδελφὸν καὶ συμδασιλέα του.

Ὁ Ἰσαάκιος δὲ αὐτὸς οὐδέποτε ἀνηλθεν ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κων)λευς, ἀφοῦ ἐβασίλευσεν ὁ ἀδελφὸς του Ἰωάννης δ Β΄ ὁ ἐπιλεγόμενος Καλοῖωάννης. Πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν παραθέτω πρόχειρον πῖνακα τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου τῶν Κομνηνῶν ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος μέχρι τοῦ δεκάτου τρίτου (40) τὸ σφάλμα δὲν συγχωρεῖται. Δὲν πρόκειται περὶ μικρᾶς παρεξηγήσεως ἀλλὰ περὶ ἀποστάσεως χρονικῆς καὶ ἠθικῆς. Ὁ Τριβάν εἰς τὴν ἐποχὴν του ἠθέλησε τὸν Ἰσαάκιον κάμνοντα ἐλεημοσύνας καὶ προσκυνῶντα τὸν Ἄγιον τάφον καὶ ἐρχόμενον πρὸς τὸν πατέρα του. Ἀφοῦ δὲ ἦτο ὁ πατὴρ τὸν βασιλεὺς ἐθεώρησεν εὐλογον νὰ τὸν προχειρίσῃ διάδοχόν του καὶ

χωρίς πολυλογία τὸν μετέθεσεν εἰς τὴν θέσιν τοῦ Ἀλεξίου Βου τοῦ παιδὸς τὸν ὁποῖον διεδέχθη ὁ φονεὺς καὶ θεῖος του Ἀνδρόνικος. (41)

Ὁ Ψιλάκης εἰς τὴν ἱστορίαν του ἀναφέρει τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Καρύκη καὶ ἐπιλέγει «Μετὰ δὲ τὴν ἐπὶ Ἀλεξίου Α' ἀποστασίαν ταύτην καὶ διαταραχὴν ἴσως κατόπιν ἐν τῇ νήσῳ καὶ μετὰ δείγματα ἀνυποταξίας ἐν αὐτῇ ὡς καὶ ὁ κατωτέρω μνημονευθησόμενος αὐτοκρατορικὸς ἐν χρυσοβούλλῳ ὄρισμὸς δεικνύει, ὁ δισέγγονος αὐτοῦ Ἀλέξιος Β' Κομνηνός, υἱὸς δὲ Μανουὴλ τοῦ Α' διενόηθη νὰ στηρίξῃ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἐν Κρήτῃ δι' ἀποστολῆς καὶ ἐγκαταστάσεως ἐν αὐτῇ εὐπατριδῶν ἐκ τῆς βασιλευσύνης. Ταύτην δὲ τὴν πολιτικωτέραν ἴσως ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ πράξιν ἤγαγεν αἰσίως καὶ λόγῳ ἔθνικῳ λίαν ἐπιωφελῶς. Αὐτοκρατορικὸς τοῦλάχιστον περὶ Κρήτης ἐν χρυσοβούλλῳ ὄρισμὸς ἐκδοθεὶς ἐν ἔτει 1182 δι' οὐδριμέως καὶ ἀπειλητικῶς ἐκφράζεται ὁ Κομνηνός οὕτως πρὸς τὸ ἐν Κρήτῃ ὑπήκοον, δεικνύουσι ὅτι ἡ Κρήτη μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ νικηφορίαν δὲν ἤρέμει ὅλως, τῆς βασιλευσύνης καὶ τοῦ κράτους τὰ πάνδεινα πλεον ἔσωθεν τε καὶ ἔξωθεν ὑφισταμένων» (42) Εἰς σημείωσιν δὲ λέγει: «Ἀφοῦ τὸ χρυσοβούλλον τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος εἶναι ἐκδεδομένον ἐπὶ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ Β' καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου δὲν δύναται ἢ μετανάστευσις εἰς Κρήτην τῶν εὐγενῶν πατρικιακῶν οἴκων λεγομένων ἐν τῇ χρυσοβούλλῳ ἀρχοντοπούλων, ν' ἀναχθῇ καθ' ἃ δισχυρίζονται τινας εἰς τὸν Α' Ἀλέξιον Κομνηνόν». Καὶ ἀφοῦ ὁ Ψιλάκης γράφει θέλων νὰ μᾶς πείσῃ ὅτι ὁ Ἰσαάκιος Ἀγγελὸς ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀλεξίου Β' Κομνηνοῦ καὶ ὅτι ἐπὶ τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Β' τούτου εἶχον σταλεῖ οἱ εὐγενεῖς εἰς τὴν Κρήτην.

Εἰς τὸ λάθος τοῦτο περιέπεσεν ὁ Ψιλάκης διότι εἰς τὰ ἔγγραφα τῶν ἀρχοντοπούλων ὑπάρχει σημείωσις κατὰ τὴν ὁποίαν «ὁ ἐνδοξάτατος Ἰσαάκιος ὁ Ἀγγελοῦ, ἐβασίλευε ἡμῶς μὲ τὸν ἀδελφόν του, τὸν Ἀνδρόνικον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς αὐτῶν, καὶ εἰς 1186 ἐδώκασι τὸ νησίον τῆς Κρήτης ὡς πρὸς αὐτὸν τὸν κύριον Βονιφάτιον Μαρκεζιμομπεράτου, ὁ ὁποῖος ἐπῆρε τὴν ἀδελφὴν των τὴν Ζακμπέτα ὡς γυναῖκα καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς ἔγινεν ὁ αὐτός Μαρκεζὸς κληρονόμος τοῦ αὐτοῦ νησίου» κλπ. κλπ. Ἡδὴ ὁ Σάββας εἶπε διὰ τὴν σημείωσιν αὐτὴν ὅτι «ἐξαισία ἐπικρατεῖ ἢ ἀνακρίβεια τῶν χρονολογιῶν, καὶ προσώπων» (43). Ἐννοεῖται ὅτι ἡ κυρία αὐτῇ Ζακμπέτα δὲν ἦτο θυγατὴρ νὰ ἦτο ἀδελφὴ συγχρόνως τοῦ Ἀνδρόνικου Κομνηνοῦ καὶ τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου. Ἡ παρένθεσις αὐτῇ τὴν ὁποίαν ἀπαντᾷ κανεὶς τόσον συχνὰ εἰς τοὺς Ἱταλοὺς γράψαντας δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἢ καθαρὸν νόθευμα. Ἦθελον δὲ οἱ Ἐνετοὶ ν' ἀποδείξουν ὅτι εἶχον ἀγοράσει τὴν Κρήτην ἀπὸ τὸν μαρκίωνα Βονιφάτιον Μομφερατικὸν ὁ ὁποῖος τὴν εἶχε λάβει ὡς προῖκα διὰ πολιτικὸς λόγους. Λογικῶς ἢ περικοπὴ αὐτῇ εἶναι ψευδστάτη καὶ ἀσθήρικτος. Σχετικῶς παρατηρῶ τὰ ἑξῆς. Εἰς τὸ συμβόλαιον τῆς ἀγοραπωλησίας τὸ ὁποῖον συνήψαν οἱ Ἐνετοὶ μὲ τοὺς Γενουάτας (1204) καὶ τὸ ὁποῖον νομίζουσι ὅτι ἔσῳθη ἀναφέρονται τὰ τοιαῦτα. Τὸ συμβόλαιον γίνεται μετὰ μεταξὺ Βονιφάντιου Μαρ-

κλώνος τοῦ Μομφεράτου καὶ τοῦ Μάρκου Σανούδου καὶ Ραδάβνη dalle carcere εἰς Ἀδριανούπολιν. «Λέγει δὲ ὅτι «δίδομεν οἰκειοθελῶς (ὁμιλεῖ ὁ Βονιφάτιος) . . . τὰ δικαιώματα καὶ τὰς δικαιοδοσίας ἡμῶν . . . ἐφ' ἀπάσης τῆς νήσου Κρήτης . . . ἡ ὁποία ἐπροικοδοτήθη ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου αὐτοκράτορος Ἀλεξίου ἡμετέρου πρὸς μητρὸς πάππου πρὸς τὸν ἡμέτερον ἀειμνήστον πατέρα». Κατόπιν ὁμιλεῖ περὶ 100 χιλιάδων ὑπερπύρων «τὰ ὁποία ἐδωρήθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ εἰς τὸν εἰρημένον μαρκήσιον ἤδη τελευτήσαντα ἡμέτερον πατέρα». (44) Προφανῶς τὸ συμβόλαιον εἶναι πλαστὸν καὶ ἐγγράφη κατόπιν διὰ τὴν δικαιολογίαν τοῦς Ἐνετοῦς ὡς κτήτορας τῆς Κρήτης. Εἶναι γνωστὸν ἐξ ἄλλου ὅτι οἱ Γενοῦσται δὲν ἄφησαν τὴν Κρήτην εἰ μὴ μετὰ δεκαετὴ πόλεμον πρὸς τοῦς Ἐνετοῦς, ἀφοῦ ἐνικήθησαν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ εἰρηνεύσουν. Ψῆλλοι δὲ εἶναι: ἡ πλαστότης αὐτῆ καὶ ἐπὶ τὴν ἀνάμειξιν τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ (1143—1180) εἰς τὴν ἀγοραπωλησίαν. Μᾶλλον πολιτικοὶ λόγοι ἠνάγκασαν τὸν Βονιφάτιον ν' ἀφήσῃ τὴν Κρήτην λαμβάνων ὡς ἀντάλλαγμα τὴν Μακεδονίαν.

Καὶ ἐπανέρχομαι εἰς τὸν Φιλάκην. Ἀπορίας ἄξιον εἶναι πῶς ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐνόησεν ὅτι οἱ Κομνηνοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ γεννοῦν Ἀγγέλους, πῶς δὲν ἐπρόσβλεψεν ὅτι ὁ Ἰσαὰκ Ἀγγελος ἀνελθὼν εἰς τὸν θρόνον τὸ 1185 ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀνδρόνικου Ἀγγέλου καὶ ὄχι τοῦ πρὸ ἔτους στραγγαλισθέντος Ἀλεξίου Β' (45)

Καὶ ὁ Κριάρης θέτει τὸ Χρυσόβουλλον εἰς τὸ 1182 ἢ περὶ αὐτῶν εἰς τὸ 1091 (46). Ὁ δὲ Ξανθοῦδίδης εἰς μὲν παλαιότεραν μελέτην ἔγραφε (1902) «τὰ περὶ ἐγκαταστάσεως τῶν εὐγενῶν οἰκῶν τῆς Κων/λεως ἐν Κρήτῃ ὑπὸ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ καὶ μάλιστα τῶν 12 λεγομένων ἀρχοντοπούλων δὲν ἔχουσι ἀκόμη διευκρίσθη ἱεραρκῶς. Ἰδίως τῶν τελευταίων ἡ ἐποικησις, ἂν δὲν εἶναι ἐντελῶς μῦθος, περιβάλλεται ὑπὸ πολλοῦ σκότους». (47) Εἰς τὴν ἱστορίαν του ἐκδοθεῖσαν τὸ 1909 (48) ἀμφιδάλλει διὰ τὴν γνησιότητα τῶν ἐγγράφων εἰς τὰ ὁποία στηρίζονται αἱ εἰδήσεις περὶ ἀποστολῆς εὐγενῶν καὶ τοποθετεῖ τὸ γεγονός εἰς τὸν Ἀλέξιον Α' (49), εἰς δὲ τὰ σχόλια τῆς μελέτης τοῦ Ἀνθίμου Δελεδάκι τὴν ὁποίαν προηγουμένως ἀνέφερα παραδέχεται τὴν πλαστότητα τῶν ἐγγράφων αὐτῶν.

Τὸ ὅτι βεβαίως τὸ χρυσόβουλλον δὲν εἶναι ἐν τάξει εἶναι εὐνόητον καὶ ἐγέννησεν ἐξ ἀρχῆς ὑποψίαν. Καὶ καθὼς φαίνεται ὁ E. Gerland εἰς τὴν Histoire de la noblesse Cretoise ἀντιπαραβάλλων τὰ διάφορα κείμενα ἀποδεικνύει τὸ πρᾶγμα. (50)

Ἡ γνησιότης τοῦ χρυσοβούλλου ἐξαρτᾶται καὶ ἀπὸ τοῦς τίτλους τοῦς ὁποίους ἔχει καὶ ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τὰ ὁποία ἀναφέρει καὶ ἀπὸ τὴν προπικρατηρηθεῖσαν λεπτομέρειαν τοῦ «πορφυρογέννητος» καὶ πᾶσαν ἄλλην.

Τοῦτο μόνον πιστεύω. Ὅτι δὲν ἐμποδίζεται ἡ γνησιότης τοῦ Χρυσοβούλλου ἀπὸ τὰς ὑπογραφὰς «Ἰσαάκιος καὶ γὼ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἀλέξιος» διότι πρόκειται περὶ τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Α' ὁ ὁποῖος εἶχεν υἱὸν Ἰσαάκιον καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐγένεν ἡ ἐπανάστασις τοῦ Καρούχη εἰς Κρήτην.

Τὸ ὅτι τὸ κείμενον τοῦ σημερινοῦ χρυσοβούλλου ἴσως εἶναι Ἑλληνιστὶ δὲν εἶναι τὸ πρωταρχικὸν εἶνε φανερόν. Ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ παραθέτει χρυσοβούλλον τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Α' εἰς γλῶσσαν πολὺ διάφορον τῆς κοινῆς, τὸ χρυσοβούλλον δι' οὗ ἐνεπιστεύθη ὁ Ἀλέξιος Α' εἰς τὴν μητέρα του τὴν βασιλείαν, ἀνχωρῶν εἰς ἐκστρατείαν «εἰμι καὶ αὐτὴ τοῦτον τὸν τρόπον τὰ τοῦ ῥηθέντος χρυσοβούλου αἰσθησομένη τὰς τοῦ γραφέως μόνον κομφεῖας περιελούσα».(51).

Θὰ ἦτο δὲ πολὺ ἀνόητον νὰ ἀπορριφθῆ τὸ χρυσοβούλλον ὡς νόθον ἐκ μιᾶς μικρᾶς μόνον διαφορᾶς πρὸς τὴν ἀλήθειαν, τῆς λέξεως **πορφυρογέννητος**, ἡ ὁποία ἤμπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἐμβόλιμος. Ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν ἔχω νὰ παρατηρήσω ὅτι κατὰ τὴν γενομένην ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ εἰς τὸ Ἰταλικὸν μετάφρασιν θὰ μεταφράσθῃ καὶ ἡ χρονολογία 6599 εἰς 1182 ἀντὶ 1091 ἴσως κατὰ λάθος εἰς τὴν ἀφαίρεσιν 6599—5508, ἐκ τούτου δ' ἐπῆλθεν ἡ μεγάλη σύγχυσις. Διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Ἑνετοὶ ἐχρονολόγουν ἤδη ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως, ἐν ᾧ οἱ ἡμέτεροί ἐπέμεναν νὰ χρονολογοῦν ἀπὸ κτίσεως κόσμου (52).

Δὲν ἦτο δὲ καθόλου δυνατόν οὔτε εὐλογον νὰ γίνῃ ἀποστολὴ εὐγενῶν τὸ 1182, τὸ ἔτος τῆς φοβερᾶς ἐπιδρομῆς τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ εἰς τὴν Κων(σταντι)νοῦν κατὰ τὸ ὅποιον ἐσφάγησαν οἱ Λατίνοι ἐκακώθησαν οἱ ἐντόπιοι, καὶ τὰ πάντα ἀνεστράφησαν. Πρέπει ὡσαύτως νὰ μὴ γίνεταί σύγχυσις τῆς οἰκογενείας Δούκα τῆς Κων(σταντι)πόλεως καὶ τῶν λαβόντων τὸν τίτλον τοῦ Δούκα εἰς τὴν Κρήτην.

Χωρὶς ἄλλο καὶ ἐπὶ Νικηφόρου Φωκᾶ ὡς θέλει ὁ Bondelmontius καὶ μακρὸν χρόνον ὕστερον ἐπὶ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ ἐστάλησαν εὐγενεῖς εἰς τὴν Κρήτην. Ἴσως νὰ μὴ ὑπῆρχε καθόλου τοιαύτη ἐπιστολὴ—χρυσοβούλλον—ἢ αὐτοκρατορικὸς ὀρισμὸς. Ἴσως ἡ ἐπιστολὴ θὰ ἐπλάσθῃ Ἰταλιστὶ κατὰ τὴν Ἑνετοκρατίαν καὶ θὰ ὑπερήσπιζε συμφέροντα ὀρθόδοξων εὐγενῶν. Ἐχει ὁμοίως τὴν ρίζαν τῆς, εἰς κάποιαν πραγματικότητα τὴν ὁποίαν διακρίνει κανεὶς εἰς τὰς διηγήσεις τοῦ πρωτοπαπᾶ τοῦ Bondelmontii, εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Τριδᾶν καὶ εἰς τὰς σωζωμένας παραλλαγὰς τῆς εἰς τὰς Ἰονίους γῆσους καὶ τὴν Κρήτην(53).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

(1) Εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην διορθώνεται ἡ χρονολογία τοῦ χρυσοβούλλου χωρὶς νὰ ἐξαγληθῆ τὸ ὅλον θέμα τὸ ὅποιον καὶ ἄλλοτε θὰ ἀπασχολήσῃ τὸν γράφοντα. Πραγματοποιόντως ἐξετάζονται τὰ ὀρεκτικὰ πρὸς τὸν ὀριζόμεν ζήτηματα.

(2) Μονὴ τῆς Κυρίας τῶν Ἀγγέλων· κοινῶς Κερά Γωνιά ἢ Γωνιά.

(3) Χρ. Κρήτη. Ἐπιθ. Λελεδάκι Μονὴ Κερὰ Γωνιᾶς Κισιάμου
σελίς 3—54 (1914)

(4) Α' σελίς 743—754.

(5) εἰς σελ. 15.

(6) Α' σελ. 61—64.

(7) Οἰκογένεια Βαρούχα δ. 3—3' βλ. ἔπε Κ. Φούμη ἀναίρεσις δυ-
κοφαντίας κατὰ τῆς οἰκογενείας Φούμη περιεχομένη ἐν τῇ Ἱστο-
ρίᾳ Κρήτης ἀγγραφεῖδῃ καὶ ἐκδοθεῖδῃ ὑπὸ Π. καὶ Ἄ. Κριάρη. Ἐν
Χανίοις 1902.

(8) Ἱστορ. Ἀπομν. Ζακύνθου Β' σελίς 634—636. Καὶ ὁ Ηορπ
ἐξέδωκεν εἰς τὴν ἱστορίαν του μέρος τοῦ διανεμητηρίου ἐκ τοῦ χει-
ρογράφου Ζακύνθου.

(9) σελίς 105—117.

(10) Ἐλλ. ἀνέκ. Β' σελίς 17' καὶ ἔ.

(11) Β' σελίς 1'.

(12) Β' σελίς 17'.

(13) Ἡ τελευταῖα χρονολογία τοῦ χρονικοῦ εἶναι 1686.

(14) Ἐνθα ἀνωτέρω σελίς 40—41, ἠρεσέλεγγιον ἢ πριβελέγγιον =
privilegium=προνόμιον. Εἰς τὰ Χανιά δόζεται τὸ οἰκνημα τοῦ ἀρ-
χειοφυλακείου τῶν Ἐνετῶν, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἐφυλάσσοντο αἱ προ-
νομίαι τῶν ἀρχόντων διὰ δικαιώματα ἢ καὶ οἰκόσημα μεδάρια =
ἐπαρχία. Καὶ τοῦτο ὁμῶς ἀσαφές. Ὁ Μυλιαράκης ἐξήρῳει ὅτι α' Ἡ
ἐνταῦθα μνημονευμένη Μεδάρια εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ massarii, ὅστις
διετέθει τα ἀρχεῖα, μνημονευμένη καὶ ἐν ἑτέρῳ ἐγγράφῳ τοῦ 1453,
ἐνῶ καταγράφονται οἱ μετὰ τὴν ἀλωδιν Κωνσταντινουπόλεως φυγά-
δες εἰς Κρήτην ἀρχομένῳ διὰ τῶν λέξεων «Κόπια εὐγαλμένη ἀπὸ τὸ
δριγγιλάε τῆς Μεδάριας τῶν Χανίων κ.τ.λ. (βλ. ἐπε Βερνάρδου Ἱ-
στορία Κρήτης δ. 116)». Βλ. ἐπε Ἄ ν τ. Μ η λ ι α ρ ά κ η (γράφη
Μυλιαράκι) Μεδάρια. Ἱστορικαὶ ἔρευναι περὶ τοῦ δνόματος τούτου
ὡς γεωγραφικοῦ. Ἐν Δελτίῳ Ἱστ. καὶ Ἐθνολ. Ἐταιρίας Δ' σελίς
423—474. Ἀθῆναι 1892, εἰς σελίδα 433. Τὸ πρᾶγμα ὁμῶς δὲν εἶναι
τόσον εὐκρινές. Τελυταίως ἠδολόγηθη καὶ πάλιν νομίζω μετὰ τὴν μεδάρ-
ια καὶ ὁ κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις.

(15) Ἐνθα καὶ ἀνωτέρω σελίς 109.

(16) Ε. Σάθα Ἐλλ. ἀνέκ. Β' σελίς 1α'—16'.

(17) Ἐγραψα εἰς τὸν κ. Θεοτόκην ζητῶν νὰ με πληροφορήσῃ
ποῖαν ἐκ τῶν παραλλαγῶν πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν ὡς πλινδιάζουσαν
τὸ κείμενον καὶ παρακαλῶν νὰ μοῦ τὸ δευτεῖον Ἰταλιετὶ ἂν τὸ ἔχη.
Ὁ κ. Θεοτόκης ὁμῶς ἐδιώπησε, στερούμενος προφανῶς τοῦ ζητου-
μένου.

(18) Ὁ Π. Χιώτης ἀναφερόμενος εἰς τὴν καταφυγόντας εἰς Ζά-
κυνθον εὐγενεῖς λέγει ἠολλοὶ ἐξ αὐτῶν κατήγοντο ἐκ τῶν περιβλέ-
πτων 12 κληρῶν τῶν ὁποῖους ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος ὁ Κομνη-
νός παραλαβὼν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῷ 1182 ἐγκατέστησεν εἰς
Κρήτην διανεύμας γέας εἰς τούτους διὰ τὴν ἀποστασίαν τῶν ἐγκα-
τοίκων (Β' 307—308). Καὶ εἰς Β' 338, σημειώδης 36 λέγει ἄρα ἐν
τοῖς ὀπίθεον ἀποδεικτικοῖς περὶ τῶν δώδεκα ἀρχόντων τῶν ἐγκατα-
σταθέντων ὑπὸ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ υἱοῦ Ἀλεξίου ἐγγράφα καὶ
χουδοβόλου διαδοζόμενα παρὰ τῆς οἰκογενείας Βλαστέων. Ἐκ τῶν
δώδεκα δὲ τούτων διαδοζήσαν ἐν Ζακύνθῳ Σκορδίλαι, Μουδοθιοί,
Γαβαλά, Βλαστοί, Ἀργυρόπουλοι, Λιτινοί. Ἀρ. ΚΒ'. Τὸ δημο-
σιεύμενον τιτλοφορεῖ στεμάχιον ἐξ ὀριδοῦ τοῦ Ἀλεξίου Κομνη-
νοῦ αυτοκράτορος περὶ τῶν δώδεκα ἀρχόντων τῆς Κρήτης. Σέζεται
παρὰ τῆς οἰκογενείας Βλαστέων. Σημειῶνω τὰ ἀξιοπαρασημετα μέρη
ἀκριβεύοντες τὸ αὐτὸ νηδῖον τῆς Κρήτης δὲν οἰδετε τὰ τέλη τὰ

βασιλικά και τους κριτάς και επιτρόπους όπου έδειξαμεν, δέν τους έδεχτήκατε μάλιστα με αιδούνην πολλήν και καταφρόνησιν εις ημάς τους αντίετέλλεστε.... Ο έν Χριστώ βασιλεύς και περιπόθητός μου υιός Ίδαάκιος κάγω ό πατήρ αυτού αρβ' 1182. Οι άγαπητοί υιοί έν άρχουδίν». Έχει δ' Εύδράτιος άντι Εύδράτιος Χορτάτης και Μαρθάιος ό Καθάτος άντι Καλαθάτης. Σημειώτέον ότι ό μόν Ίδαάκιος λέγεται υιός άπλως, οι δ' άλλοι υιοί έν άρχουδίν».

(19) Ο Ίωάννης Δούκας ήτο υιός τοΰ Άνδροτικού και άδελφός δε τής Ειρήνης συζύγου τοΰ Άλεξίου Α' Κομνηνού.

(20) Άλεξιάς ΙΧ, 2, Α' σελίς 430.

(21) Αύτόθι σελίς 430—433.

(22) Ίδως τυπογραφικών λάθος. Ο Μαδοξήδους έγραψεν (Ίούλιος 1843) «Ανάκαθεν πατριδα έχοντες την Κοινδοαντινοπολιν και από τινος Φωκά έδικοντος τό γένος και τό επώνυμον οτιού λέγεται ότι παρά των Ένετών ύστερον ως των καλών εργαται Καλλιέργαι έπωνομάθησαν, ήλθον μετ' άλλων ένδεκα οικογενειών εις την Κρήτην έξ άποστολής τοΰ αυτοκράτορος Άλεξίου δυνεπέμψαντος και τόν υιόν αυτού Ίδαάκιον (1182), ίνα δοκιμάσωσι τους άποστάτας, και Ίωάννης ό Καλλιέργης όστις ήτο κεφαλή τής οικογενείας δυναπέλαβε μετά των άλλων αυτής μελών Γεωργίου, Ίακώβου, Άνδρέου, Νικηφόρου και Βάρδα εύρυχορώτα κτήματα έν τη νήσῳ. Επιφέρει δε δημειωδιν άνέκδοτα ύπομνήματα δωζόμενα παρ' ημίν. Έν Έλληνονυμνος σελ. 322—323.

(23) Παραλείπει τόν Γαβαλάν, τόν Μαδοξήρον, τόν Αρχολέον και τόν Αργυρόπουλλον.

(24) Κρητικοί Γάμοι σελίς 103—104.

(25) Βλέπε Σ. Α ά υ π ρ ο υ Λόγοι και άρθρα. Αθήναι 1902, σελίς 369 κ. έ.

(26) Και τά περι Συλλόγων και δωδεκάδος είναι μυθώματα.

(27) Οι Φωκάδες παλαιοτατη οικογένεια. Οι Μελιδοηνοί ιδρυροί τότε, άφού εις έξ αυτών έγινε καισαρ μη κατορθώσας να γίνη αυτοκράτωρ.

(28) Ξανθοουδίδου Συνθήκη κ.τ.λ., Creta Sacra II p, 293, Tafel—Thomas Diplomatarium Venetolevanticum vol. III p. 376.

(29) Α γ α θ. Ξ η ρ ο υ χ ά κ η Κρητικός πόλεμος Άνθ. Διακρούστη και Μ. Ζάνε. Τεργέστη 1908.

(30) Σ τ. Ξ α ν θ ο υ δ ι δ ο υ Έρωτόκριτος. Ηράκλειον 1913. Εις τήν λέξιν άρχοντόπουλος τοΰ γλωσσοδάριου.

(31) Άλεξιάς VII, 7, Α' σελίς 339.

(32) Τόν Μον αιδνα εις βιβλιογραφικόν δημείωμα Ίεροδολυμτικού κώδικος γράφουν «Αι γενεαι των Κρητικών των έξ αυτών δυο δεκαδων : Πρωτον οι Καλλιέργοι κατοικούν εις Μυλοπόταμον οι Ζουλεάδες, οι Καθάτζοι, οι Κυριακόπουλοι, οι Γαβαλάδες, οι Πάγκαιοι. Τοΰμα ή Σιβουτος : οι Βαροΰχοι, οι Χορτάτζοι, οι Αγοστεφανίται, οι Αρχολέοι, οι Αύμαι, οι Παπαϊωννόπουλοι. Εις τήν Κάλλ...μα οι Σκορδύλοι, οι Μουσοΰροι, οι Βλαστοί, οι Μελιδοηνοί. Εις τήν Κισδαμον οι Πικροδουρίδαι, οι Θαλασσοηνοί. Βλέπε Α. Παπαδόπουλο εν Κρημείω 1894 σελίς 319 και έξης. Επίσης Σπ. Α ά υ π ρ ο υ Μικταί σελίδες Αθήναι 1903 σελ. 432 και έξης.—Επίσης Σπ. Δάμπρον σοΰ Αρχολέου. Έν Σπινθηρος Α' σελ. 8 κ. έ. Χαγιά 1902. και Ν. Βέν πρόλογος εις Έρωφίλιν εκδόσεως Στοχαση Αθήναι 1926.

(33) Ο Κορνήλιος Φλαμ. ιδιορων τά τής Κρήτης λέγει εις pars

quarta p. 218 δετι μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κρήτης ἀπὸ τὸν Νικηφόρον Φωκᾶν «Pacifice deinde Cretensem iusulam tennerunt Imperatores C. P. ad Alexium Angelum qui fratre Isaaco e fide dejecto et luminibus privato imperium tyrannice invasit». Περὶ τοῦ κινήματος τοῦ 1091 οὐδεὶς λόγος ἐκεῖ.

(34) Creta sacra pars prima p. 1—18 καὶ 77—109.

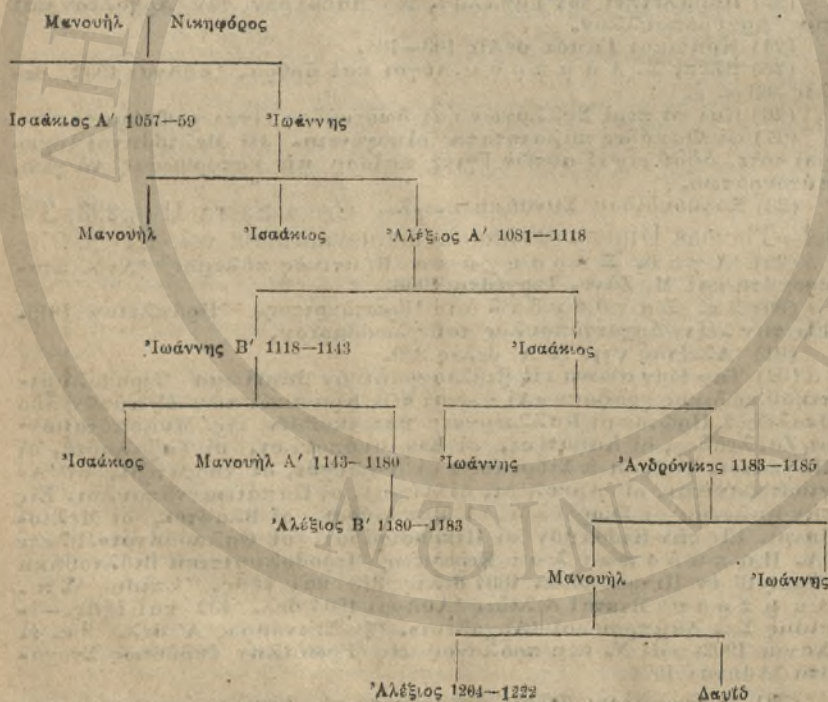
(35) *Ἦδη Καλλιέργης καὶ οὐχὶ Καλλιέργης. Ἀπίθανον γὰρ ὀνομάσθην ἀπὸ τοὺς ἐνετοὺς καλλιέργαι ὡς καλῶν ἔργων ἐργάται. Οἱ ἐνετοὶ θὰ τοὺς ὀνόμαζον μὲ ἐνετικὸν ἐπώνυμον καὶ οὐχὶ ἑλληνικόν, εἰς ἐποχὴν μάλιστα καθ' ἣν καὶ οἱ ἐνετόπιοι εἶχον ἕνα ἐπίθετα. Παράβαλε Ἄγ. Ξηρουχάρη Κρητικὸς πόλεμος βελίς 27 δημοσίως 3.

(36) Chirloca = Νικηφόρος Φωκᾶς (κύρις Ν. Φωκᾶς).

(37) Creta Sacra p. 106—107. Δὲν κάμνει μνησίαν τῶν οἰκογενειῶν Βαρούχα, Γαβαλά, Καλαθάτου, Μουδούρου, Ἀργυροπούλου καὶ Λιδινοῦ. Προφανῶς ἐξέχασεν ὁ περὶ αὐτὸν τοὺς λόγους τοῦ πρωτοπαπᾶ.

(38) Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐκτὸς τῆς ἑπτανήσου οἱ κρητικὲς εὐγενεῖς μετέβησαν καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν ὅπου τὰ δικαιώματά των ἀναγνωρίζονται. Μέρος τῆς οἰκογενείας τῶν Καλλιέργων μετεφέρθη εἰς Ἐνεσίαν. Μετεχειρίζοντο δ' αὐτοὶ ὡς οἰκόδημον τὸν δικέφαλον ἀετὸν μελανόπτερον ἐπὶ ἀργυροῦ ἐδάφους ἐνφ' ἀργυρῶς σταυρῶς ἐκφύ-

Τὸ δένδρον τῶν Κομνηνῶν

εται μεταξύ των δύο του πενηντού τραχήλων. Ὁ δὲ λόγιος Ζαχ. Καλλιέρης εἶχεν οἰκόδημον ἔχον δύο σύμβολα, τὸ κηρύκειον μετὰ ἑστέρος καὶ ὁ δικάβαλος ἀπὸς ἐστειμένους καὶ φέρον ἐπὶ τοῦ δεύθους τὰ ἀρκτικά γράμματα Ζ. Κ. (Μονοτοξίδου ἑλληνομν. δ. 332—333).

(39) Καὶ οἱ δημοθεύσαντες ἢ ἀναθέροντες τὸ χρυσοδόβουλλον. Προβλ. Παπαρρηγοπούλου Ἱστορ. Ἑλλ. Ἔθνοους Α' 449—450 καὶ Ε' 30—32.

(40) Τὸ δένδρον τῶν Κομνηνῶν βλέπε ἔναντι.

(41) Ἐπειδὴ τὸ χρυσοδόβουλλον λέγει τὸν Ἀλέξιον πορφυρογέννητον καὶ ἐπειδὴ τὸ 1091 εἶναι ἀπίθανον νὰ ἦτο ἐνήλικος ὁ υἱὸς τοῦ Ἀλεξίου Α' Ἰσαάκιος, δυσκολευόμεθα χρονολογοῦντες τὸ χρυσοδόβουλλον εἰς τὸ 1091 γὰρ τὸ παραδεχθόμεν ὡς γνήδιον.

(42) Ψιλάκη Ἱστορία Α' 743—744. Ἐνόητον εἶναι ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν ἢ ἀποικηδὸς τῶν ἀρχοντοπούλλων νὰ ἦτο ἐπακόλουθον τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1091. Καὶ ὅμως ὁ Μυλιαράκης ἐξοφῶναι ὅτι ἡ ἐγκατάστασις τῶν εὐγενῶν θὰ ἐγένεν ἐπὶ Ἀλεξίου Β' Κομνηνοῦ [1181—1183] ἢ ἐπὶ Ἰσαακίου Ἀγγέλου [1184—1194]. Βλέπε ἔνθα καὶ ἀνωτέρω 450—451.

(43) Ἑλλήνων ἀνέκδοτα Β' κ6'.

(44) Ψιλάκη Ἱστορία Β' 19—20. Σφίεται λατινιδί.

(45) Ὁ Σ. Λάμπρος δὲν διακρίνει Ἀλέξιον Α' ἀπὸ Β' γράφων ἀπλῶς ἐπὶ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ. Μετὰ τοῦ Hopy νομίζει ὅτι ἐπὶ νεοελληνικά αὐτὰ ἔγγραφα καίτοι ἐν μεταγενετέροις χρόνοις γεγραμμένα δὲν ἦσαν ἀνάξια πίστεως, ἀλλ' ἔχουσι τὴν ἀρχὴν ἀρχαιοτάτων. Μικταὶ δεσφιδες δεσφίς 432.

(46) Ἱστορία δεσφίς 15.

(47) Συνθήκη Ἀλεξ. Καλλιέρηου δ. 287 δημοσιωδὶς 2.

(48) Ἱστορία δ. 75.

[49] Νεωτέραν γνώμην τοῦ κ. Ξανθοῦιδου δὲν ἔχω ὑπ' ὄψει, οὔτε καὶ τὴν περὶ τῆς οἰκογενείας Βαρούχα ὡς φεουδαρχῶν παλαιότεραν του μελέτην.

(50) E. Gerland Histoire de la noblesse Cretoise au moyen âge. Paris 1897. σ. 77 κ. ἔ.

[51] Ἀλεξιάς Α' δ. 137—160.

[52] Βλέπε καὶ εἰς Ἑλληνομνήμονα 113—116 «Χρυσοδοῦλλον ἑλεγχος», προκειμένου περὶ χρυσοδοῦλλον τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ δημοθευθέντος τὸ 1837 εἰς τὴν Εὐαγγελικὴν Σάλπιγγα. Τὸ περιοδικὸν τοῦ ἔτους τούτου δὲν κατώρθωσα νὰ εἶρω διὰ νὰ ἴδω ἂν ὑπάρχη σχεδὸς μετὰ τὸ προκειμένον. Ἐκεῖ γίνονται εὐλογοὶ παρατηρήσεις περὶ τίτλων καὶ χρονολογίας.

[53] Εἰς τὴν μελέτην αὐτὴν διετήρησα τὴν ἰσογραφίαν ἐκάστου γράφου Ψιλάκης, Μυλιαράκης, ἀρχοντοπούλου, καθὼς, κατὰ ὅποια δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῶν ὡς ἰδικὰ μου λάθη. καθὼς ἀκολουθῶ μὲν τὴν ἰσογραφίαν τοῦ κ. Χατζιδάκι, ἀλλ' ἀφήνω κείμενα καὶ ὀνόματα ἀδιόρθωτα. Ἴσως εἰς μερικά νὰ γίνα ὀρθωτικῶς... τυπογραφικῶς.

ΝΙΚ. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

ΝΙΚ. ΙΩ. ΠΑΠΑΔΑΚΙ

Διευθυντοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Κρήτης

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ ΠΑΛΑΙΟΥ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ*

Ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ Γωνιάς, πλὴν παλαιοῦ χειρογράφου κώδικος καὶ σιγιλλίων Πατριαρχικῶν ἐγγράφων, διασφύζεται καὶ βιβλίον χειρόγραφον, ἱστορικοῦ περιεχομένου, ἀνήκον εἰς τὸν Ἱερομόναχον Ἱερόθεον.

Μέχρι σήμερον ἐλάχιστα περὶ τοῦ χειρογράφου τούτου πράγματα ἐγινώσκομεν· τὰ ἐν τῇ «Χριστιανικῇ Κρήτῃ» τοῦ 1913 δημοσιευθέντα μετὰ τῆς Ἱστορίας τῆς μονῆς δὲν μᾶς ἐγνώρισαν περὶ τοῦ βιβλίου εἰμὴ ἔν κεφάλαιον ἐκ τῶν περιεχομένων του.

Διὰ τοῦτο ὁ τὸ περιοδικὸν «Χριστ. Κρήτῃ» διευθύνων ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ σεβαστὸς μοι καθηγητῆς κ. Στ. Α. Ξανθοῦδης συνέστησε τότε νὰ γίνῃ λεπτομερεστέρα καὶ ἐπιμελεστέρα ἐξέτασις τοῦ χειρογράφου.

Ἐξωτερικὴ ἄποψις τοῦ βιβλίου

Ἄν καὶ φαίνεται ὅτι εἶχε ποτε βιβλιοδετηθῆ, παρουσιάζει πολὺ φθορὰς σήμερον· τὰ φύλλα αὐτοῦ ἔχουσι διαποτισθῆ ὑπὸ τῆς ὑγρασίας καὶ χρωματισθῆ. εἶναι πολλαχού σητόδρωτον, ἀλλ' εὐτυχῶς ἢ ἐκ τῶν σητῶν φθορὰ περιορίζεται εἰς τὰ ἄκρα καὶ εἰς τὴν δάσιν. ἐλάχιστα μέρη γεγραμμένα θίγει. Μεγαλυτέραν σχετικῶς φθορὰν ἐπήνεγκεν ἀπρόσεκτος χρῆσις ψαλίδος· πρὸς τὸν σκοπὸν πιθανῶς νὰ ἐξισωθῶσι τὰ φύλλα τὰ ἐκ τῆς φθορᾶς τῶν σητῶν παρουσιάζοντα ἔσοχὰς καὶ ἔξοχὰς ἀπεκόπησαν ἐκ τοῦ κάτω ἄκρου μετὰ τοῦ χάρτου καὶ αἱ λέξεις

* Κατὰ τὸ 1922 ἀνέγνωσα τὸ βιβλίον καὶ ἔγραψα τότε διὰ τὸν κάτοχόν του καὶ διὰ τὸ Ἱστ. Ἀρχεῖον μίαν βιβλιοκρισίαν. Βραδύτερον καὶ εἰς τὴν ἐφημερίδα «Ἠχώ τῆς Κρήτης» ἐδημοσίευσα σχετικὸν ἄρθρον (φύλλα 145 καὶ 146).

ἐκείναι αἱ ὁποῖαι εἶχον γραφή εἰς τὸ κάτω περιθώριον διὰ τὴν δειξίαν τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπομένης σελίδος. Σήμερον λοιπὸν ἐλλείπει καὶ τῆς δι' ἀριθμῶν σελιδώσεως εἶναι δυσκολωτάτη ἢ κατὰ σειρὰν τοποθετήσις τῶν μετατεθέντων φύλλων χρειάζεται, ὡς ἐπράξα, τὴν ἀνακτρίξωμεν εἰς τὴν ἔννοϊαν, ἵνα ἐκ τῆς συνεχείας αὐτῆς εὐρωμεν μετὰ κόπου τὴν προσήκουσαν τῶν φύλλων σειρὰν. Λιότι, ὡς ἐκ τῆς φθορᾶς τοῦ βιβλίου κατὰ τὴν ἑστίαν, τὰ φύλλα ἀπεχωρίσθησαν ἀλλήλων καὶ ἀπώλεσαν τὴν σειρὰν τῶν. περισυλλεγόντα δὲ κατόπιν συνερράφησαν ὡς ἔτυχον καὶ τελευταίως ἠριθμήθησαν ὑπ' ἐμοῦ διὰ μολυβδίδος ὡς εἶχον γραφή. Μερικὰ δὲ (4—5 πιστεύω) ἀπωλέσθησαν ἐξ ὧν καὶ τὸ πρῶτον. Τὸ περιεχόμενον τοῦ 74 φύλλου, ἢ πρώτη σελὶς τοῦ 75 καὶ τέσσαρες στίχοι ἐκ τῆς δευτέρας αὐτοῦ σελίδος ἀποτελοῦσιν ἐπανάληψιν τῶν εἰς τὰ φύλλα 72 (6' σελίδα) καὶ 73 λεχθέντων, ἦτοι ἀπὸ «καὶ τῶν ἄλλων αὐτοῦ ὁμοφύλων καὶ προγόνων» μέχρι «αἰφνιδίως, ἔπεσαν ἅπαντες καὶ ἐφόνευσαν.....» Ἡ ὁμοιότης τοῦ κειμένου τῶν εἰρημένων φύλλων προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι τὰ δέκα τρία πρῶτα φύλλα τοῦ Γ' μέρους τοῦ βιβλίου, (φέροντα σήμερον τοὺς ἀριθμούς (32, 47, 63—68, 70, 69, 71—73), ἐκπεσόντα πιθανῶς καὶ ἀπολεσθέντα, ἀνεπληρώθησαν ἐξ ἄλλου ἀντιγράφου τοῦ αὐτοῦ γραφῆως. Κατὰ τὴν ἀναπλήρωσιν δὲ ταύτην ἐλήφθησαν ἐπὶ πλέον φύλλα ἐν καὶ ἡμισυ, ὧν τὸ περιεχόμενον περιείχετο καὶ εἰς τὰ ὑπάρχοντα φύλλα τοῦ ἐτέρου ἀντιγράφου. ὅτι τὰ 13 πρῶτα φύλλα προέρχονται ἐξ ἄλλου χειρογράφου εἶναι καταφανές. αἱ διαστάσεις αὐτῶν (πρὸ τοῦ νὰ περικοπῶσιν τὰ φύλλα καὶ ἐξιωθῶσιν) ἦσαν μεγαλύτεραι· οἱ στίχοι τῶν σελίδων εἶναι περισσότεροι (26) ἢ ὑπὸ τῆς ὑγρασίας διαπότισις μελζονος ἐκτάσεως καὶ ἡ γραφὴ ἀδρότερα.

Ἑσωτερικὴ ἀποψὶς τοῦ βιβλίου

Ἐχει φύλλα 107, διαστάσεων 18X14 ἐκ παχέως χάρτου. Ἡ γραφὴ μὲ τὰς συνήθεις ἀποκοπὰς τῶν λέξεων καὶ βραχυλογίας καὶ μὲ τὰς ἰδιοτρόπους γραφὰς μερικῶν γραμμάτων, εἶναι καθαρὰ καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ὁμοιόμορφος δὲ παρουσιάζει δὲ πολλὰς δυσκολίας εἰς τὸν ἀναγινώσκοντα, τὸν εἰς τοιαύτην γραφὴν ἐξησχημένον.

Ἡ μελάνη εἶναι μαύρη καὶ δυσεξίτητος, ἀλλ' ἐνταῦθα τὰ κύρια ὀνόματα, αἱ χρονολογίαι, αἱ ἐπικεφαλίδες, τὰ ἀρχικὰ γράμματα λέξεων, φράσεις ὀλόκληροι ἀξιοὶ προσοχῆς τινος ἔχουσι γραφὴν διὰ μελάνης ἐρυθρᾶς, ἰκανῶς καὶ αὐτῆς διατηρουμένης.

Αἱ ἐπικεφαλίδες ἢ περιλήψεις τοῦ κειμένου γράφονται, τὸ συνηθέστερον, ἐν τῷ περιθωρίῳ. ἐν τῷ περιθωρίῳ ὁμοίως γίνεται ἔνδειξις ἀξιοαναγνώστων μερῶν τοῦ κειμένου (διὰ τῶν λέξεων ὅρα, σημ=σημείωσον), ἢ λυπηρῶν γεγονότων τοῦ Αἰοῦ Μέρους (διὰ τῶν λέξεων: ἀπώλεια, θρήνος, κλαυθμὸς, κρίσις θεοῦ, φθορὰ, φλόγες, ἀλλήμονον, οὐαί, φεῦ κτθ).

Αἱ χρονολογίαι σημειοῦνται διὰ γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου ἀλλὰ καὶ δι' ἀραβικῶν ψηφίων. Χρήσις δὲ γίνεται τῆς ἀπὸ κτίσεως κόσμου χρονολογίας πρὸς τὴν ὁποίαν παρατίθεται καὶ ἡ ἀντίστοιχος

ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως, οὐχὶ ἕως πάντοτε ἀκριβῆς, διότι βάσις λαμβάνεται ὡς ἀριθμὸς ἐτῶν ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι Χριστοῦ γεννήσεως, συνηθέστερον μὲν ὁ ἀριθμὸς 5106, ἀλλὰ ἐνιαχοῦ ὁ 5505, ἢ ὁ 5507 ἢ ὁ 5508 ἢ 5509.

Ἡ γλῶσσα τοῦ βιβλίου προσεγγίζει μάλλον πρὸς τὴν καθαρῆουσαν. ἀλλ' ἐνιαχοῦ καὶ ἀρχαίζει, ὡς, ἐξ ἄλλου, ἐνιαχοῦ καὶ χυδαίζει. οὕτω ἀναγινώσκει τις, « τούτων οὕτως ἐχόντων » καὶ « ὡς ἔφημεν » καὶ « ζητῶν συγχώρησιν δι' ὧν αὐτοὺς ἐδάρυεν » καὶ « ἀσπασάμενος ». Ἀλλὰ καὶ: « περάσοντας χρόνοι δέκα » καὶ: εὐγαλεν ὅλον τὸ φόρτωμα (φορτίον) καὶ ζωστροφικῆς καὶ ἐνδύματα εἶτα ἔθαλε φωτιά καὶ ἔκαψεν ὅλην τὴν ἀρμάδα καὶ δὲν ἀφῆκε οὐδὲ ἓνα πλοιάριον οὔτε μικρὸν οὔτε μεγάλον » καὶ: τὰ ροῦχα τοῦ ἐγραθήκασιν ».

Ἡ ὀρθογραφία, πλὴν ἀντιγραφικῶν τινῶν σφαλμάτων, καὶ ἡ σύνταξις ἔχουσι κατὰ τὸ πλεῖστον καλῶς. ἡ λέξις πολὺς γράφεται ἀπὸ συστήματος κατὰ πάσας τὰς πτώσεις διὰ διπλοῦ λ. Τῆς καθ' ὑπόταξιν συντάξεως σπανία γίνεται χρῆσις. ἡ ὀνομαστικὴ ἀπόλυτος θεωρεῖται κοινικῆ, ὑποτακτικὴ ἔγγλισις τοῦ ῥήματος σπανιώτατα χρησιμοποιεῖται. Ἐσθιακαὶ λέξεις ἀναλόγως ἀπαντῶσιν ἐλάχισται: (χαζηνᾶς, παζάρια, σεμπούκι, σαῖτα, φουσατο (λέξις δυζαντινῆ), φόρον (forum ἀγορά) καθαλαρέοι, καστέλλι, μὰ καὶ τινες ἄλλαι), Κρητικοὶ γλωσσικοὶ ἰδιωτισμοὶ εὐρίσκονται οἱ ἐπόμενοι: « εἰς τὸν τόπον τως », « ἐγαγήρασιν ἀπάνω, (ἐπανῆλθον, ἐπέστρεψαν). Ἡ στίξις γενικῶς εἰπεῖν, γίνεται πλημμελῶς ἢ ἄνευ κανόνος.

Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ τὸ βιβλίον δύναται νὰ διαιρεθῆ εἰς τρία μέρη ἐντελῶς ἄσχετα πρὸς ἄλληλα. Πιστεύω μάλιστα ὅτι ἐν ἀρχῇ θὰ ἦσαν τρία κεχωρισμένα βιβλιάρια. συνάγω τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι τὰ πρῶτα φύλλα ἐκατέρου τῶν δύο τελευταίων μερῶν, ὡς καὶ τὰ τελευταῖα τοῦ δευτέρου, ἔχουσι διαποτισθῆ ὑπὸ τῆς ὑγρασίας περισσότερο τῶν λοιπῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν θὰ συνέβαινεν εἰς τοσοῦτον βαθμὸν, ἂν ἐξ ἀρχῆς εὐρίσκοντο καὶ αὐτὰ ἐν τῇ μέσῃ τοῦ βιβλίου, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἔχει ἀπολεσθῆ καὶ τὸ πρῶτον φύλλον τοῦ δευτέρου μέρους.

Καὶ τὰ τρία μέρη ἢ βιβλιάρια ἔχουσι γραφῆ ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρὸς καὶ ἡ γραφῆ εἶναι ὁμοιόμορφος. Ἀλλὰ τὰ γράμματα τῶν δύο τελευταίων μερῶν εἶναι λεπτότερα καὶ μικρότερα, οἱ στίχοι περισσότεροι (24—26 ἀντὶ 21) καὶ αἱ διαστάσεις τῆς γεγραμμένης σελίδος μεγαλύτεραι (16×9 (2 ἀντὶ 15×9)). Ἡ παρατήρησις δὲ αὕτη διευκολύνει τὴν κατάλληλον τοποθέτησιν τῶν ἀπὸ βιβλιαρίου εἰς βιβλιάριον μετατεθέντων φύλλων. θὰ σημειώσω ἄλλως τε ἐν τέλει τῆς παρουσίας πῶς πρέπει νὰ τεθῶσιν τὰ φύλλα διὰ νὰ εἶναι εἰς τὴν ἀρχικὴν των σειρᾶν.

Περιεχόμενον τοῦ βιβλίου

ΜΕΡΟΣ Α'

Τὸ α' μέρος ἢ βιβλιάριον περιλαμβάνει, εἰς 45 φύλλα, τὴν ἱστορίαν «μυσοχότιας καὶ πάσης ρωσίας» ἀπὸ τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπὶ Βλαδιμήρου (περὶ τὰ τέλη τοῦ 10 αἰῶνος μετὰ Χριστόν)—μέχρι τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Θεοδωρόβιτς (1620 μ. χ.). Ἀκολουθεῖ τὸ βιογραφικὸν σύστημα καὶ ἐκθέτει τὴν ὄρασιν—τὴν πολεμικὴν κυρίως—τῶν αὐτοκρατόρων («κνέξιδων» ἢ μεγάλων «κνέξιδων»). Βλαδιμήρου, Ἰεροσλάβου (τοῦ κατὰ τὸ δάπτισμα μετανομασθέντος Γεωργίου) Βσεβολάτα, Βλαδιμήρου τοῦ Μονομάχου, Σεργίου Τολγορούκα, Ἀλεξάνδρου Νευσκίου, Δαν. ἡλ. Ἰωάννου, Δημητρίου, Βασιλείου, Ἰωάννου, Βασιλείου, Ἰωάννου, Βασιλίβιτς, Θεοδώρου, Μπαρούση Γκοντονάβα, Θεοδ. Μπαρουσόβιτς, Δημητρίου τοῦ ἀπὸ Μοναχῶν, Βασιλείου Σουκίου, Προκοπίου καὶ Μιχαὴλ Θεοδωρόβιτς, υἱοῦ τοῦ Μητροπολίτου Φιλαρέτου, τοῦ καὶ Πατριάρχου Ρωσίας γενομένου.

Δὲν ἐτελείωνεν ὁμοίως ἐδῶ τὸ Α' μέρος ὡς πιστεύω ἀναμειβόμενος ἐξέπεσον φύλλα τινὰ ἐκ τοῦ τέλους εἰς τὰ ὅποια θὰ περιλαμβάνετο ἡ βιογραφία καὶ ἄλλων ρώσων αὐτοκρατόρων καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχὴν λέιπουσι φύλλα, οὐχὶ ὁμοίως πλείονα τῶν δύο ἢ τοῦ ἐνός τὰ ὅποια θὰ περιείχον τὸν πρόλογον καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς βιογραφίας τοῦ Βλαδιμήρου.

Ἀπὸ τὸν ἐλλείποντα πρόλογον καὶ τὸν ἐπίλογον, ἢ τοῦλάχιστον ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ τελευταίου βιογραφουμένου αὐτοκράτορος, θὰ ἠδύνατό τις νὰ διαγνώσῃ τὸν σκοπὸν τοῦ συγγραφέως διότι ἐν ὁπωσδήποτε συγγραφεὺς τοῦ Α' Μέρους εἶναι Κρής, γεννάται ἡ ἀπορία ποῖον συμφέρον ἢ ποῖον διαφέρον πρὸς αὐτὸν εἰς τοιαύτην συγγραφὴν οὐδόπως μάλιστα σχετιζομένην οὔτε πρὸς τὴν Κρητικὴν οὔτε πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν καθόλου Ἱστορίαν; Ἡ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον καὶ ἁγίαν Ρωσίαν ἀγάπη ὅλου τοῦ ὀρθοδόξου χριστιανικοῦ κόσμου, καὶ μάλιστα τοῦ κλήρου αὐτοῦ, ἦτο βεβαίως μεγάλη καὶ ἐγένετο ἀκόμη μεγαλυτέρα ἐκ τῶν περὶ ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ ἐλπίδων τὰς ὁποίας ἀπὸ προφητικῶν γραφῶν εἶχε διδραχθῆναι ἀπὸ τὴν ἐκείνην ἐξ ἀνάγκης «ἐξανθὸν γένος», (τοὺς ρώσους), ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμὸς, Ἐν τούτοις δὲν πιστεύω ὅτι ἡ συγγραφὴ τῆς ρωσικῆς αὐτῆς ἱστορίας τόσο μάλιστα λεπτομεροῦς ἀπέρρευσεν ἐκ μόνης τῆς ρηθείσης ἀγάπης Ἑλληνος κληρικοῦ, ἀλλ' ὅτι θὰ ὑπῆρχε καὶ σκοπὸς προπαγανδιστικὸς. θὰ συνεγράφη δὲ πιθανῶς ἐν Ἀγίῳ Ὄρει ὑπὸ τινος ἐκ τῶν ρώσων ἢ τῶν φιλορώσων μοναχῶν.

Ἡ ἰδέα αὕτη ἐνισχύεται καὶ ἐκ τῆς παρατηρήσεως ὅτι ἡ ἐκδήλωσις συναισθημάτων συμπαθείας ἢ ἀντιπαθείας τοῦ συγγραφέως γίνεται συχνότερον ἐν τῷ μέρει τούτῳ τῆς Ῥωσικῆς ἱστορίας καὶ διὰ ζω-

ηρωτέρων ἐκφράσεων ἢ εἰς τὰ ἄλλα δύο Μέρη, τὰ περιέχοντα Κρητικὴν καὶ Ἑλληνικὴν Ἱστορίαν μετὰ γεγονότων ὁμοίως λυπηρῶν καὶ κατὰ χριστιανῶν γενομένων.

Οὕτω πλὴν ἄλλων, ἀπαντῶσιν ἐν τῷ Α' μέρει αἱ ἐπόμεναι ἐκφράσεις «ἡ ἐλεεινὴ», «ἡ ἀθλία μοσχοβία» (ἡ δυστυχὴς Ρωσία). «ὐπὸ τῶν ἀσπλάγγων λεχῶν». «φεῦ τῆς ἀπωλείας, φεῦ τοῦ πτώματος (= πτώσεως). ἡ περίφημος πόλις μοσχοβία ἐγένετο θνειδος καὶ ἐξουθνημία σπλαγγίσθητι κύριε καὶ μὴ δώσης οὕτως ἀπολέσθαι γένος ἕτερον χριστιανῶν»!.

ΜΕΡΟΣ Β'

Τὸ Β' Μέρος, εἰς φύλλα 15 περιλαμβάνει Κρητικὴν Ἱστορίαν ἀρχεται ἀπὸ τῆς καταλήψεως τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν ἐξ Ἰσπανίας ἀράβων (Σαρακηνῶν) καὶ λήγει εἰς τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν τῇ 1669 μ.χ. Αἰτεῖται τὸ πρῶτον ἢ τὰ πρῶτα φύλλα. ἀλλὰ δὲν πιστεύω ὅτι τὰ φύλλα αὐτὰ περιέχον Ἱστορίαν προγενεστέραν τῆς τῶν Σαρακηνῶν ἐπιδρομῆς.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ Β' μέρους δύναται νὰ διαιρεθῆ εἰς δύο κεφάλαια 1ον) Κατάληψις τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν καὶ ἀπελευθέρωσις αὐτῆς ὑπὸ Νικηφόρου Φωκᾶ (962 μ.χ.) Καταλαμβάνει ἐξ φύλλα. ἀλλ' εἰς ἓν φύλλον τοῦ κεφαλαίου τούτου καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «ἡ τοποθεσία τῆς Κρήτης» ἐξετάζεται ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς νήσου καὶ ἡ κατὰ τοὺς μυθικοὺς χρόνους (ἀπὸ Μίνως καὶ ἐντεσθεν) Ἱστορία αὐτῆς, καταλήγει δὲ ὡς ἐξῆς: «λέγουσι δὲ καὶ τοῦτο διὰ τὴν Κρήτην ὅτι διὰ νὰ εἶναι ὁ τόπος πετρώδης καὶ δυσκολοπέρατος δὲν ἐδύνουνταν νὰ μάχωνται μὲ ἀμάξια, ὡς ἔκκμνον παλαιόθεν, διὰ τοῦτο, πρῶτοι οἱ Κρητικοὶ ἔδειξαν, νὰ μαλώνουσιν μὲ τὰ ἄλογα ὡς κάμνον τὴν σήμερον».

καὶ 2ον) Ἀποστασία τῆς Κρήτης ἀπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἐπὶ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ καὶ διανομὴ τῆς χώρας εἰς δώδεκα εὐγενεῖς οἰκογενείας, ἀποσταλείσας ἐκ Κων)πόλεως. «ἀλλ' ἐπειδὴ εἴπωμεν μερικὰ, ἀπ' ἐκεῖνα ὅπου ἐγίνηκαν εἰς τὴν κρήτην ἀπὸ τῶν Σαρακηνῶν, ἃς εἰποῦμεν πάλιν καὶ διὰ τὰ ἰσ' ἀρχοντοπούλα καὶ τὸν τρόπον ὅπου εἴλθασιν ἀπὸ τὴν Κων)πολιν καὶ ἐκυρίευσαν αὐτὴν τὴν κρήτην, καὶ ὁ βασιλεὺς ἐμήρασεν αὐτῶν, τοὺς τόπους αὐτῆς».

Τὸ κεφάλαιον τοῦτο, τοῦ ὁποῦ το πλεῖστον μέρος ἔχει δημοσιευθῆ εἰς τὸ ἐν Ἡρακλείῳ κατὰ τὸ 1913 ἐκδιδόμενον περιοδικόν «χριστιανικὴν Κρήτην», περιλαμβάνει, εἰς 8 καὶ πλέον φύλλα, πρῶτον μὲν τὰ κατὰ τὴν ἀποστασίαν (ἐν συνόψει) εἶτα τὴν πρὸς τοὺς ἀποστατήσαντας Κρήτας ἀπειλητικὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, τὰ δνόματα τῶν μελῶν ἐκάστης τῶν δώδεκα οἰκογενειῶν καὶ τέλος, τὸν «Ὁ ρ ι σ μ ὶ ν» τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης, ἡτοὶ ἕρκαφον πράξιν ὀρίζουσιν δι' ἐκάστην οἰκογένειαν τῆς «ἐπαρχίας καὶ γονικᾶς» τῆς. Ἐν τέλει δὲ τοῦ κεφαλαίου ἐπισημιοῦται δι' ὀλίγων ἢ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν ἐξαγορά

της νήσου (1204 μ.Χ. και η κατά το 1669 Άλωσις αυτής υπό των Τούρκων.

Παρατηρεί τις ότι δια μέν το 1ον) κεφάλαιον, πραγματευόμενον την ιστορίαν ενός και ήμισέως σχεδόν αιώνος ήτοι την Ἀραβικὴν κατοχήν, διετέθησαν 6 φύλλα (ἐκ τῶν 15 τοῦ Β' τούτου μέρους), δια δὲ τὸ 2ον) κεφάλαιον πραγματευόμενον περὶ γεγονότων ενός η̄ δύο μόνον ἐτών, διατίθενται 8 1)2 ἄλλα φύλλα τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ πλεῖστον ἑμιλοῦσι διὰ «τὰ ἰδ' ἄρχοντόπουλα και διὰ τὰς μερίδες» αὐτῶν, ήτοι διὰ πράγματα οὐχὶ τόσον γενικοῦ διαφέροντος ἔσον τὰ τοῦ Α' κεφαλαίου. Συνάγεται ἐκ τούτου ἔτι κυριώτερος τῆς συγγραφῆς τοῦ 6' μέρους σκοπὸς ήτο τὸ 2ον κεφάλαιον, τὸ εἰς τὰ 12 ἄρχοντόπουλα ἀναφερόμενον. Ὁ συγγραφεὺς, ἡ μάλλον ἑραριστής, ἀν μὴ και αὐτὸς ήτο ἀπόγονος μιᾶς ἐκ τῶν δώδεκα εὐγενῶν οἰκογενειῶν, ἐσκόπει νὰ ἐξυπηρετήσῃ και νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸ διαφέρον τῶν τότε ἐπιζώντων ἀπογόνων αὐτῶν.

ΜΕΡΟΣ Γ'

Τὸ Γ' Μέρος περιλαμβάνει ιστορίαν τῶν ὀθμανιδῶν προτάσσον ται «ἱστορίας διάφοραις περὶ τοῦ ὀθμανιδῶν γένους πόθεν κατάγονται». ἀκολουθεῖ κατόπιν ἡ βιογραφία τῶν Σουλτάνων «ἑρτογρούλλη, ὀτμάνου, ὀρχάνου, ἀμουράτη, μπαγιαζήτη, υἱῶν μπαγιαζήτη (ῶν εἰς ἑκαλεῖτο μουσουλμάν) ἀμουράτη και μεχεμέτη» τοῦ λαβόντος τὴν κων)πολιν».

Θέμα κύριον τῆς συγγραφῆς ταύτης ήτο ἡ ὑπό τοῦ Μωάμεθ τοῦ Β' Άλωσις τῆς Κων)πόλεως, διὰ τὸ θέμα τοῦτο διατίθενται φύλλα 36, τὰ δὲ λοιπὰ 11 φύλλα διατίθενται διὰ τὸν πρόλογον ήτοι διὰ τὴν καταγωγὴν τῶν ὀθμανιδῶν και διὰ τὴν βιογραφίαν τῶν πρὸ τοῦ Μωάμεθ Σουλτάνων.

Διὰ τὸ παράδοξον τοῦ περιεχομένου και διὰ δεῖγμα τῆς γλώσσης τοῦ βιβλίου μεταφέρομεν ἐνταῦθα, ὡς ἔχει τὸ κείμενον τὸ εἰς τὴν καταγωγὴν τῶν ὀθμανιδῶν ἀναφερόμενον.

«Ὁ Βασιλεὺς Ἰωάννης ὁ κομνηνός, ἔνα καιρὸν εὐρίσκετο εἰς τὴν ἀνατολήν, εἰς τὰ μέρη τῆς νεοκαιρείας και εἶχεν πόλεμον μετὰ τοὺς τούρκους τῆς περσίας ἐν ἔτει.....(κενόν) και ήτον δὲ μετ' αὐτὸν ὀμοῦ και ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Ἰωάννης υἱὸς τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἡσσακίου τοῦ σεβαστοκράτορος. ὁμοῦς στέκοντες εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα τὸ φουσατο και ὁ βασιλεὺς, ἐλειφθήκασιν τὰ χρειαζόμενα και μάλιστα τῶν ἀλόγων τὴν ζωοτροφὴν ὅτι και ὁ τόπος ήτο πετρώδης και κρημνώδης και τὸ κλίμα ἐκεῖνο πολλὰ κρυερὸν και ὀρυμύτατον ἀλλὰ και χειμῶνος βαρέως ἐπιγενομένου, τὰλογα πολλὰ ἐχαλάσθησαν και ἐψοφήσασιν».

«Ὁ δὲ βασιλεὺς ἔχοντας μέριμνα περὶ αὐτῶν ἐκλεξάμενος τὰ πλέον δυνατώτερα και καλήτερα ἄλογα ἐδίδεν αὐτὰ τῶν πλέον ἀνδρειομένων πολεμίων ἰταλῶν τε και ρωμαίων διὰ νὰ δύνανται νὰ ἀντιμάχονται τοὺς ἐγθρούς. και οὕτως ὁ βασιλεὺς κυβερνώντας ταῦτα κατὰ τάξιν ὅτι ἔμελλεν τότε νὰ γένει μάχην και συμπλοκὴν μεγάλην θεωρεῖ

ἓνα μέγα ἄνθρωπον ἀπὸ τοὺς ἰταλοὺς καὶ ἐπεριπάτει ἔμπροσθεν του πεζῶς ὅτι τὸ ἄλογόν του ἐψόφησε».

«Καὶ ἰδόντας οὕτως ἐπρόσταξεν τὸν ἀνεψιὸν τὸν Ἰωάννην νὰ πεζεύσῃ ἀπὸ τὸ ἀρραδικὸν ἄλογον ὅπου ἐκαθαλίκευεν, νὰ τὸ δώσῃ τοῦ ἄρχοντος ἐκεῖνου, τοῦ ἰταλοῦ νὰ καθαλίκεύσῃ, ὅτι αὐτὸς διὰ λόγου τως ἤλθεν ἀπὸ τὸν τόπον του καὶ κινδυνεύει».

«Ὁ δὲ Ἰωάννης αὐθάδης ὢν πολλὰ καὶ ὑπερήφανος ἐναντιώθηκε περίσῃα τοῦ θεοῦ του τοῦ βασιλέως καὶ δὲν ἤθελεν νὰ τὸ δώσῃ.

Ὅμως θεωρῶντας πῶς ὁ βασιλεὺς εἶναι πολλὰ θυμωμένος κατ' αὐτοῦ θέλων καὶ μὴ θέλωντας, ἔδωκε τὸ ἄλογον τοῦ ἄρχοντος ἐκεῖνου τοῦ Ἰταλοῦ, τὸ ἀρραδικὸν ἐκεῖνο καὶ αὐτὸς ἐκαθαλίκευσεν εἰς ἄλλον μικρότερον».

«Ἐχοντας δὲ ὁ νέος ταύτην τὴν πίκραν καὶ θράζωντας τοῦ θυμοῦ καὶ σημῶνοντας ἀντίκρυ πρὸς τοὺς πέραςας τούρκους, ἔφυγεν θεληματικῶς καὶ ἐπῆγεν εἰς αὐτοὺς, τὸν ὁποῖον μὲ μεγάλην χαρὰν δεξάμενος αὐτὸν ὁ ἀμῆρᾶς καὶ πάντες οἱ θάρβαροι, καὶ ἀρνησάμενος τὴν ἐν **ΧΩ** πίστιν ἐπωνόμασαν αὐτὸν, ἀντὶς Ἰωάννου, Τζελεπήν. Καὶ Τζελεπής ἐρμηνεύεται εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν τουρκῶν, ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος καταβάλλει ἀπὸ εὐγενεῖς καὶ μεγάλους ἀνθρώπους».

«Καὶ ὁ ἀμῆρᾶς εὐθὺς τοῦ ἔδωκεν εἰς γυναῖκα τὴν θυγατέρα του, ὄνοματι καμερῶ, καὶ διὰ πρότερον τοῦ ἔδωκεν τύπους καὶ χώρας καὶ πόλεις καὶ χρήματα πολλότατα. ἦτον δὲ ὁ νέος τῆς Ἑλληνικῆς σοφίας καὶ τῆς ἀρραδικῆς γλώσσης περίσῃα παιδευμένος καὶ ἐμπειρότατος καὶ πολλὰ φυλοδωρότατος καὶ εἰς τὰ χαρίσματα πλουσιώτατος τὸ ὁποῖον ἔργον εἶναι πολλὰ ἀρεστὸν εἰς τοὺς θαρβάρους.

Καὶ εἰς τὰ θελήματα αὐτῶν ἔτοιμος καὶ εἰς τὰς χρείας αὐτῶν καὶ ἀνάγκαις μέγας βοηθὸς καὶ τὰς διαφορὰς αὐτῶν πάντοτε εἰρήνευε καὶ ἐδιώρθωνε καὶ εἰς τὰς ἀποφάσεις αὐτοῦ οὐδεὶς ἐναντιοῦτο ἢ ἀντέλεγεν εἰς τὰ θελήματα αὐτοῦ.

«Καὶ τὸσον ἠγαπήθη ἀπὸ τὸν πενθερὸν αὐτοῦ καὶ ἀπὸ ὄλους τοὺς ἄλλους θαρβάρους μικροὺς καὶ μεγάλους, ὥστε ὡς δεῦτερον μωάμεθ τὸν ἐτίμουν καὶ ἐδίδεαζον».

Οὗτος δὲ ὁ Τζελεπής ἐγέννησεν υἱὸν ἐκ τῆς καμερῶ ὀνόματι....
.....(κενὸν)».

«Καὶ παιδεύοντας αὐτὸν εἰς πᾶσαν τὴν Ἑλληνικὴν καὶ ἀρραδικὴν σοφίαν, καὶ γλῶσσαν, ἐγέννηκεν ὅμοιος τοῦ πατρὸς αὐτοῦ εἰς πάντα καὶ πολλὰ τὸν εὐλαδοῦνται οἱ θάρβαροι καὶ εἰς ὅποιον τόπον ὑπήγγινεν, πάντοτε αὐθέντης ἦτο, καὶ ἡ φήμη αὐτοῦ εἰς πᾶσαν τὴν ἀνατολὴν διέδραμεν καὶ ἔτρεχεν».

«Καὶ πολλὰς νεαρὰς καὶ νόμους τῶν ρωμαίων βασιλέων ἐμεταγλώττησεν καὶ εἰς τὴν ἀρραδικὴν καὶ τούρκικη γλῶσσαν τοὺς ἔγραψεν καὶ νὰ κρίνουςι μετ' αὐτοὺς ἐδίδεαξεν».

«Καὶ διὰ πολλὰς συγχύσεις καὶ μάχης ὅπου ἐκκίμαν τότε οἱ Ἰταλοὶ κατὰ τῆς Ρωμαίας ἀρχῆς εὐρεν ἄδειαν, καὶ ὅσοι τόποι ἦτον σιμά του ἐκ τῶν ρωμαίων ὄλους τοὺς ἐκυρίευσεν καὶ ὑπόταξεν τοὺς

εἰς τὴν ἐξουσίαν του, πλὴν οὐδένα χριστιανὸν δὲν ἠθελεν ποτὲ νὰ ἀδικήσῃ ἀλλὰ μᾶλλον ὅσοι ἦτον εἰς τὴν ἐξουσίαν του πολλὰς χάριτας, καὶ εὐεργεσίας τοὺς ἔκαμνε καὶ ἐχάρισεν, καὶ οὕτως ὀλίγον πρὸς ὀλίγον αὐξάνεν τοὺς τόπους του καὶ τὴν ἀρχὴν του. αὐτὸς δὲ γεννᾷ τὸν ἔρτογορῦλλον τὸν πατέρα τοῦ ὀθμάνου. Ἔτεροι δὲ ἐγράψασι περὶ τοῦτου ἄλλην ἔννοιαν καὶ ὅτι αὐτὸς ὅπου ὀνομάσθη τζελεπὴς, δὲν εἶναι τοῦ βασιλέως Ἰωάννου τοῦ κοιμηνοῦ ὁ ἀνεψιὸς, ἀλλ' ἕτερος ὀνομαζόμενος καὶ αὐτὸς Ἰωάννης.

Ἀκολουθεῖ «ἐτέρα διήγησις περὶ τοῦ γένους τῶν ὀθμάλιδων, πόθεν κινάγονται» καθ' ἣν Σουλτάνος ἐγένεν Ἀζατίνης τῆς «Χριστιανῶν γονέων υἱὸς καὶ βαπτισμένος», ὁ ὅποιος ἐγέννησεν τὸν Μελεῆκ. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μελεῆκ ἐπῆλθεν πολυαρχία ἐξ ἧς ἐπεκράτησεν ὁ (κενόν), ὁ υἱὸς τοῦ ὀποίου ἐγέννησε τὸν Ἐρτογορῦλ, τὸν πατέρα τοῦ Ὄθμάν ἐξ οὗ οἱ Ὄθωμανοί.

×

Δὲν εἶναι ἄκκιρον νὰ παραθέσωμεν καὶ ἐκ τοῦ περὶ τῆς πολιουρκίας τῆς Κων)σταυσεως κεφαλαίου μικρὰν περικοπὴν περὶ τῆς αἰωνίας τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἀσυμφωνίας, τὴν ὅποιαν ἀνέκαθεν ἐγένωσκον νὰ ἐκματαλλεύωνται οἱ τούρκοι.

Ἐν ἡμέρᾳ στενοχωρίας τοῦ Σουλτάνου κατ' ἀκολουθίαν διαδόσεως ὅτι βοήθεια ἔμελλεν ἐκ τῆς Δύσεως νὰ ἔλθῃ ὑπὲρ τῆς πολιουρκουμένης πόλεως, ὁ Ἀλῆς Πασσᾶς, «ὁ πρῶτος τῆς βουλῆς τοῦ βασιλέως», ὑπέμνησεν ὅτι: «αὐτὸς πάντοτε ἔλεγεν τοῦ σουλτάνου, νὰ μὴ σηκῶναι πόλεμον κατὰ τῆς πόλεως, διὰ νὰ μὴ συναχθοῦσι οἱ αὐθένται τῆς δύσεως καὶ ὁμοιοιάσουσι νὰ εὐγάλῃσι τοὺς τούρκους ἀπὸ τὴν εὐρώπην»..... «ὁ δὲ σουμάν μπασσᾶς ὁ δεύτερος αὐτοῦ βεζήρης..... τοῦ λέγει..... ἐγὼ δὲν πιστεύω οὐδὲ ἐλπίζω νὰ ἔλθῃ ἐδῶ λαὸς ἀπ' ἐκεῖ διὰ πόλεμον..... ὅτι ἡ πολυαρχία τῶν αὐθεντάδων τῆς ἰταλίας, καὶ τῶν λοιπῶν τῆς δύσεως τοὺς κάμνει χωρὶς ἀρχὴν) καὶ ὅταν πάλι τύχει καὶ τινὲς ἀπ' αὐτοῦ ὁμοιοιάσουσι μὲ πολὺν κόπον, εἰς ὀλίγον καιρὸν λύεται ἡ συνειθεσίς τως, καὶ χαλᾶται. καὶ πάλι ὅταν εἶναι ἀγαπημένοι ἕνας τὸν ἄλλον ἐπιβουλεύεται, καὶ ἐνὸς τοῦ ἄλλου τὸν τόπον πάσχει νὰ ἀρπάξουσι, καὶ ἕνας τὸν ἄλλον βλέπεται καὶ φυλάττει, καὶ πολλὰ βουλευόνται καὶ λέγουσι καὶ λογιάζουσι, ἀλλὰ ὀλίγα κάμνουσιν καὶ ἡ ἀπ' ἐσπερινῆ βουλῆ, τὸ ταχὺ δὲν τως ἀρέσει. καὶ ἂν σταθῇ καὶ ἡ βουλῆ τους, ἀμελοῦσι καὶ εὐθὺς τὸ ἔργον δὲν τὸ ἀρχίζουσι. Καὶ τοῦτο τὸ κάμνουσι κατὰ ταῖς γνώμαις καὶ ὀρέξαις των, διὰ νὰ εὐρουσι (ὡς λέγουσι) καιρὸν ἐπιτήδειον. Καὶ ὅταν ἀρχίσουσι κανένα ἔργον δὲν τελειώνουσι διὰ τὴν ἀσυμφωνίαν τους.....»

Συγγραφέυς τοῦ βιβλίου—πηγαὶ αὐτοῦ

Οὔτε ἐκ τοῦ βιβλίου οὔτε ἐξ ἄλλης πληροφορίας ἠδυνήθηον νὰ ἐξακριβώσω τοῦ συγγραφέως τὸ ὄνομα. τοῦτο μόνον ἀναμφισβητήτως ἐκ τῆς φρασεολογίας τοῦ βιβλίου ἐξάγεται, ὅτι τὰ δύο τοῦλάχιστον Μέρη (Α' καὶ Γ') εἶναι ἔργον λογίου Κληρικοῦ. ἐπαναλαμβάνω δὲ ἐνταῦθα ὅ,τι καὶ ἀλλαχοῦ ἐσημείωσα (σελ. 89), ὅτι δηλ. τὸ βιβλίον ἐγράφη πιθανῶς ἐν Ἀγίῳ Ὁρει. ἐκεῖθεν δὲ παρέλαβεν ἢ ἠγόρασεν ἀντίτυπον αὐτοῦ προσκυνητῆς τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐκ τῆς μονῆς Γωνιάς. Τὸ διεσκέυασεν ἴσως ὀλίγον καὶ εἶτα ἔκρινεν ἀντίγραφα αὐτοῦ.

Πηγαὶ δὲ τοῦ βιβλίου θὰ ἐχρησίμευσαν παλαιότεροι βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ, ἢ ἱστορία ἴδια τῆς πολιτοκρίας καὶ ἀλώσεως τῆς Κων)λευσ ἐλήφθη πιθανώτατα ἐκ τῆς τοῦ Γ. Φραντζῆ, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ καὶ περιτοπὰς τινὰς αὐτολεξεῖ ἀνακινῶνται τις : «Τοῦτο τὸ ἔμαθα ἐγὼ (λέγει ὁ Γεώργιος Φραντζῆς ὁ μέγας λογοθέτης τῆς βασιλείας) ὅτι ἐμένα ἐπρόσταξεν ὁ βασιλεὺς, καὶ ἔγραψα καθ' ἑνὸς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τὸν τόπον ὅπου μέλλει νὰ φυλάσσει. Λέγοντάς μου εἶτι. ἔπαρε τὰ κατὰστυχα κύριε Γεώργιε καὶ ὑπαγε εἰς τὸ σπήτι σου καὶ κάθησε κρυφὰ καὶ γράψε καθ' ἑνὸς τὸν τόπον ὅπου θέλει νὰ σταθῇ μέ τοὺς ἀνθρώπους του καὶ νὰ ἀντιμάχεται τοὺς ἐχθροὺς καὶ τὰ ἄρματα νὰ κρατεῖ καθ' ἑνὰς».

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ Β' Μέρος, ἦτοι τὴν Κρητικὴν ἱστορίαν, τὸ μὲν πρῶτον κεφάλαιον, τὸ περὶ τῆς Ἀραβικῆς κατοχῆς πραγματευόμενον ἐσταχυολογήθη ἴσως ἐκ τοῦ Ἱστορικοῦ Θεοφάνους ἢ μᾶλλον ἐκ τοῦ τόν ἱστορικὸν τοῦτον συνεχίσαντος (Continuator) Μὲ αὐτὸν τοῦλάχιστον συμφωνεῖ ὡς πρὸς τὸ ἔτος τῆς ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ ἀνακτήσεως τῆς Κρήτης. Ἐκεῖ καὶ ἐνταῦθα ἀναφέρεται τὸ ἔτος 962 ἀντὶ τοῦ γενικώτερον παραδειγμένου ἔτους 961· διὰ δὲ τὸ δεῦτερον κεφάλαιον ἦτοι διὰ τὴν ἀποστασίαν τῆς Κρήτης ἐπὶ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, τὴν ἐπιστολὴν αὐτοῦ, τὸν «Ὁρισμὸν» τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης καὶ λοιπὰ, ἀναφέρει, ὁ ἴδιος ὁ γράψας τὴν πηγὴν τῶν «Κόποια εὐγαλμένη ἀπὸ τὸ καθοικὸν πρεβελέγιον τὸ παλαιόν, ὅπου ἐγέννηκεν, εἰς τὸν καὶρὸν τῆς ἐνδοξοτάτης βασιλείας τῶν Ρωμαίων καὶ δὲν εἶναι οὔτε περισσότερον οὔτε ὀλιγώτερον ἀπ' ὅτι γράφει τὸ παλαιὸν γράμμα, ὑπὸ χειρὸς ἀνωγίου τριδυζάν, ταμβουλαρίου τῆς μεσαρίας κυδωνίας».

Τὸ δεῦτερον λοιπὸν κεφάλαιον τοῦ Β' μέρους ἐλήφθη ἀπὸ τοῦ «παλαιοῦ γράμματος» τοῦ Συμβολαιογράφου Κυδωνίας Ἀντωνίου Τριδυζάν. Τῷ ὄντι τοιαύτη συγγραφή σφίεται καὶ σήμερον χειρόγραφος ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ἑνετίας κατατασσομένη μεταξὺ τῶν χειρογράφων τοῦ 17ου αἰῶνος ὑπ' ἀριθμὸν 525 φέρει δὲ ὄνομα συγγραφέως Ἀντωνίου Τριδάν καὶ ἀναμφιδόλως πρόκειται, περὶ αὐτοῦ τούτου ἡγουν περὶ τοῦ Τριδάν διότι Ἀντώνιος Τριβιζάν, Συμβολαιογράφος, δὲν ἀναφέρεται ἐν τῇ καταλόγῳ τῶν συμβολαιογράφων Κρήτης ἐπὶ Ἑνετικῆς κυριαρχίας. Ἀντίγραφον τῆς ἐν λόγῳ συγγραφῆς εὐρίσκειται

καὶ ἐν τῷ Ἀρχεῖφ Κρήτης καὶ περιέχει αὐτολεξεῖ τὴν ἀνωτέρω σημει-
ωθεῖσαν φράσιν «Copia tratta dall autentico privilegio antico del
tempo della gloriosissima Reggenza del Greco Imperial Domi-
nio.....»

Ἐπειδὴ δὲ τὸ σύγγραμμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει γεγονότα
τῶν ἀπὸ 1182 μέχρι 1669 χρόνων ἦτοι μέχρι τέλους τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐ-
νετοκρατίας κατατάσσεται, δὲ εἰς τὰ χειρόγραφα τοῦ 17ου αἰῶνος, θὰ
συνεγράφη κατὰ τὸ ἀπὸ 1669 μέχρι τοῦ 1700 χρονικὸν διάστημα δύ-
ναται τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἡ ἐξ αὐτοῦ ἀντιγράψαις τοῦ εἰρημένου κε-
φαλαίου θὰ ἔγινε μετὰ πεντηκονταετίαν τοῦλάχιστον, διὰ νὰ δικαιολο-
γῆται ἡ ὀνομασία «παλαιὸν γράμμα». Ἐγὼ εἶπει προηγουμένως ὅτι
καὶ τὰ τρία Μέρη τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν χειρογράφου τῆς Μονῆς Γωνίας
φαίνονται ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρὸς γραμμένα. Συνάγω λοιπὸν, ὡς πρὸς
τὸν χρόνον τῆς γραφῆς, ὅτι τὸ χειρόγραφον ὅλον ἐγγράφη περὶ τὸ ἔ-
τος 1700 μ.χ.

Ἱστορικὴ ἀξία τοῦ χειρογράφου.

Ἀπὸ ἀπόψεως τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ δὲν πιστεύω ὅτι μᾶς
γνωρίζει πράγματα ἄγνωστα τὸ χειρόγραφον. Σκοπὸς ἄλλωστε τῆς
συγγραφῆς αὐτοῦ φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο ἄλλος ἢ ἡ ἐκλαίκευσις ἱστορι-
κῶν τιῶν γεγονότων ἐξ ἐκείνων τὰ ὅποια ἐνεῖχον παρὰ τῷ ἑλληνικῷ
ἢ χριστιανικῷ κόσμῳ γενικώτερον διαφέρον.

Τοῦ δευτέρου μόνον βιβλιαρίου καὶ μάλιστα τοῦ ἐν αὐτῷ κε-
φαλαίου περὶ διανομῆς τῆς νήσου εἰς δώδεκα ἀρχοντόπουλλα τοῦ Βυ-
ζαντίου, δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦτο καὶ ἄλλος σκοπὸς, ὡς καὶ προηγου-
μένως εἶπομεν. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ δευτέρου βιβλιαρίου ὁ ὁποῖος εἶχε
ἀναμφιβόλως ἀξιοσημείωτον διὰ τὴν ἐποχὴν του ἀποκίησει μόρφωσιν
ἐξω τῆς Κρήτης, καὶ πιθανώτατα ἐκ Ἰταλίας (ἀφοῦ ἐγίνωσκε τὸ χρονι-
κὸν τοῦ Trivani καὶ ἐχρησιμοποίησεν αὐτὸ ὡς πηγὴν τοῦ βιβλίου του),
θὰ ἀνῆκεν εἰς ἐπιφανῆ Κρητικὴν οἰκογένειαν, ἐξ ἐκείνων δὲ αἱ ὁποῖαι
κατήγοντο ἀπὸ τὰ δώδεκα ἀρχοντόπουλλα τοῦ Βυζαντίου. Δυνάμεθα
λοιπὸν νὰ ὑποβιασθῶμεν ὅτι ὁ τοῦ δευτέρου βιβλιαρίου σκοπὸς θὰ εἶχε
προσωπικὸν μᾶλλον χαρμητῆρα.

Εἶναι γνωστὸν καὶ εὐλογον ὅτι οἱ ἀπόγονοι τῶν ἐκ Κ(λειω) ἐλ-
κουςῶν οἰκογενειῶν ἐφρόντιζον πάντοτε νὰ μὴ λησμονῆται ἡ εὐγενῆς
τῶν καταγωγῆ. Φρονοῦσι δὲ τινες ὅτι καὶ εἰς νόθευσιν προέβησαν τῶν
ἐπιστήμων σχετικῶν ἐγγράφων ἦτοι τῆς πρὸς τοὺς Κρητας ἀπειλητικῆς
τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀλεξίου ἐπιστολῆς καὶ τοῦ Ὀρισμοῦ τοῦ Δου-
κα τῆς Κρήτης ὡς πρὸς τὰ δνόματα τῶν μελῶν ἐκάστου γένους καὶ
ὡς πρὸς τὰς ἐπικρασίας καὶ τὰ «γονικά» τὰ παραχωρηθέντα εἰς ἕ-
καστον ἐξ αὐτῶν. Ἡ νόθευσις αὕτη θὰ ἦτο σκόπιμος κατὰ τοὺς χρό-
νους τῆς Ἐνετοκρατίας καθ' οὓς πκρόμοιοι τίτλοι θὰ ἐχρησίμευον πρὸς
ὑποστήρηξιν παλαιῶν φριουδαλικῶν δικαιωμάτων ὀλικῶν ἢ ἠθικῶν.
Τὸ ἐν προκειμένῳ ὅμως χειρόγραφον βιβλιαρίου ἐλήφθη, ὡς εἶ-

πομέν ἄλλαχού, ἀπὸ τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Τρίναν τὸ ὁποῖον πάλιν ἐλήφθη ἀπὸ τὸ «καθολικὸν πρεβελέγιον τὸ παλαιὸν ὄπου ἐγένηκεν εἰς τὸν καιρὸν τῆς ἐνδοξοτάτης βασιλείας τῶν ρωμαίων». Διὰ τοῦτο πιστεύομεν ὅτι τὰ ἐν τῇ βιβλιαρίῳ τοῦ λογίου Κρητὸς ἔγγραφα εἶναι ἀκριβέστερα καὶ αὐθεντικώτερα ἄλλων ὁμοίων ἐξ ὅσων εὐρέθησαν εἰς τινὰς τῶν Ἰονίων νήσων (Κέρκυραν Κεφαλληνίαν Ζάκυνθον), ἔνθα μετεφέρθησαν ὑπὸ προσφύγων Κρητῶν μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν τῆς Κρήτης. Τὸ βιβλιαρίον λοιπὸν τοῦ ἀγνώστου Κρητὸς συγγραφέως δύναται νὰ χρησιμεύῃ ὡς αὐθεντικὸν πρότυπον διὰ τὴν ἐξέλεγχσιν καὶ διόρθωσιν τῶν διαφόρων ἐκδόσεων τῶν ἔγγράφων.

Διὰ τὸν λόγον τοῦτον τὸ χειρόγραφον δὲν στερεῖται σπουδαί-
τητος ἱστορικῆς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὡς χειρόγραφον παλαιὸν, εἶναι
περιποιήσεώς τινος ἄξιον καὶ διαφυλάξεως. πρὸς τοῦτο θὰ ἔδει ἀφ' οὗ
τὰ μετατεθέντα φύλλα τεθῶσιν εἰς τὴν προσήκουσαν σειρὰν, * νὰ ἀντι-
γραφηθῇ μετὰ προσοχῆς τὸ χειρόγραφον, ὡς ἀκριβῶς ἔχει, διὰ γραφο-
μηχανῆς καὶ ἀκολούθως χειρόγραφον καὶ ἀντίγραφον νὰ βιβλιοδετηθῶ-
σιν ἐπιμελῶς εἰς ἓν καὶ νὰ φυλαχθῶσιν ἀπὸ τῆς ὑγρασίας καὶ ἀπὸ τῶν
σητῶν.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ πλουσία Μονὴ Γωνιάς ἢ ὁ κάτο-
χος τοῦ χειρογράφου δὲν θὰ φεισθῶσι τοῦ κόπου καὶ τῆς μικρᾶς δαπάν-
νης πρὸς διατήρησιν τοῦ παλαιοῦ τούτου βιβλίου, ἂν μὴ προτιμήσωσι
νὰ καναθεσωσιν αὐτὸ εἰς τὸ Ἱστορικὸν ἀρχεῖον Κρήτης ἔνθα πάσα πρό-
νοια πρὸς διατήρησίν του θὰ ληφθῇ ἔγκαιρος καὶ ἀσφαλῆς.

* Διὰ νὰ ἐπανέλθωσι τὰ μετατεθέντα φύλλα εἰς τὴν ἀρχικὴν
αὐτῶν θέσιν πρέπει νὰ τεθῶσιν ὡς ἑξῆς :

Τὰ τοῦ Α' Μέρους. 1—18, 46, 19—22, 36
41—48, 37—40, 33—38, 23—31. (Ἀπὸ τὴν ἀρ-
χὴν, ὡς καὶ μετὰ τὸ 6ον φύλλον, μετὰ τὸ 18ον καὶ με-
τὰ τὸ 31ον ἐξέπεσον φύλλα τινὰ τὰ ὅποια πιθανῶς ἀπω-
λέσθησαν, ἂν μὴ εὐρίσκωνται εἰς ἄλλα χειρόγραφα τῆς
Μονῆς).

Τὰ τοῦ Β' Μέρους. 48—62, (πρὸ τοῦ 48 ἐξέ-
πεσαν ἓν φύλλον).

Τὰ τοῦ Γ' Μέρους 34, 47, 63—68, 70, 69,
71—107. (Πρὸ τοῦ 71ου ἐξέπεσαν ἓν ἢ δύο φύλλα.
Τὸ 47 καὶ 74 πρέπει νὰ τεθῶσιν ἀντιστρόφως ὥστε ἡ
πρώτη σελὶς νὰ γίνῃ δευτέρα καὶ τὰνάπαλιν.—

Ν. Ι. ΠΑΠΑΔΑΚΙΣ

Γ. ΛΕΛΕΔΑΚΗ, καθηγητοῦ

Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ἀπό τοῦ παρελθόντος ἔτους ἤρξε καὶ ἐν τῇ πόλει Χανίων μικρά τις ἀρχαιολογικὴ κίνησις διὰ τῶν ἀνακαφῶν καὶ μελετῶν, τὰς ὁποίας ἤρχισεν ἡ συσταθεῖσα « Ἀρχαιολογικὴ καὶ Ἱστορικὴ Ἑταιρεία τῆς Δυτ. Κρήτης ».

Θέλοντες νὰ συντελέσωμεν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν, τοῦ ἔργου αὐτῆς καὶ νὰ ἐνισχύσωμεν τὸ ἔργον αὐτῆς καὶ δι' ἄλλας τοιαύτας μελέτας, διὰ τῶν ὁποίων καὶ ἡ πάτριος ἱστορία διευκρινίζεται καὶ ἡ θέσις πόλεων μέχρι τοῦδε ἀγνώστων καθορίζεται, ἐπιχειροῦμεν χάριν τῶν ἀρχαιολογούντων καὶ ἀρχαιοφίλων νὰ δώσωμεν εἰκόνα τινὰ τῆς μέχρι τοῦδε γενομένης ἐργασίας.

Καὶ πρῶτον ἀρχόμεθα ἀπὸ τῆς γενομένης ἐργασίας πρὸς μελέτην τῆς ὀνομασίας καὶ θέσεως τῆς ἀρχαίας Κυδωνίας, εὐρισκομένης ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς σημερινῆς πόλεως τῶν Χανίων.

Η ΑΡΧΑΙΑ ΚΥΔΩΝΙΑ

α') Ἰδέσεις καὶ ὀνομασίαι αὐτῆς

Ὁ Ὅμηρος ὁ παλαιότερος καὶ αὐθεντικὸς μάρτυς τῆς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ καταστάσεως γράφει ὅτι πάντε κυρίως λαοὶ ὄκουν τὴν νῆσον οἱ Ἐτεόκρητες, Κύδωνες, Πελογοί, Ἀχαιοὶ καὶ Δωριεῖς. (Ὀδυσ. II' 172 x ε').

« Κρήτη, τις γαί' ἐστὶ μέσῳ ἐν οἴνῳ πόντῳ
 καλὴ καὶ πλεῖρα, περίρρυτος, ἐν δ' ἀνθρώποι
 πολλοὶ, ἀπειρέσιαι καὶ ἐννήκοντα πόλεις,
 ἄλλη δ' ἄλλων γλῶσσαι μεμιγμένῃ. ἐν μὲν Ἀχαιοὶ
 Ἐν δ' Ἐτεόκρητες μεγαλήτορες, ἐν δὲ Κύδωνες,
 Δωριεῖς τε τριχάϊκες, δίοι τε Πελογοί... »

Ἡ Κρήτη ὅμως ὡς χώρα ἐν ἣ κατὰ τὸν Διόδωρον τὸν Σικελιώτην ἐγεννήθη ὁ Πλοῦτος, υἱὸς τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ Ἰασίωνος, καὶ ἐν ἣ τὸ γάλα τῆς ἀμυλθείας καὶ τῆς Μελίσης τὸ νέκταρ δίειν ποταμοῦ ἔρρεον, ἐν ἣ πᾶν τὸ ἐκ τῆς φύσεως παραγόμενον ὑπερεῖχε κατὰ τὴν

λεπτότητα και την ευγένειαν πάντων των εν άλλαις χώραις παραγομένων ως εκ του κλίματος αυτής, επόμενον ήτο εκ της γειτνιασεως αυτής προς την Μ. Ασίαν να προσελύσῃ πολλοὺς λαοὺς ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων, λαλοῦντας διαφόρους γλώσσας και ἔχοντας διαφόρους θρησκευτικὰς πεποιθήσεις, ὥστε ἡ Κρήτη νὰ πιστευθῇ ὡς ἐνδιαίτημα τῶν Θεῶν, κοιτῆς τῆς Ἑλλην. μυθολογίας και γενέτειρα τοῦ ἀνακτος τῶν Θεῶν Διός.

Ἐκ τῶν λαῶν τούτων, οἵτινες ἤλθον εἰς Κρήτην και κατήκησαν ἐν τῇ δυτικῇ τμήματι αὐτῆς ἦσαν οἱ Κύδωνες ἐλθόντες ἐκ τῆς Πελοποννήσου. Ἐκ τῶν Βυδῶνων τούτων Ἀρχάδων λέγεται ὅτι ἐκτίσθη ἡ πόλις ὀνομασθεῖσα Κυδωνία.

Τῆς γνώμης ταύτης εἰσηγητῆς εἶναι ὁ Πυρσανίας γράφων (βιβλίον VIII κεφ. III) «Λέγουσι δὲ και ὅτι ἐνεκα ἀκαρπίας ἤλθε μάντευμα ὡς Τεγεάτου τῶν παιδῶν ἔδει τὸν τόπον μετοικῆσαι σφᾶς, ἐκουσίως εἰς Κρήτην, Κύδωνα, και Ἀρχίδιον και Γόρτυνα και ἀπὸ τούτων φασὶν ὀνομασθαι τὰς πόλεις Κυδωνίαν και Γόρτυνα και Κατρέα. Κρήτες οὐχ' ὁμολογοῦντες τῇ Τεγεατῶν λόγων, Κύδωνα μὲν Ἀκακαλλίδος, θυγατρὸς Μίνω και Ἐρμοῦ, Κατρέα δὲ φασὶν εἶναι Μίνω, τὸν δὲ Γόρτυνα Ραθαμάνθου.»

»Κυναίθων δὲ ἐν τοῖς ἔπεισι ἐποίησεν ὡς Ραδάμανθου μὲν Ἡφαίστου, Ἡφαιστος δ' εἴη Τάλω, Τάλων δ' εἶναι Κρητὸς παιδα».

Οἱ Κρήτες ὁμοῦ δὲν παραδέχονται τὴν παράδοσιν ταύτην, ἰσχυρίζομενοι ἀπὸ τότε, ὡς γράφει ὁ Πυρσανίας πάλιν, ὅτι ἡ πόλις ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Κύδωνος, υἱοῦ τοῦ Ἐρμοῦ και τῆς νύμφης Ἀκακάλλης ἢ Ἀκακαλλίδος θυγατρὸς τοῦ Μίνωος.

Τὴν γνώμην ταύτην ἀκολουθοῦσιν οἱ ἔξης συγγραφεῖς. Καὶ ὁ μὲν Στέφανος Βυζάντιος ἐν τῇ λέξει Κυδωνία γράφει. «Πόλις τῆς Κρήτης, ἢ πρότερον Ἀπολλωνία ἀπὸ Κύδωνος τοῦ Ἀπόλλωνος και Ἀκακαλλίδος θυγατρὸς, τοῦ Μίνωος».

Κατὰ πλαιτὴν ὁμοῦ παράδοσιν περὶ αὐτῆς λέγεται ὅτι κτίτωρ τῆς Κυδωνίας ὑπῆρξεν ὁ Μίνωος, βασιλεὺς τῆς Κρήτης, ὅστις πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος ὀνόμασεν αὐτὴν Ἀπολλωνίαν. Τὴν παράδοσιν ταύτην ἀναγράφει ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (βιβλ. V) λέγων. «Μίνω μὲν οὖν πρεσβύτερον ὄντα βασιλευσάτω τῆς νήσου και κτίσαι πόλεις οὐκ ὀλίγας ἐν αὐτῇ. Τούτων ἐπιφανεστάτας τρεῖς Κνωσὸν μὲν ἐν τῇ πρὸς Ἀσίαν νεύουσιν μέρεσι τῆς νήσου, Φαιστόν δὲ ἐπὶ θαλάττης ἐστραμμένην ἐπὶ μεσημβρίαν, Κυδωνίαν δ' ἐν τοῖς πρὸς ἑσπέραν κεκλιμένους τύποις κατάντικρον Πελοποννήσου». Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος συγγραφεὺς Κρητικῶν (βιβλ. 4) λέγει, ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ Κύδωνος δὲν ἦτο ὁ Ἀπόλλων ἀλλ' ὁ Ἐρμῆς. Καὶ ἐκ μὲν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐγένετο ἡ Νάξος ἐκ δὲ τοῦ Κύδωνος ἡ Συδωνία.

Καὶ ὁ μὲν Φλαμίνιος Κορνήλιος ἐν τῇ βιβλίῳ αὐτοῦ Creta Sacra (I, 12, και II, 259) ἀναγράφει.

Cydonia olim Apollonia vocata ab Apollonis, qui eam ae-

difiqavit ejus filius Cydou, cum urbem ampliasset, nomen suum illi indedit, quam postea incolae vocarunt la Canea.

Ὁ δὲ Dominus Marius Niger (Ἐνετὸς) ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ αὐτοῦ γράφει.

Post quam (Chersonesum) in sinu Cydon, mater urbium, ut graeci dicunt, ampla quodam ac illustris portum habens simul profundum, tamen nec magnarum navium cafaum quae urbis Gania (Canea) nunc a junioribus appellatur. A Cydone tunc dicta Eusebio teste qui tempestate in Creta regnum habuiste.

Ὁ δὲ Στράβων (διβλ. I § 7) γράφει. «Πόλεις δ' εἰσὶν ἐν τῇ Κρήτῃ πλείους μὲν, μέγιστα δὲ καὶ ἐπιφανέσταται τρεῖς, Κνωσὸς, Γόρτυνα, καὶ Κυθωνία.

Διαφερόντως δὲ τὴν Κνωσὸν καὶ Ὅμηρος ὕμνει μεγάλην καλῶν καὶ βασίλειον τοῦ Μίνω καὶ οἱ ὕστερον.....

Ἐκλείπειτο δὲ ἡ Κνωσὸς Καίρατος πρότερον ὁμώνυμος τῷ παρραρέοντι ποταμῷ. Ἰστορήται δ' ὁ Μίνως νομοθέτης γενέσθαι σπουδαίως, θαλαττοκρατῆσαι τε πρῶτος, τριχῆ δὲ διελὼν τὴν νῆσον, ἐν ἐκάστῃ τῷ μέρει κτίσαι πόλιν, τὴν μὲν Φαιστόν ἐπὶ θαλάττης ἑστραμμένην πρὸς μεσημβρίαν, Κνωσὸν πρὸς βορρᾶν νεύουσαν καὶ Κυθωνίαν δ' ἐν τῷ καταντικρῷ τῆς Πελοποννήσου καὶ αὕτη δ' ἐστὶ προσβόρετος. Μετὰ δὲ ταύτην δευτερεῦσαι δοκεῖ κατὰ τὴν δύναμιν ἢ τῶν Γορτυνίων πόλις. Συμπράττουσαι τε γὰρ ἀλλήλαις, ἅπαντας αὐταὶ εἶχον ὄηκίους τοὺς ἄλλους, στασιάζασαί τε διεστήσαν τὰ κατὰ τὴν νῆσον. Προθήκη δ' ἦν ἡ Κυθωνία μέγιστη ὀποτέρως προσγένετο.

Κυθωνία, δὲ ἐπὶ θαλάττῃ μὲν ἱδρυται, ἐλέπουσα πρὸς τὴν Λακωνικὴν, διέχει δ' ἑκατέρας τὸ ἴσον τῆς τε Κνωσοῦ καὶ τῆς Γόρτυνος οἷον τε ὀκτακοσίους σταδίους. Ἀπτέρας δὲ ὀγδοήκοντα τῆς ταύτης δὲ θαλάττης τεσσαράκοντα.

Ἀπτέρας δ' ἐπίνειον ἐστὶ Κίσαμος : Πρὸς ἐσπέραν δὲ ἔμποροι Κυθωνιάταις Πολυρρήνιοι, παρ' οἷς ἐστὶ τὸ τῆς Δικτύνης ἱερὸν, ἀπέχουσι δὲ τῆς θαλάττης ὡς τριάκοντα σταδίους, Φαλασάρνης δ' ἐξήκοντα. Κωμηδὸν δ' ᾔκουον πρότερον εἶτα Ἀχαιοὶ καὶ Λάκωνες συνήκησαν τειχίσαντες ἔρουμνὸν χωρίον ἐλέπον πρὸς μεσημβρίαν».

Κατὰ ταῦτα ἡ Κυθωνία φαίνεται κτισθεῖσα εἰς προϊστορικοὺς χρόνους εἴτε ὑπὸ τοῦ Κύδωνος, τοῦ ὁποῦ ἡ θρασύτητα ἐν Κρήτῃ συμπίπτει πρὸς τὸ 90 ἔτος τῆς ἐν Αἰγύπτῳ δουλείας τοῦ Ἰσραήλ, κατὰ τὸν Εὐσέβιον, εἴτε ὑπὸ τοῦ Μίνως, τοῦ ὁποῦ τὸ κράτος εἶναι ἤδη πανθομολογούμενον, μετὰ τὰς τελευταίας ἀνασκαφάς, εἴτε ὑπὸ τῶν Κυθωνίων.

Ὁ Ὅμηρος ὁμῶς ποιούμενος, λόγον περὶ τῶν πόλεων τῆς Κρήτης δὲν ἀναφέρει τὴν Κυθωνίαν, ἀλλὰ κάμνει λόγον μόνον περὶ λαοῦ Κυθωνίων, οἰκούντων περὶ τὰ ρεῖθρα τοῦ Ἰαρδάνου ποταμοῦ, ὅστις ἐλέγετο ὅτι εἶναι ὁ σημερινὸς Πλατανιάς.

Ἐκ τοῦ λόγου τούτου λαμβάνοντες ἀφορμὴν οἱ συγγραφεῖς νομίζουσιν ὅτι ἀφοῦ ὁ Ὅμηρος ὅστις τὰ πάντα γνωρίζει ἐπα-

κριβῶς καὶ ἀναφέρει ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ, δὲν ἀναγράφει τὴν Κυδωνίαν, σημαίνει ὅτι ἡ πόλις δὲν εἶχε κτισθῆ καὶ οἱ Κύδωνες ἦσαν νομάδες περὶ τὰ ρεῖθρα τοῦ ποταμοῦ διαμένοντες.

Ὁ Ἡρόδοτος λοιπὸν λέγει ὅτι οἱ Κύδωνες συνηκίσθησαν ὑπὸ τῶν Σαμίων εἰς πόλιν, τὴν ὁποίαν ὠνόμασαν Κυδωνίαν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς πόλεως συντέλεσαν βραδύτερον καὶ νέοι ἄποικοι οἱ Ζακύνθιοι, Αἰγινῆται καὶ Λωριεῖς.

Ὁ Οἰκίος ἐξετάζων τὸ χωρίον τοῦ Ἡροδότου εἰς τὸ ὁποῖον λέγει ὅτι ἐν ἔτει 524 π. χ. Σάμιοι ἔκτισαν τὴν ἐν Κρήτῃ Κυδωνίαν καὶ τὰ ἱερά ἐν αὐτῇ, φρονεῖ ὅτι οἱ Σάμιοι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κτίσωσι τότε τὴν πόλιν, ἀφ' οὗ προσθέτει ὅτι κατοικοῦν ἐν αὐτῇ Ζακύνθιοι, τοὺς ὁποίους ἐξεδίωξαν ἀλλ' ὅτι ἡ πόλις ἠκμαζεν εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ εἶχε καταστῆ πολυάνθρωπος ἐξ Ἴωνων καὶ Ἀχαιῶν ἀποίκων, ἔχουσα λαμπρὸν λιμὲν ὥστε καὶ προσείλκυσε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐξωσθέντας ἐκ τῆς πατρίδος τῶν Σαμίων, ὡς θὰ ἴδωμεν ἀλλαχοῦ, εἴτε δὲ ἐξ ἔχθρας εἴτε καὶ ἐξ ἐκδικήσεως πρὸς τοὺς ἐγκατασταθέντας ἐν αὐτῇ οἱ Σάμιοι ἐπολέμησαν αὐτοὺς καὶ τοὺς ἐξεδίωξαν καὶ ἐπὶ 6 ἔτη διέφυγον τὰ τῆς πόλεως.

Μετὰ ὀκτὼ ἡμῶς ἔτη λαβόντες οἱ Κύδωνες βοήθειαν ἐκ τῶν ναυτικῶν Αἰγινητῶν, καὶ μὴ ὄντες πάντες εὐχαρισθημένοι ἐξεδίωξαν τοὺς Σαμίους καὶ κατείχον τὴν πόλιν τῶν.

Ἐκ τούτων φαίνεται ὅτι οἱ Σάμιοι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνωσι κτίτορες τῆς Κυδωνίας, ἐντὸς ὀλίγου χρόνου παρὰ μόνον ἴσως νὰ συνεπλήρωσαν καὶ διεκδόμησαν αὐτὴν διὰ οἰκοδομημάτων καὶ ναῶν.

Ἡ Ἡρόδοτος ἁπλοῦς ἐκτὸς τούτου ἀποδίδει καὶ τὴν κτίσιν τοῦ μεγάλου τῆς Ἀρτέμιδος ναοῦ ἐν Κυδωνίᾳ εἰς τοὺς Σαμίους.

Ὁ Οἰκίος ἐξετάζων καὶ τὸ χωρίον τοῦτο παρατηρεῖ ὅτι οἱ Σάμιοι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κτίσωσι τοιοῦτον ναὸν 1) διότι εἶχον οὗτοι ὡς πολιοῦχον Θεὸν τὴν Ἥραν καὶ 2) διότι ἔμειναν ὀλίγον χρόνον. Καταλήγων λοιπὸν φρονεῖ ὅτι ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος, τοῦ ὁποίου ἐρείπια ἐφάνησαν βορειοδυτικῶς τοῦ ἄλλοτε Μουσουλμανικοῦ Νεκροταφείου Χανίων καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παρόδου, ἦτις δι' αὐτοῦ ἄγει ἐκ τῆς πόλεως εἰς χωρίον Περιδόλια, ὡς ἐβεβαίωσεν ἡμᾶς ὁ Θεοφ. Ἐπίσκοπος Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου κ. Ἀγαθάγγελος Νινολάκης, ἔκτισθη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Αἰγινητῶν συνεργαζομένων μετὰ τῶν Κυδωνίων, διότι καὶ οὗτοι πρὸς τιμὴν τῆς αὐτῆς θεότητος καὶ πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς συνεργασίας μετὰ τῶν Κυδωνίων ἔκτισαν τὸν ἐν Αἰγίνῃ ναὸν τῆς Ἀφαιας Ἀρτέμιδος, ἀνακαλυφθέντα ἐν ἔτει 1906 ὑπὸ τοῦ διασήμεου ἀρχαιολόγου Ἀδόλφου Φούρτβαϊλερ. Εἰς τὸν ναὸν δὲ τοῦτον, οἰκοδομηθέντα ἀνέθηκον οἱ Αἰγινῆται καὶ τὰ ἀκροστόλια τῶν νεῶν, τὰς ὁποίας κατὰ τὴν πρὸς τοὺς Σαμίους ἐν Κυδωνίᾳ ναυμαχίαν ἔλαβον καὶ οὐχὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς, κατὰ τινα παράδοσιν.

6'. Ἡ θέσις τῆς Κυδωνίας

Καὶ περὶ τῆς θέσεως ἀκόμη ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐκτίσθη ἡ Κυδωνία ὁπάρχει διαφορά γνώμων.

Ὡς εἶδομεν ἀνατέρω ἐκ τῶν παράτιθεμένων χωρίων ὁ μὲν Διόδωρος ὁ Σικελιώτης λέγει ὅτι ἡ Κυδωνία ἔκειτο πρὸς Δυσμὰς καὶ ὁ Στράβων λέγει ὡσαύτως «Κυδωνία δ' ἐπὶ θαλάττῃ μὲν Ἰδρυται βλέπουσα πρὸς τὴν Λακωνικὴν, διέχει δ' ἑκατέρας τοσοῦτον, τῆς τε Κνωσοῦ καὶ τῆς Γόρτυνος ὅσον ὀκτακοσίους σταδίους. Ἀπτέρως δὲ ὀγδοήκοντα τῆς ταύτης δὲ θαλάττης τεσσαράκοντα».

Ὁ δὲ Σκύλαξ (σελ. 18) λέγει ὅτι ἡ πόλις ἔκειτο πρὸς βορρᾶν καὶ εἶχε κλειστὸν λιμένα καὶ ὁ Πλίνιος (Plan. nat IV 20) λέγει ὅτι κατέναντι ἦσαν αἱ νῆσοι Λευκὴ καὶ αἱ δύο Βουδρόαι.

Καὶ ὁ Φραντζῆς (βιβλ. 1 κεφ. XXXVI) γράφει: *Cydonia vero, compositione fuit maxima ad occidentem et fines insulae positamontes vicini et sublimes Tityri vocantur*.

Ὁ Στράβων λέγει ὅτι ὁρος τῆς Κυδωνίας ἦτο ὁ Τίτυρος ἐν τῇ ὁποίᾳ ἦτο τὸ ἱερὸν Δικτύνναιον γράφων «Τῆς μὲν τοι Κυδωνίας ὁρος ἐστὶ Τίτυρος, ἐνῷ ἱερὸν ἐστὶ οὐ Δικταῖον ἀλλὰ Δικτύνναιον».

Οἱ Σχολιασταὶ τοῦ Θουκυδίδου (βιβλ. II) γράφουσιν:

Ἡ Γόρτυς πόλις ἐστὶ Κρήτης ἀπέχουσα Κυδωνίας σχεδὸν σταδίους χιλίους.

Κατὰ τὰς εἰδήσεις ταύτας, τὰς ὁποίας ἔχομεν, ἡ θέσις τῆς Κυδωνίας ἦτο σαφὴς καὶ ὠρισμένη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον· διότι μόνον τοῦ Πλινίου ἐξαιρουμένου καὶ τοποθετοῦντος αὐτὴν ἐναντι τῶν νήσων Λευκῆς καὶ Βουδρόων, εὐρισκομένων ἐν τῇ εἰσόδῳ τοῦ κόλπου τῶν Ἀπτέρων (Λιμένος Σούδας), οἱ λοιποὶ συμφωνοῦντες τάττουσιν αὐτὴν ἐν τῇ σημερινῇ θέσει τῆς πόλεως Χανίων. Διότι καὶ ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ἔκειτο δυτικώτερον, τότε θὰ εἶχε κατέναντι αὐτῆς τὰς νησίδας Κάστην καὶ Ἀκοίτιον, τὰ σημερινὰ Λαζαρέτα καὶ Θεόδωροῦ ἢ Ἀγίους Θεοδώρους, ὅπως ἀναφέρει ὁ Πλίνιος καὶ θὰ ἔρρεεν πλησίον αὐτῆς ὁ Ἰαρδάνος τὸν ὁποῖον μνημονεύει ὁ Ὅμηρος λέγων: «ἐνθα διατμήσας τὰς μὲν Κρήτην ἐπέλασεν. ἤχι Κύδωνες ἕναϊον Ἰαρδάνου ἀμφιπέεθρα» ἦτοι ὁ Ζεὺς διαχωρίσας διὰ τὴν τρικυμιῶν τὰ πλοῖα (τοῦ Μενελέου) τὰ μὲν ᾗδῃ ἤγαγεν εἰς τὴν Κρήτην ὅπου κατέκρουσεν οἱ Κύδωνες πέριξ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἰαρδάνου ποταμοῦ. Τὸ χωρίον τοῦτο ἔχων ὑπ' ὄψιν ὁ Σπράτ καὶ νομίζων ὅτι Ἰαρδάνος εἶναι ὁ σημερινὸς Πλατανιάς τάσσει τὴν θέσιν τῆς Κυδωνίας εἰς τὸ χωρίον Βρῦσες Κυδωνίας ἐπὶ ὑψώματι, ἐνθα ἄλλοι τοποθετοῦσι τὴν ἀρχαίαν Πέργαμον, θέλων νὰ συμβιδάσῃ τὴν θέσιν τῆς Κυδωνίας μετὰ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἰαρδάνου ποταμοῦ.

Κατὰ δὲ τὸν Λάπερ, ἐν τῇ κεφαλαιῷ «ὀνομασθαί μερῶν Κρήτης παλαιαὶ καὶ νέα» κατὰ τὸν Sainte Croix καὶ ἄλλους, αἱ πρὸ τῶν Χανίων νησίδες Θεοδώροῦ καὶ Λαζαρέτα ἑκαλοῦντο Βουδρόαι, καὶ οὐχί

αί εὑρισκόμεναι εἰς τὴν εἰσοδὸν τοῦ λιμένος τῆς Σούδας, ὡσαύτως ἡ πόλις τῶν Ἰων εὑρίσκεται ἐπὶ τῶν ἑρειπίων τῆς ἀρχαίας πόλεως Μινώας, ἡ δὲ Κυδωνία εὑρίσκετο ἐπὶ τῆς θέσεως Ἀχλαδία, ἡ ὁποία εὑρίσκεται κατὰ τινὰς εἰς τὸ σημερινὸν χωρίον Ἀγίαν Μαρίναν, πλησίον τοῦ Ποταμοῦ Πλατανιά.

Τὴν ὀνομασίαν ταύτην τῶν νήσων ὡς Βουδροῶν, ἔχων ὑπ' ὄψιν του καὶ ὁ Σκύλαξ τοποθετεῖ τὴν Κυδωνίαν κατέναντι τῶν νήσων Θουροῦ καὶ Λαζαρέτων, διότι ὑπ' οὐδενὸς ἐλέγχθη ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ ἴται ἐν τῷ λιμένι τῆς Σούδας ἢ ἀπέναντι αὐτοῦ, διότι αἱ ἐπ' αὐτοῦ ὄλεις ἦσαν γνωσταὶ ὡς ἡ Μινώα καὶ Κίσαμος, αἵτινες ἦσαν ἐπίνεια τῆς ἀρχαίας Ἀπτεράς.

Ὁ Φλώρος ἕμωι λέγει ὅτι ἡ Κυδωνία ἦτο μεσόγειος ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ μεγάλαι πόλεις τῆς Κρήτης διὰ τὸν φόβον τῶν ληστῶν, ὡς γράφει ὁ Θουκυδίδης (Θουκ. 1. 7.) καὶ εἶχεν ἐπίνετον τὴν Μινώαν. Ἐν ταύτῃ περιπτώσει ἡ θέσις τῆς Κυδωνίας ὀρίζεται εἴτε εἰς Παλαιόκαστρον εἴτε εἰς Βαρύπετρον. Τῇ γνώμῃ ταύτῃς εἶναι ὁ Πτολεμαῖος λέγων ὅτι ἀπέχεν τῆς σημερινῆς πόλεως Χανίων ἐν γερμανικῶν μίλλιον νοτιοδυτικῶς, ὀνομάζει δὲ τὸν ποταμὸν Πλατανιάν Πυκνὸν καὶ τὸν Κλαδισὸν ὀνομάζει Ἰάρδανον.

Ἄλλοι ἕμωι, ὡς εἶδομεν προηγουμένως, ἀμφισβητοῦσιν ἐντελῶς ὄχι μόνον τὴν θέσιν ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπαρξίν τῆς Κυδωνίας κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, διότι δὲν τὴν ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος ἐν τῷ καταλόγῳ (Ἰλ. Β. 649) ποιούμενος λόγου περὶ τόσων ἄλλων πόλεων.

Κρητῶν δ' Ἰδομενεὺς δουρυκλυτὸς ἡγομένευσεν
οἱ Κνωσὸν τ' εἶχε, Γόρτυνα τε τειχιόεσσαν
Λύκτον, Μίλητόν τε καὶ Ἀργινόεντα Λύκαστον
Φαιστόν τε, Ρύτιόν τε, πόλεις ἐν ναιετάσας . . .
ἄλλοι δ' οἱ Κρήτην ἑκατάμπολιν ἀμφινέμοντο
τῶν μὲν ἄρ' Ἰδομενεὺς δουρυκλυτὸς ἡγεμόνευσεν
Μηριόνης τ' ἀτάλαντος Ἐνυαλίῳ ἀνδρεΐφοντῃ
τοῖσι δ' ἅμα ὀγδῆκοντα μέλαιναί νῆες ἔποντο . . .

ἦτοι : « Τῶν Κρητῶν (οἱ ὅποιοι ἔλαβον μέρος εἰς τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον) ἦτο ἡγεμὼν ὁ ἐνδοξὸς εἰς τὸ δόρυ Ἰδομενεὺς, οἵτινες κατήκουν τὴν Κνωσὸν, τὴν ὀχυρὰν Γόρτυνα, τὴν Λύκτον, τὴν Μίλητον καὶ τὴν ἀργιλώδη Λύκαστον καὶ Φαιστόν καὶ Ρύτιον πόλεις καλῶς κατωφημένους καὶ ἄλλοι . . . ὁποίων τὰ ὀνόματα καὶ τὰς πόλεις δὲν ἀναφέρει), οἱ ὅποιοι κατήκουν τὴν ἑκατάμπολιν Κρήτην. Τούτων ἐνδοξὸς Ἰδομενεὺς ἦτο ἡγεμὼν καὶ ὁ Μηριόνης ἕμωι μετὰ τὸν φονεύοντα τοὺς ἄνδρας Ἀρηίον εἰς τοὺς ἡκολούθουσι ἅλα ἕμωι ὀγδοήκοντα πλοῖα».

Αἱ πόλεις λοιπὸν περὶ τῶν ὁποίων ἐνταῦθα κάμνει λόγον ὁ Ὅμηρος ἔκειντο ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Κρήτῃ, ἥτις καὶ μετέσχε τῆς ἐκστρατείας κατὰ τῆς Τροίας. Τῶν λοιπῶν πόλεων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ

Κυδωνία, τὰ ὀνόματα δὲν ἀναγράφει, ἂν καὶ ἡ Κρήτη εἶχεν ἑκατὸν πόλεις διότι δὲν μετείχον τῆς ἐκστρατείας. Καὶ ὁ λόγος τῆς ἀρνήσεως τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν ἐκστρατείαν ἦτο ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μίνως καὶ Δευκαλίωνος, ἀρξαμένης χαλαρώσεως καὶ διασπάσεως τῆς ἐνότητος τῶν Κρητῶν, πολλαὶ πόλεις δὲν ὑπήκουον, ὡς θὰ ἦτο καὶ ἡ Κυδωνία, μὴ ἀποστείλασαι στρατὸν καὶ πλοῖα εἰς τὴν κατὰ τῆς Τροίας ἐκστρατείαν. Τοῦτο δεῖκνύει καὶ ἡ ἔλλειψις μεγάλου ἀριθμοῦ Κρητικῶν πλοίων, κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ἀφ' οὗ παρὰ τὴν φήμην τῶν Κρητῶν, κυριαρχούντων τῶν θαλασσῶν μέχρι Κερκύρας, εἶχον ἀποστείλει μόνον 80 πλοῖα. Τὴν ἀλήθειαν τούτην ἐπιμαρτυρεῖ καὶ ὁ λόγος ὅτι ἔκτοτε οὐδεμιᾶς ἐκστρατείας πρὸς τὰ ἔξω τῆς Κρήτης μετέσχον σύμπαντες οἱ Κρήτες περισπώμενοι ὑπὸ ἐσωτερικῶν ἐρίδων πάντοτε.

Η ΜΙΝΩΑ

Ἡ Μινῶα ἦτο ἐν ἓκ τῶν δύο ἐπίνειων τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἀπτεράς. Ἐκειτο εἰς τὴν σημερινὴν θέσιν Μαράθι, εὐρισκομένην ἐπὶ τῶν βορειονατολικῶν παραλλίων τοῦ κόλπου τῶν Ἀπτέρων (Σούδας) καὶ πλησίον τοῦ χωρίου Στέρναις Ἀκρωτηρίου. Ἡ Μινῶα ἀπετέλει λιμένα κλειστόν, ὅστις καὶ σήμερον παρατηρεῖται.

Ἐκτὸς τοῦ λιμένος τὰ ἐρείπια καὶ τὰ ὕδραγωγεία, τὰ ὅποια διασώζονται, ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἦτο καὶ πόλις Μινῶα ἔχουσα τὸν λιμένα.

Τὸ δὲ ἕτερον ἐπίνειον ἦτο ἡ Κίσαμος, διάφορος τῆς Κισάμου, ὡς ἀναφέρει ὁ Στράβων, ἡτις ἦτο ἐπίνειον τῆς ἀρχαίας πόλεως Πολυρρηγίας ἐν Κισάμῳ, τὸ σημερινὸν Καστέλλι Κισάμου. Τὸ ἐπίνειον Κίσαμος ἐτοποθετεῖτο ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Δρεπάνου ἐν τῷ Νοτίῳ μέρει τοῦ κατὰ τὰ Ἀμφίμαλλα (Γεωργιούπολιν) ἀνοικτοῦ κόλπου. Ὑπὸ τοῦ Σπράτ ὁμοῦς τοποθετεῖται ἀνατολικῶς τῶν Καλυθῶν ἐκεῖ περίπου ἔνθα φαίνονται τὰ λείψανα ἐνετικοῦ φρουρίου.

Αἱ δύο αὗται πόλεις, ἡ Μινῶα καὶ ἡ Κίσαμος ἦσαν τὰ ἐπίνεια τῆς ἰσχυρᾶς τότε Πολιτείας τῶν Ἀπτέρων, τῆς ὁποίας ἡ θέσις καὶ τὰ ἐρείπια εὐρίσκονται εἰς τὴν πλησίαν τῶν Μεγάλων Χωραφίων ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Πάτμου.

Εἰς τὰ ἐπίνεια ταῦτα προσωρμίζοντο τὰ πλοῖα τῶν Ἀπτεραίων ἀναλόγως τῶν πνεόντων ἀνέμων. Ἡ μὲν Μινῶα ἐπροστάτευεν αὐτὰ ἐκ τῶν βορείων ἀνέμων, ἡ δὲ Κίσαμος ἐκ τῶν νοτίων.

Εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Μινῶας παρατηρεῖται σήμερον μικρὸς ἀβαθῆς λιμὴν περικλειόμενος καὶ ἔχων μικρὰν εἰσοδὸν, προστατεύεται δὲ ἐκ τῶν ἀνέμων ὑπὸ τῆς ἐτέρας τῶν νησίδων Σούδας, ὥστε νὰ εἶναι ἀσφαλής.

Ἐγένετο ἀβαθῆς διότι καὶ εἰς ὅλα τὰ δυτικὰ μέρη τῆς Κρήτης

ἐγένετο ἀνούφωσις τοῦ ἐδάφους καὶ ἡ θάλασσα ἀπεσύρθη ὥστε καὶ ὁ λιμὴν τῆς Κισσάμου, ἐπιπέσουσιν τῶν Πολυρρηγιῶν, εἶναι ἤδη ἐπὶ τῆς ξηρῆς γνωστός ὑπὸ τὸ ὄνομα Μαῦρος Μῶλος.

Ἐκτὸς τῆς Μινώας ταύτης ὑπῆρχεν ἐν Κρήτῃ καὶ ἑτέρα πόλις, καλουμένη Μινῶα ἢ Λυκτίων.

Ἡ Μινῶα αὕτη τῶν Λυκτίων εὐρίσκειτο εἰς τὴν παραλίαν ἐνθα χύνεται ὁ σημερινὸς Καλὸς ποταμὸς καὶ σώζονται ἑρείπια αὐτῆς. Ἐκτὸς τῆς Κρήτης ὑπῆρχεν ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα Μινῶα ἐν τῇ Ἀργολικῇ κόλπῳ φρούριον καὶ πόλις περὶ τοῦ ὁποῖου ὁ Στράβων γράφει (H. 398) Μινῶα φρούριον ὁμώνυμος καὶ αὕτη τῇ Μεγαρικῇ....»

Περὶ δὲ τῆς ἐν τῇ Μεγαρικῇ Μινῶας ὁ σαυτῶς κάμνει λόγον ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς (Θ. 391).—«Μετὰ δὲ τὰς Σικερινίδας Πέτρας ἀπὸ πρῶταις Μινῶα, ποιοῦσα τὸν ἐν τῇ Νισαίᾳ λιμένα. Ἡ δὲ Νισαία ἐστὶν ἐπίγειον τῶν Μεγάρων δέκκα καὶ δεκάσταδιους τῆς πόλεως διέχον, σκέλεισιν ἐκατέρωθεν συναπτόμενον πρὸς αὐτὴν ἐκαλεῖτο δὲ τοῦτο Μινῶα».

Μινῶα ἦτο πόλις καὶ ἐν Σικελίᾳ κτισθεῖσα ὑπὸ τῶν Κρητῶν, οἵτινες μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μίνωος ἐν Σικελίᾳ παραμείναντες ἐν αὐτῇ ἔκτισαν πρὸς τιμὴν αὐτοῦ τὴν πόλιν.

Ἐπῆρχον δὲ καὶ νῆσοι Μινωίδες καλούμεναι, αἵτινες ἦσαν μετὰ τῶν Κυκλάδων.

Ἐκ τούτων πάντων ἐννοοῦμεν ὅτι αἱ πόλεις καὶ τὰ φρούρια ταῦτα ἔλαβον τὴν ὀνομασίαν ἐκ τοῦ Μίνωος, ἐκσιλέως τῆς Κρήτης, εἴτε ζῶντος εἴτε καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ.

Ἐπειδὴ ἀπέναντι τῆς Μινῶας ταύτης τῶν Ἀπτεραίων ἔκειντο αἱ νησίδες Βουδρόαι (Σοῦδα καὶ παλαιὰ Σοῦδα) καὶ ἐπειδὴ καὶ ἡ ἀρχαία Κυδωνία εἶχε ἀπέναντι αὐτῆς δύο νησίδας, τὰ σημερινὰ Λαζαρέτα καὶ τὴν νησίδα Θεωδώρου ἢ Ἀγίους Θεοδώρους, ἐπῆλθε σύγχυσις καὶ ὁ μὲν Πλίνιος ἀμφισβητεῖ τὴν θέσιν τῆς Κυδωνίας, ἐπὶ τῶν Χανίων, διότι λέγει ὅτι ἀπέναντι αὐτῆς ἦσαν αἱ νῆσοι Λευκὴ καὶ αἱ δύο Βουδρόαι, αἱ δὲ αἱ εὐρίσκονται εἰς τὸν κόλπον τῆς Σοῦδας, ἀγνοῶν φαίνεται ὅτι ἦσαν καὶ ἄλλαι νησίδες ἀπέναντι αὐτῶν τὰ σημερινὰ Λαζαρέτα καὶ Θεωδώρου, τὰ ὁποῖα ὁ περιηγητὴς Σκύλαξ ὀνομάζει Βουδρόας, ἀφοῦ ταῦτα εὐρίσκονται ἀπέναντι τῆς ἀρχαίας Κυδωνίας.

Ὁ δὲ Φλώρος λέγει ὅτι ἡ σημερινὴ πόλις τῶν Χανίων εὐρίσκειται ἐπὶ τῶν ἑρείπιων τῆς ἀρχαίας πόλεως Μινῶας, διότι ἡ Κυδωνία διὰ τὸν φόβον τῶν ληστῶν, ὡς γράφει ὁ Θουκυδίδης (I. 7) ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ μεγάλαι πόλεις τῆς Κρήτης ἦσαν μεσόγειοι. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ Κυδωνία εὐρίσκειτο εἴτε εἰς Παλαιόκαστρον εἴτε εἰς τὸ σημερινὸν Βαρύπετρον.

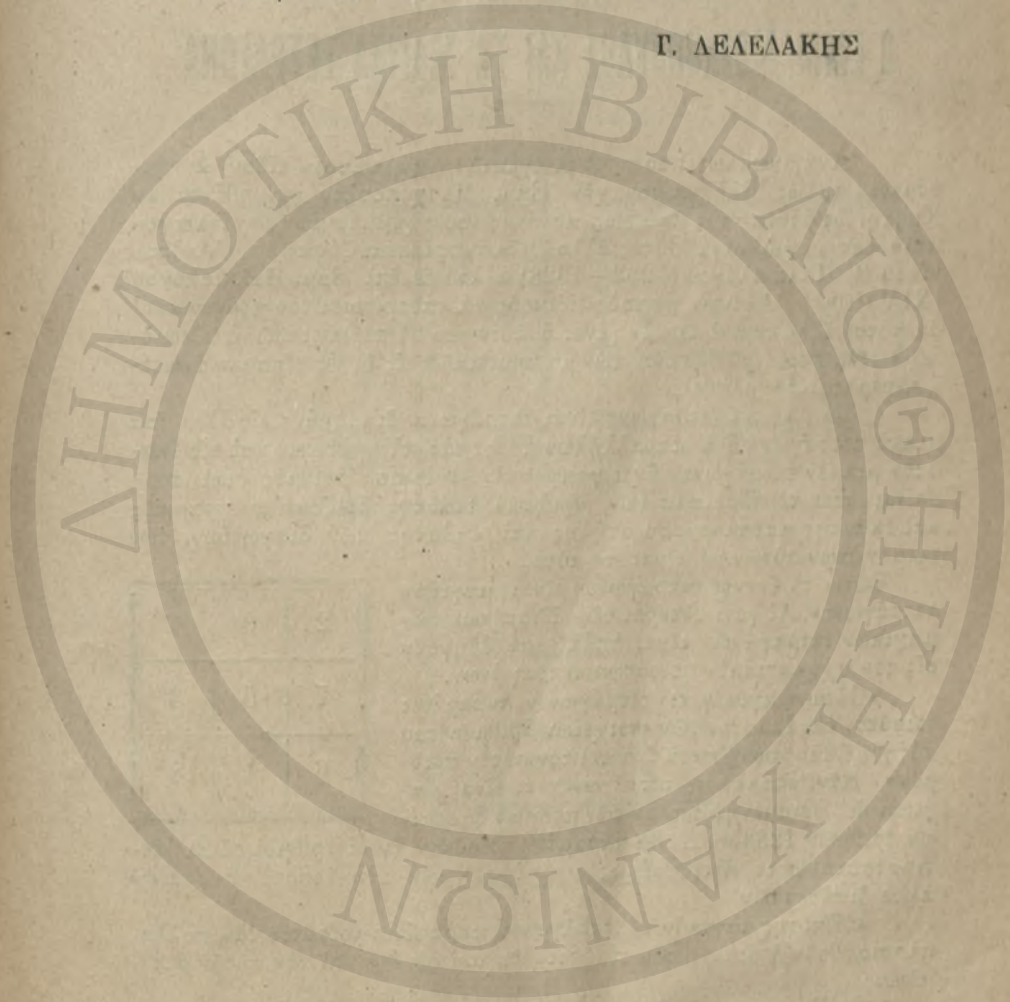
Τὴν γνώμην ταύτην παραδέχεται καὶ ὁ Πτολεμαῖος λέγων ὅτι ἀπέχετο τῆς σημερινῆς πόλεως τῶν Χανίων ἐν γερμανικὸν μίλλιον νοτιοδυτικῶς.

Καὶ ὁ Σαλιν Κρουὰ τάσσει τὴν Μινῶαν ἐπὶ τῆς σημερινῆς θέ-

σεως τῶν Χανίων καὶ τὰς ἀπέναντι νησίδας καλεῖ Βουδράς, ἐν ᾧ Βουδράι εἶνε ἐξηκριθωμένον ὅτι εἶνε αἱ νησίδες τῆς Σούδας, διότι κατ' αὐτὸν ἡ Κυθωνία ἔκειτο εἰς Ἀγλαδιάν, θέσιν ἐν Ἁγία Μαρίνη παρὰ τὸν σημερινὸν Πλατανιάν.

Τοιαύτη ἡ Μινθή καὶ αἱ περὶ αὐτῆς εἰδήσεις κατὰ τὸ πτωχὸν ἡμῶν πνευματικὸν ἀρχεῖον μέχρι τῆς ἀποκτήσεως καὶ ἄλλων πηγῶν, τῶν ὁποίων γενικῶς στερεῖται ἡ πόλις τῶν Χανίων

Γ. ΔΕΛΕΔΑΚΗΣ

Ο ΕΜΜ. ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΜΑΓΙΚΑ ΤΕΤΡΑΓΩΝΑ

Ἀναγινώσκων που περὶ **μαγικῶν σχημάτων** εἶδον ἀναφερόμενον ἀπλῶς Ἐλληνα μοναχὸν Ἐμμ. Μοσχόπουλον γεννηθέντα ἐν Κρήτῃ, ὡς δόντα τοὺς πρώτους κανόνες τοῦ σχηματισμοῦ τῶν **μαγικῶν τετραγῶνων**. Οὗτος ἄλλοῦ μὲν ἀναφέρεται ζήσας ἐπὶ Ἀνδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου (1282—1328) ἄλλοῦ δὲ ἐπὶ Ἐμμ. Παλαιολόγου (ΧΙΨαῖων). Ἀφίνων εἰς τοὺς εἰδικούς νά καθορίσῃαι τὸν χρόνον καθ' ὃν οὗτος ἔζησεν καὶ τὴν ἐν γένει δρᾶσιν του θὰ περιωρισθῆνά εἶπω ὀλίγα τινὰ περὶ τοῦ θέματος τῶν μαθηματικῶν εἰς ὃ, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, φέρεται ἀσχοληθεῖς.

Τὰ μαγικὰ τετράγωνα εἶναι τετράγωνα διηρημένα εἰς ἄλλα ἴσα μικρὰ τετράγωνα διὰ παραλλήλων πρὸς τὰς πλευράς των καὶ εἰς ἕκαστον μικρὸν τετράγωνον ἔχει γραφῆ εἰς ἀκέραιος ἀριθμὸς καὶ συμβαίνει ὥστε τὸ ἄθροισμα τῶν ἀριθμῶν ἐκάστης ὀριζοντίας γραμμῆς καὶ ἐκάστης κατακρούφου στήλης καὶ ἐκάστης τῶν διαγωνίων τῶν τετραγῶνων αὐτῶν νά εἶναι τὸ αὐτὸ.

Οὕτω τὸ ἔνεντι τετράγωνον εἶναι μαγικὸν τετράγωνον. Αἱ γενικώτεραι τῶν ἰδιοτήτων τῶν μαγικῶν τετραγῶνων εἶναι ἀπλᾶι καὶ ὀδηγοῦν εἰς τὸν σχηματισμὸν τοιοῦτων τετραγῶνων.

«Οὕτω, μαγικὸν τι τετράγωνον παραμένει τοιοῦτον ἐὰν ἕκαστον τῶν στοιχείων (ἀριθμῶν) του αὐξηθῆ ἢ ἐλαττωθῆ, κατὰ ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν.» Ἐὰν, ἐπομένως, τετράγωνόν τι εἶναι μαγικὸν δι' ὀρισμένην σειρὰν τῶν πρώτων ἀκεραίων ἀριθμῶν 123456..... θὰ παραμένῃ τοιοῦτον ἂν οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι ἀντικατασταθῶσιν ἀντιστοίχως ὑπὸ ἰσαριθμῶν οἰωνδήποτε ἀκεραίων ἀλλὰ διαδοχικῶν

2	9	4
7	5	3
6	1	8

«Ἐπίσης μαγικὸν τι τετράγωνον παραμένει τοιοῦτον ἐὰν πολλαπλασιασθῶν ἢ διαιρεθῶν τὰ στοιχεῖα του μὲ ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν.»

«Ἐκ τούτων δὲ ἔπεται ὅτι ἐὰν τετράγωνόν τι εἶναι μαγικὸν δι' ὀρισμένην σειρὰν ἀκεραίων διαδοχικῶν, θὰ παραμείνῃ μαγικὸν ἂν ἀν-

τικατασταθοῦν οἱ ἀκέραοι οὗτοι ἀντιστοίχως μὲ τοὺς βροὺς τυχούσης ἀριθμητικῆς προόδου.»

Ἐκ τῶν προηγουμένων ἐπιτεταί δτι δοθέντος μαγικοῦ τινος τετραγώνου δύνανται νὰ εὑρεθοῦν ἐξ αὐτοῦ ἄπειρα ἄλλα.

» Ἀκόμη δὲ: Προσθέτοντες τὰ ἀντίστοιχα στοιχεῖα δύο μαγικῶν τετραγώνων ἐχόντων ἰσάριθμα στοιχεῖα εὑρίσκομεν νέον μαγικὸν τετράγωνον»

» Μαγικὸν τι τετράγωνον παραμένει τοιοῦτον εἰν ἀνταλλαχθῶσι δύο γραμμαὶ καὶ ἐπιτεταί δύο στήλαι (ἢ καὶ ἀντιστρόφως) αἱ ὁποῖαι πᾶσαι νὰ ἀπέχουν ἐξ ἴσου ἀπὸ τοῦ κέντρου τοῦ τετραγώνου.»

Ὅθτω, ἐκ τοῦ μαγικοῦ τετραγώνου 1 προκύπτει τὸ 3 ὅπερ εἶνε καὶ αὐτὸ μαγικόν. Τὸ δοθηθῆναι τὸ τετράγωνον 2 δὲν εἶναι μαγικόν.

14	7	1	12
9	4	6	15
8	13	11	2
3	10	16	5

1

12	7	1	14
15	4	6	9
2	13	11	8
5	10	16	3

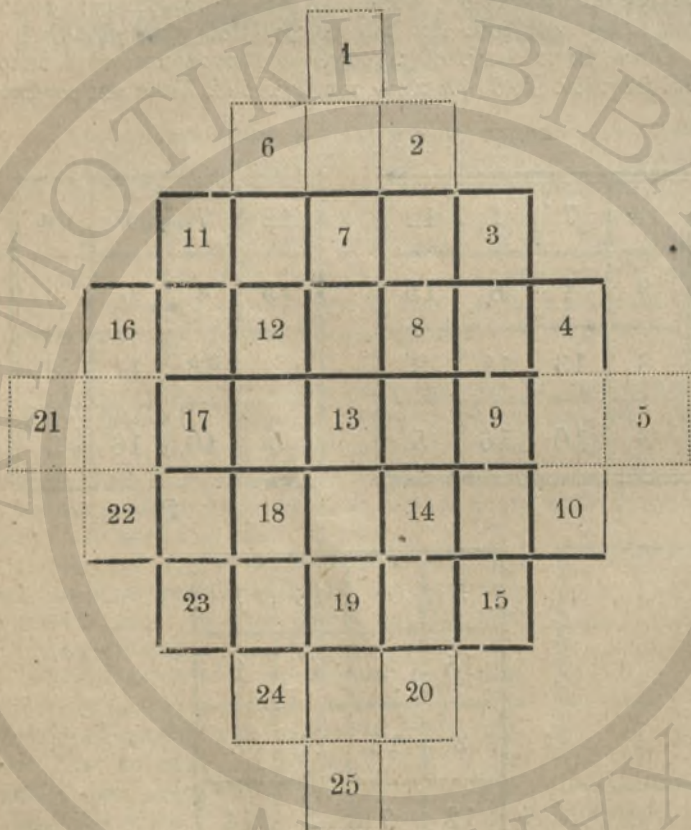
2

5	0	16	3
15	4	6	9
2	13	11	8
12	7	1	14

3

Διάφοροι μέθοδοι εἶνε πρὸς σχηματισμὸν μαγικῶν τετραγώνων. Πρὸς σχηματισμὸν τετραγώνου μὲ 25 ἀριθμοὺς π.χ. λαμβάνομεν ἓν τετράγωνον καὶ τὸ ὑποδιαίρουμεν εἰς ἄλλα 25 μικρὰ τετράγωνα ἐξω-

τερικῶς δὲ προσθέτομεν κλιμακῆδὸν ἄλλα τοιαῦτα, ὡς δεῖκνύει τὸ σχῆμα I

11	24	7	20	3
4	12	25	8	16
17	5	13	21	9
10	18	1	14	22
23	6	19	2	15

II

Κατὰ τὴν διεύθυνσιν δὲ μιᾶς τῶν διαγωνίων τοῦ τετραγώνου πληροῦμεν τὰς 5 σειρὰς ἐκ 5 τετραγώνων ἐκάστην μὲ τούς ἀριθμούς 1 ἕως 25, ὡς δεῖκνύει τὸ αὐτὸ σχῆμα I, κατὰ τὴν φυσικὴν σειρὰν τῶν. Ἐπειτα ἀφίροντες τοὺς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν τετραγώνων ἐγγραφέντας, ἐγγράφομεν ἐντὸς αὐτοῦ καὶ τοὺς ἕξω εὐρισκομένους, ἕκαστον εἰς τὴν στήλην εἰς ἣν εὐρίσκεται ἀλλ' εἰς τὸ ὅον τετράγωνον. Οὕτω λαμβάνομεν τὸ μαγικὸν τετράγωνον II

Καθ' ὅμοιον τρόπον ἐργαζόμεθα προκειμένου νὰ σχηματίσωμεν οἷονδῆποτε **περισσὸν** μαγικὸν τετράγωνον. Διὰ τὸν σχηματισμὸν ἀρτίων τετραγώνων ἀλλὰ τῶν ὁποίων ἡ πλευρὰ νὰ διαιρῆται διὰ 4, ἐργαζόμεθα ὡς ἑξῆς: Ἐστω πρὸς σχηματισμὸν μαγικὸν τετράγωνον μὲ πλευρὰν 8. Τὰ τέσσαρα μικρὰ τετράγωνα τοῦ κέντρου τοῦ τετραγώνου ἐνώνομεν εἰς ἓν τετράγωνον, καὶ χρωματίζομεν ἐλαφρῶς αὐτὸ ὡς καὶ τὰ κατακορυφῆν ἴσα πρὸς αὐτὸ τετράγωνα καὶ τὰ κατακορυφῆν τούτων μικρὰ τετράγωνα. Τοποθετοῦμεν τῶρα καὶ τὸ τετράγωνον τῆς

πρώτης γραμμῆς καὶ στήλης τοῦ ἀριθμοῦ 1 εἰς ἕκαστον δὲ τῶν ὑπολοίπων χρωματισμένων μικρῶν τετραγώνων τὸν ἀριθμὸν ὃ ὁποῖος δεῖκνυε τὴν τάξιν του κατὰ τὴν ἀρίθμησιν τῶν μικρῶν τετραγώνων ἐξ ἀριστε-

7	63	62	4	5	59	58	8
56	10	37	53	52	14	15	49
48	18	17	45	44	22	23	41
25	39	38	28	27	35	34	32
33	31	30	26	27	27	26	40
24	42	43	21	20	45	47	17
16	50	51	13	12	54	55	9
57	7	6	60	61	3	2	64

ρῶν πρὸς τὰ δεξιὰ ἀπὸ τοῦ πρώτου. Ὄταν δὲ φθάσωμεν εἰς τὸ τελευταῖον τετράγωνον τοποθετοῦμεν εἰς ἕκαστον λευκὸν τετράγωνον τὸν ἀριθμὸν ὃ ὁποῖος δεῖκνυε τὴν τάξιν του κατὰ τὴν ἀρίθμησιν τῶν μικρῶν τετραγώνων ἀπὸ τοῦ τελευταίου ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά.

Καθ' ὁμοίον τρόπον δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν μαγικὸν τετράγωνον μὲ πλευρὰν 12, 16, 20, κ.λ.π. Ἡ μέθοδος αὕτη τῆς κατασκευῆς τῶν ἀρτίων τούτων μαγικῶν τετραγώνων, ὡς καὶ ἡ προηγουμένη τῆς κατασκευῆς τῶν περιττῶν μαγικῶν τετραγώνων, εἶναι περιορισμένη διότι δίδουν μίαν μόνην λύσιν. Πλὴν τῶν μεθόδων τούτων ὑπάρχουν γενικώτεραί μέθοδοι δι' ὧν εὐρίσκομεν πολλὰ μαγικά τετράγωνα ἔχοντα τὴν αὐτὴν πλευρὰν εἴτε περιττὸς εἶναι ὁ ἀριθμὸς αὐτῆς εἴτε καὶ ἀρτίος διαιρετὸς ἢ μὴ διὰ 4. Ὄτω διὰ μὲν τὰ περιττὰ μαγικά τετράγωνα ὑπάρχει ἡ ἐξῆς μέθοδος. Ἐστω π.χ. πρὸς σχηματισμὸν τὸ τετράγωνον μὲ 25 ἀριθμοῦς. Γράφομεν εἰς τὴν 1ην γραμμὴν τετράγωνου τινὸς τὸ

ὅποιον ἔχομεν χωρίσαι εἰς 25 μικρὰ τετράγωνα. τοὺς δὲ πρώτους ἀριθμοὺς καθ' ὁμοιότητά τῶν τάξιν ἔπειτα γράφομεν τοὺς αὐτοὺς ἀριθμοὺς εἰς

5	1	2	3	4
3	4	5	1	2
1	2	3	4	5
4	5	1	2	3
2	3	4	5	1

I

0	5	10	15	20
10	15	20	0	5
20	0	5	10	15
5	10	15	20	0
15	20	0	5	10

II

5	6	12	18	24
13	19	25	1	7
21	2	8	14	20
9	15	16	22	3
17	23	4	10	11

III

τὴν δευτέραν γραμμὴν κατὰ τὴν αὐτὴν πάλιν τάξιν ἀλλ' ἀρχίζομεν ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῆς πρώτης γραμμῆς ὁ ὅποιος εἶναι μετὰ τὸν μεσαῖον. Σχηματίζομεν ἔπειτα τὴν τρίτην γραμμὴν ἀπὸ τὴν δευτέραν ὅπως ἐ-

σχηματίσαμεν τὴν δευτέραν ἀπὸ τῆς πρώτης κ.ο.κ. Οὕτω ἔχομεν τὸ μαγικὸν τετράγωνον I.

Σχηματίζομεν ἔπειτα δεύτερον μαγικὸν βοηθητικὸν τετράγωνον. Γράφομεν εἰς τὴν 1ην γραμμὴν ἐνὸς ἄλλου τετραγώνου μὲ 25 θέσεις τοὺς ἀριθμοὺς τῆς ἀριθμητικῆς προόδου 0, 5, 10, 15, 20 καθ' οἰανδήποτε τάξιν. Ἐπειτα γράφομεν τοὺς αὐτοὺς ἀριθμοὺς εἰς τὴν δευτέραν γραμμὴν κατὰ τὴν αὐτὴν τάξιν ἀλλ' ἀρχίζομεν ἀπὸ τὸν μεσαῖον ἀριθμὸν τῆς 1ης γραμμῆς κ. ο. κ. Τὸ νέον τετράγωνον II εἶναι μαγικὸν ὅπως καὶ τὸ I.

Προσθέτοντες τέλος τοὺς ἀριθμοὺς οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται εἰς τὰς αὐτὰς θέσεις τῶν τετραγώνων I καὶ II καὶ λαμβάνομεν τὸ μαγικὸν τετράγωνον III.

Διὰ τὸν σχηματισμὸν δὲ μαγικοῦ τινὸς ἀρτίου τετραγώνου τοῦ ὁποῖου ἡ πλευρὰ νὰ διαιρῆται διὰ 4 πράττομεν ὡς ἐξῆς. Ἐστω π. χ. πρὸς σχηματισμὸν τὸ τετράγωνον μὲ πλευρὰν 4 ἴτοι μὲ 16 ἀριθμοὺς. Τὴν πρώτην γραμμὴν ἐνὸς βοηθητικοῦ τετραγώνου μὲ 16 θέσεις πληροῦμεν μὲ τοὺς 4 πρώτους ἀριθμοὺς 1, 2, 3, 4 καθ' οἰανδήποτε τάξιν ἀλλ' οἱ ἰσάκεις τῶν ἄκρων ἀπέχοντες ὅταν ἔχουν γραφῆι κατὰ τὴν φυσικὴν τῶν τάξιν ὡς καὶ οἱ ἄκροι, νὰ ἀπέχουν ἐξ ἴσου ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς γραμμῆς. Ἀντιστρέφομεν ἔπειτα τὴν τάξιν τῆς 1ης γραμμῆς καὶ πληροῦμεν τὴν δευτέραν. Ἐὰν τὸ τετράγωνον εἶνε μὲ πλευρὰν μεγαλυτέ-

2	4	1	3
3	1	4	2
3	1	4	2
2	4	1	3

1

12	0	0	12
4	8	8	4
8	4	4	8
0	12	12	0

2

14	4	1	15
7	9	12	6
11	5	8	10
2	16	13	3

3

ραν τοῦ 4, ἡ τρίτη γραμμὴ θὰ σχηματισθῆ ὡς ἡ πρώτη, ἡ 4ῃ καὶ ἡ 2α κ. σ. κ. μέχρις ἔτου πληρωθῆ τὸ ἥμισυ τοῦ τετραγώνου. Τὸ δεῦτερον ἥμισυ εἶνε τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ πρῶτον ἥμισυ μετὰ τὴν διαφορὰν διὰ ἀντιστρέφεται ἡ τάξις τῶν γραμμῶν. Ὅπως ἔχομεν τὸ πρῶτον βοηθητικὸν τετράγωνον 1.

Τὸ δεῦτερον βοηθητικὸν τετράγωνον 2 σχηματίζομεν τῆ βῆ-

5	6	3	4	1	2
2	1	4	3	6	5
5	6	3	4	1	2
5	6	3	4	1	2
2	1	4	3	6	5
5	6	3	4	1	2

1

24	6	24	24	6	24
0	30	0	0	30	0
12	18	12	12	18	12
18	12	18	18	12	18
30	0	30	30	0	30
6	24	6	6	24	6

2

29	12	27	28	7	26
2	31	4	3	36	5
17	24	15	16	19	14
23	18	21	22	13	20
32	1	34	33	6	35
11	30	9	10	25	8

3

θεία τῆς ἀριθμητικῆς προόδου 0, 4, 8, 12. Τοποθετοῦμεν τοὺς ἀριθμοὺς τούτους εἰς τὴν πρώτην στήλην ἐνὸς τετραγώνου μετὰ 16 θέσεις καθ' ὅσονδήποτε μὲν τάξιν ἀλλὰ πάλιν οἱ ἰσάκις τῶν ἄκρων ἀπέχοντες ὡς καὶ οἱ ἄκροι γὰρ ἀπέχουν ἐξ ἴσου ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς στήλης. Αἱ ἄλλαι στήλαι προκύπτουν ἀπὸ τῶν πρώτων ὅπως προέκυψαν αἱ ἄλλαι γραμμὲ ἀπὸ τῆς 1ης εἰς τὸν πρώτον βοηθητικὸν τετράγωνον. Προσθέτομεν ἔπειτα τοὺς ἀριθμοὺς τῶν αὐτῶν θέσεων εἰς τὰ δύο ταῦτα μαγικὰ βοηθητικὰ τετράγωνα καὶ λαμβάνομεν τὸ ζητούμενον μαγικὸν τετράγωνον 3.

Ὁ σχηματισμὸς τέλος, μαγικοῦ ἀρτίου τετραγώνου τοῦ ὁποῦ ἢ πλευρὰ δὲν διαιρεῖται διὰ 4 δύναται γὰρ γίνῃ ὡς ἀκολούθως. Ἐστω πρὸς σχηματισμὸν τὸ μαγικὸν τετράγωνον μετὰ πλευρὰν 6.

Τὰ δύο βοηθητικὰ τετράγωνα I καὶ II σχηματίζονται ἀπαραλάκτως ὅπως εἰς τὴν προηγουμένην περίπτωσιν, τὸ ἓν μετὰ τοὺς ἀριθμοὺς 1, 2, 3, 4, 5, 6, τὸ δὲ ἄλλο μετὰ τοὺς 0, 6, 12, 18, 24, 30. Προσθέτοντες δὲ ἐπίσης τὰ δύο ταῦτα εὐρίσκομεν τὸ τετράγωνον III, ὃπερ περιέχει μὲν τοὺς 36 πρώτους ἀριθμοὺς, δὲν εἶναι ὁμοῦ μαγικὸν διότι οὔτε τὰ βοηθητικὰ ἐξ ὧν προέκυψεν εἶναι μαγικά. Γίνεται δὲ τοῦτο μαγικὸν ὡς ἐξῆς. Χωρὶς γὰρ θίξωμεν τοὺς ἀριθμοὺς τῶν διαγωνίων των, ἐκτελοῦμεν μεταξὺ τῶν ὀπολοίπων ἀριθμῶν του διεδροχικῶς τὰς ἐξῆς μεταβολὰς. 1ον ἐναλλάσσομεν τὰ ἰσάκις ἀπὸ τοῦ μέσου ἀπέχοντα στοιχεῖα τῆς 1ης γραμμῆς καὶ τῆς πρώτης στήλης. 2ον Ἐναλλάσσομεν τὰ

29	7	28	27	12	26
32	31	3	4	36	5
23	18	15	16	19	20
17	24	21	22	13	14
2	1	34	33	6	35
11	30	10	9	25	8

IV

29	7	28	9	12	26
32	31	3	4	36	5
23	18	15	16	19	20
14	24	21	22	13	17
2	1	34	33	6	35
11	30	10	27	25	8

V

μέσα στοιχεία της 2ας και τελευταίας γραμμής και της 2ας και τελευταίας στήλης (IV). Βον Ἐναλλάσσομεν τὰ ἄκρα στοιχεία εἰς μίαν ἐκ τῶν δύο μέσων γραμμῶν καὶ εἰς μίαν τῶν δύο μέσων στηλῶν. Τὸ τελικὸν τοῦτο τετράγωνον V εἶναι τὸ ζητούμενον.

* Ἀντὶ τῆς 1ης γραμμῆς καὶ 1ης στήλης δυνάμεθα νὰ λαμβάνωμεν οἰασδήποτε γραμμὰς καὶ στήλας ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ μὴ θέσωμεν τὰ στοιχεία τῶν διαγωνίων.

Τὰ μαγικὰ τετράγωνα ἦσαν γνωστὰ εἰς τοὺς λαοὺς τῶν Ἰνδιῶν καὶ Κίνας καὶ οἱ Ἀραβες δὲ περὶ τὸν 9ον αἰῶνα ἠσχολήθησαν μὲ αὐτὰ. Ἄλλ' ὡς εἶπομεν ἤδη κανόνες περὶ τοῦ σχηματισμοῦ αὐτῶν ἐδόθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἐμμ. Μοσχοπούλου. Ἐπιτοτε δὲ πολλοὶ σπουδαῖοι ἐπιστήμονες οἱ οἱ Stillel, Bachet de Meriziac Fermat, de la Hire, Euler κ.λ.π. ἠσχολήθησαν μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο.

Εἰς σπουδαιότητα του δὲ ἐρένας του δημοσιευθείσας τὸ 1894 ὁ Arnoux ἐξετάζει τὸ ζήτημα τοῦτο ὑπὸ ἄλλω νέαν μορφήν.

Τέλος πλήγτων μαγικῶν τετραγώνων ἔχουν ἤδη θεωρήσει καὶ ἡμιμαγικὰ καὶ ὑπερμαγικὰ τοιαῦτα καὶ ἄλλα μαγικὰ σχήματα οἷον μαγικὰ ὀρθογώνια, μαγικοὺς κύκλους, μαγικοὺς κύβους.

ΦΡΑΓΓ. ΕΜΜ. ΛΟΥΠΑΣΗΣ

ISENGARD

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΕΝΟΣ ΓΑΡΙΒΑΛΔΙΝΟΥΟΙ ΕΡΥΘΡΟΧΙΤΩΝΕΣ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ.

Ὁ Λουδοβίκος ISENGARD εἶχε ζωὴν πολὴν περιπετειώδη. Γεννήθηκε δὲ τὸ 1848 ἐπὶ Σπέτια τῆς Ἰταλίας. Εἶχε αἰσθήματα φιλελευθέρου. Πολέμησε γενναῖα ἐθελοντῆς μὲ τὸν Γαριβάλδη δὲ τὰ 1866—1867 κατέβηκε γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς πατρίδος του καὶ δὲ τὰ 1866—1867 κατέβηκε ἐπὶ τὴν Κρήτη καὶ πολέμησε. Τοῦ διαλεχτοῦ αὐτοῦ συγγραφεῖς ἐν ἀπὸ τὰ καλύτερα ἔργα του *Οἱ δελιδοὶς τῆς ζωῆς μου καὶ ἡ φιλοσοφικὰ ἀνέκδοτα*, μεταφέρουμε ἐδῶ ἕνα ἀπὸ τὰ πολυτιμότερα κομμάτια ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἔχουν τόσες ἐνδιαφέροντες ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴν Κρητικὴν Ἐπανάστασιν. Εἶνε δελιδοὶς γιεμάτες κιοῦμορ καὶ ἔξυπνάδα ποὺ ὁ συγγραφεὶς φαινεται ὀδύκλιτος. Τὸ λαμπρὸ τοῦ πνεύμα φαίνεται καὶ δὲ τραγικώτερα μέρη τῆς ἀφήγησός του.

M. M.

Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Τρεντίνου εἶχε τελειώσει, ἡ ἐπανάστασις τῆς Κρήτης εἶχεν ἀρχίσει, ὅταν ἐγὼ ἐπιβιβάσθηκα γιὰ τὴν Κέρκυρα. Στὸ βαπόρι εἶμαστε καμιά σαρανταριά Γαριβαλδῖνοι: Ἴταλοι, Ἑλβετοί, Γάλλοι, Πολωνοί, Βουαροί, Πρωσσοὶ καὶ Ἀνατολίτες.

Τόποι περίεργοι δὲν ἔλειπαν. Ἐνας Ἑλβετὸς ὡς σαράντα χρόνων, πρῶην σωματοφύλακας τοῦ Πάπα, μὲ σταχτιά στολή θερσαλιέρου Μιλανέζου, ἕνας νέος Πρωσσοὺς «μὲ γαλανὰ τὰ μάτια καὶ ὀλόχρυσά μαλλιά», ποὺ ἀπ' ὄλους τοὺς πόρους του ἔβγαξε εὐθυμία, ἕνας ζωγράφος Βενετσιάνος, ποὺ μὲ πολλὴν ἀφέλεια ἔφερε τὸνομα τοῦ Λόγγυ Μοροζίνη ἕνας γάλλος δημοσιογράφος, ποὺ στοὺς τετράγωνους ὤμους του εἶχ' ἕνα κεφάλι λιονταροῦ καὶ στὸ πλατὺ τοῦ στήθος καρδιά κουνελιοῦ, ἕνας ἄλλος γάλλος παρασημοφορημένος ἐπ' ἀγδραγαθία μὲ βλέμμα ἄγριο καὶ πηγροῦνι θεριοῦ, ἕνας εὐγενὴς Πολωνὸς μὲ κομφὴ στελὴ ὀδηγοῦ, μὲ στουάλια πυροσβέστη καὶ μὲ ὀάρτη στὸ χέρι, ὅαν νὰ ἐπρόκειτο νὰνέβη στ' ἄλογο, καὶ ἕνας ἀντιπληθικὸς Λεβαντίνος, ἀπὸ κείνους ποὺ στὴν Ἀνατολή λένε **Φράγκους**, καὶ ποὺ ἔχουν αἷμα, γλῶσσα καὶ ἔθιμα διεθνῆ.

Τὸ βαπόρι περνοῦσε τίς ἀχτὲς τῆς ἀρχαίας Ἠπείρου, ὅπου ἔμεναν μιὰ φορὰ οἱ Πελασγοὶ καὶ ὁ Νεοπτόλεμος, τὸ παιδί τοῦ Ἀχιλῆ.

λέα. Σήμερα στὸν Πίνδο, τὸν ἀφιερωμένον στὶς Μοῦσες, κι' ἀνάμεσα
στὶς μάντισσες θαλανιδιῆς τῆς Δωδώνης, ἀκούεται τὸ Ἀλβανέζικο δογ-
γητὸ καὶ τὰ κλέφτικα τραγούδια :

Μάνη μου κι' ἂν ἔρθουν οἱ φίλοι μου
ἂν ἔρθουνε οἱ ἐδικοί μου
μὴ τόνε πεις κι' ἂν ἀπέθανε
νὰ τὸ βαρκακρδίσουν
στῶσε τὼν τάβλα νὰ γευτοῦν
καὶ κλίνη νὰ πλαγιάσουν
στρώστων καὶ παραπέδουλα
νὰ στρώσουν τ' ἄρματα τῶν.

Τὸ θαπόρι σταμάτησε μὰ ἀντ' νὰ κατεδοῦμε στὴν Κέρκυρα, ἀ-
ποβιάστηκαν οἱ ἐπιβάτες σ' ἓνα βράχο ποῦ τὸ χτυποῦσε ὁ ἀέρας κι'
ἡ θάλασσα. Στὴ μέση ὑψώνονταν ἓν τετράπλευρο χτίριο μὲ κλειστὸ
πορτόνι καὶ κάγκελα στὰ πλάθουρα, ποῦ τοῦδεναν ὄψη φυλακῆς.

—Εἴμαστε φυλακισμένοι ! εἶπε ὁ Πελοποννήσιος Δόγης μπαί-
νοντας στὴν αὐλή, ποῦ σὲ κάθε πλευρῇ εἶχε ἓνα εὐρύχωρο δωμάτιο
εὐάερο, μὲ δίχως στρῶμα καὶ κρεβάτι ποῦ δὲν τ' ἀρνιοῦνται οὐτεστοῦς
φυλακισμένους, δίχως μιὰ κουδέρτα γιὰ τὸ κρῦο. Χολέρα στὴν Ἰταλία,
καραντίνα στὴν Ἑλλάδα καὶ μόνο ἐλευθερία νὰ φλυαροῦμε !

—Γιὰ πόσες μέρες ;

—Ποιὸς τὸ ἔξαιρε.

—Καταραμένε γύφτο ! (1)

—Καὶ φαί ;

—Γι' αὐτὸ ἀναλαμβάνω ἐγώ.

—Μ' ἄδειο τὸ πουγγί ;

Γενικὴ εὐθυμία. Ἑλλείψει τραπεζιοῦ, πάνω στοὺς ὄμους τοῦ
Δόγη Μοραζίνι, ἔγραφα ἐν ὀνόματι τῆς ἀδελφότητος τῶν λαῶν, τὴν
ἀκόλουθη προκήρυξη :

«Οἱ ἀπόγονοι τοῦ Φερούτσιο καὶ Μπαλίλλα, ἀφοῦ πολέμησαν
γιὰ τὴν Ἰταλικὴ ἀνεξαρτησία, προσφέρουν τὰ ξίφη τους στοὺς ἀπόγο-
νους τοῦ Λεωνίδα καὶ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη γιὰ νὰ πολεμήσουν γιὰ
τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος».

Πραγματικὰ οἱ ἀπόγονοι τοῦ Φερούτσιο καὶ Μπαλίλλα ἀντι-
προσώπευαν μεταξύ μας, τὴν μειονοφηρία, ἀλλ' ἡ προκήρυξη ποῦ τυ-
πώθηκε στὴν ἔφημερίδα «Φωνή», Ἰταλικά, Γαλλικά καὶ Ἑλληνικά,
ἔκαμε μεγάλην ἐντύπωση.

Τρεῖς μέλη τοῦ ἐπαναστατικοῦ κοιμητάτου, ἓνας ἀξιωματικὸς ἔ-
νας δικηγόρος κι' ἓνας ψευτόπαπας, (το σπαθί, ἡ τόλα, καὶ τὸ ράσο)
ἤρθαν νὰ μᾶς ἐπισκεφθοῦν κι' ἔδωκαν διαταγὴ νὰ μᾶς δώσουν στὸν

(1) Ἐτοὶ ἔλεγαν τότες οἱ ἡμεριῖδες τὴ χολέρα.

καθένα από να στῶμα ἀχερένιο, μιὰ μάλλινη κουβέρτα καὶ δυὸ φορὲς τὴν ἡμέρα ψωμί, κρασί καὶ κρέας, ἀπὸ μέρος τοῦ κοιμητάτου.

Ἡ λύση τοῦ οἰκονομικοῦ προβλήματος εἶχε συμφιλιώσει τὲς ψυχὰς καὶ σκόρπισε στὸ λοιμοκαθαρτήριο μιὰ εὐθυμία ἀσυνείθιστη. Τὸ κρέας ἦταν καλὸ, τὸ ψωμί θαυμάσιο, τὸ κρασί ὑπέροχο, κι' ἐγὼ χωρὶς νὰ τὸ κτυλάδω, εἶχα γίνει μεγάλος ἀνθρώπος. Στὴν τεμπελιά μας ὁμῶς τοῦ λοιμοκαθαρητηρίου εἶχαμε νὰ λύσουμε ἄλλο ἓνα πρόβλημα.

Ὅταν ἡ πρώτη γαλλικὴ δημοκρατία κατέλαβε τὴν Κέρκυρα, ποῦ γιὰ πάντε αἰῶνες κροτοῦσεν ἡ Βενετία ὁ Ἕλληνας ἐπίσκοπος τοῦς ἔλεγε :

Γάλλοι ! θὰ θρῆτε σ' αὐτὸ τό νησί ἓνα λαὸ ἄμαθο ἀπὸ τέχνες καὶ ἐπιστήμες, ποῦ στολίζουν τὰ ἔθνη, σὰν σκεφτῆτε ὅμως πῶς μπορεῖ καμμιά φορὰ νὰ γυρίσῃ στὶς παλιὰς του δόξες πάρτε τὸ βιβλίο αὐτὸ καὶ μάθετε νὰ τὸν ἐχτιμάτε.

Καὶ λέγοντας ἔτσι τοῦς ἔδωσε τὴν Ὀδύσεια τοῦ Ὀμήρου. Οἱ περιπέτειες τοῦ Ὀδυσσεῆ δὲν ἔσωσαν τὴν Κέρκυρα ἀπὸ τὴ γαλλικὴ κατοχὴ. Γιὰ μὲ ὁμῶς ἦταν φυλαχτὸ γιὰτὶ τὴν ἔβγαλα ἔξω ἀπὸ τὴν δουλοπτοία καὶ πέρασε ἡ ὥρα μου μὲ τὴν ἀντροφιὰ τῆς Ναυσικῆς, τῆς νέας καὶ καλῆς προγκήπισσας, ποῦ ἀφοῦ ἔπλυσε καὶ ἄπλωσε τὰ ρούχα στὸν ποταμὸ, ἔπαιζε σφαῖρα μὲ τίς φίλες τῆς, σὰν φάνηκε ὁ ναυαγὸς Ὀδυσσεὺς ζητῶντας φιλοξενίαν στὸ βασίλειο τοῦ Ἀλκίνοου.

II

Τέλειωσε ἡ καραντίνα. Ἀπὸ τὴν Κέρκυρα στὴν Κεφαλληνία, ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο στὴν Πάτρα, ἀπὸ τὸ Καλαμάκι στὸν Πειραιᾶ, ἓνα θρικυμβευτικὸ ζῆγρον—ζῆγρον μὲ ζητωκραυγὰς «Ζήτω οἱ φιλέλληνες», «Ζήτω ἡ ἐλευθερία», «Ζήτω ἡ Ἐλευθερία»!

Στὴν πρωτεύουσα τῆς Ἀττικῆς μὲ περίμενε μιὰ ἐκπληξή. Ἡ ἀστυνομία μᾶς συμβούλεψε νὰ βγοῦμε λίγοι λίγοι γιὰ νὰ μὴν υποψιασθῇ ὁ Πρέσβυς τῆς Τουρκίας. Ὁ Μοροζίνι ποῦ εἶχε φτάσει μιὰ μέρα πρὶν ἔτρεξε ἀπάνω μου φωνάζοντας :

— Ἐ, ἓνας ἑτάδελφος σὲ γυρεύει.

— Ἐμένα ;

— Ναι σοῦ λέω : Ὁ Μαρκήσιος Ὀλλαντίνι.

Μπορεῖς νὰ ξενιτεύσῃ ὅσο θέλεις, γιὰ ὀψηλὰ, ἰδανικά, μὰ ἡ πατρὶδα ὅπου νὰ πᾶς τὴν ἀποζητεῖς. Φτάνει ἓνας λόγος, ἓνας χαιρετισμὸς μιὰ συνάντηση, ἐκεῖ ποῦ δὲν τὴν περιμένει κανεὶς, γιὰ νὰ ἐξαφνισθοῦν ὄλα.... Ἐδῶ καὶ τριάντα χρόνια, στὶς ὄχθες τοῦ Βόσπορου, μῆσα στὴν φραξρία ποῦ μιλοῦσαν Ἑλληνικά, Ἀρμενικά, Τούρκικα, Ἑγγλέζικα, Γερμανικά, Γαλλικά (ἀνατολὴ καὶ δύση ἀνακατωμένη) ἓνας ποῦ γύριζε πωλοῦντας ἀγαλματάκια τῆς Λούβρας !—μ' ἔκαμε νὰ πηδῆσω καὶ νὰ χτυπήσῃ ἡ καρδιά μου σάμπως νάταν τ' ἀγαλματάκια τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου.

Μὰ ἄς ξαναγυρίσουμε στὴν Ἀθήνα. Ὁ μαρκήσιος Πέτρος Ὀλλαντίνι ἦταν ἓνας τύπος μὲ σταχτιά μαλλιά, ἤλιοκαμμένος, ἀγριός. Σπάνια συναντᾶει κανεὶς ζωὴ πρὸ περιπετειώδους ἀπὸ τὴ δική του.

*Αφού ἀγκάλιασθήκαμε καὶ μὲ ρώτησε γιὰ τοὺς φίλους του καὶ τοὺς δικούς μου.

—Βλάνα— ἦταν τὸ πρῶτο του κομολιμέντο. —Τὸ κεφάλι σου τῶχεις γιομάτο ἀπὸ τὸ Λεωνίδα καὶ Ἐπαμεινώνδα, μὰ δὲν ξέρεις τὴς Ἑλληνες; Ξέρεις τι εἶπε τὸ ἐπικναστικὸ κομητάτο μόλις φτάσατε: —Μὰς χρειάζονται λεφτὰ καὶ ὄχι στρατιώτες

Κι' ἀλήθεια! Ἄν δὲν ἦταν ὁ συνταγματάρχης Βυζάντιος νὰ μὰς κατατάξῃ μὲ τὰ πλληκάρια του, θάπρεπε νὰ γυρίσουμε ἀπραχτοί. Σιράντα χρόνια πρὶν, ὁ Σανταροζα, καὶ, τριάντα χρόνια μετὰ, ὁ Ἀντώνιος Φράττι ἔλαβαν τὴν ἴδια ὑποδοχὴ. Ὁ ἥρωϊκὸς Σανταροζα μάλιστα, χρειάστηκε νὰ κρύφει τὸνομά του γιὰ νὰ μὴν δώσει ὄπλιες στὴν Ἱερὴ Συμμαχίαν. Ὁ Βύρων γινόταν δεχτὸς μ' ἀνοιχτὲς ἀγκάλες ὄχι γιὰ τὸ μυαλὸ του μὰ γιὰ τίς λίρες του. Πρέπει λοιπὸν νὰ εὐχαριστοῦμε τὸ συνταγματάρχη Βυζάντιο πὺ οἱ ἐρυθροχίτωνες δὲν φάνηκαν ἀνάξιοι νὰ σταθοῦν δίπλα στὴν Ἑλληνικὴ φουστανέλλα.

Γοργοκίνητα στὸ χορὸ καὶ ἀτρόμητα στὸν πόλεμο, τὰ παλληκάρια τοὺς ἀγαποῦνε τὴ ζωὴ, μὰ περιφρονοῦν καὶ τὸ θάνατο, ὅ ἀναφέρω τρία ὀνόματα: Τὸ Μάρκο Μπότσαρη, ἀληθινὸν ἀπόγονο τοῦ Λεωνίδα, τὸ λοχία Σμολένσκυ, πὺ ὕστερα ἀπὸ πενήντα χρόνια, στὴν ἐφοδο τοῦ Βασιλείνου ἔπεσε δοξασμένον, καὶ τὸ Γουσταῦο Flourens, πὺ στὸ Παρίσι τοῦσχιζε τὸ κεφάλι μὲ σπαθὶ ἕνας χωροφύλακας. Ἦταν μαθητὴς τῆς Γαλλικῆς σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν πούχει φιλολογικὸ σκοπὸ, ὅπως ἐκεῖνη τῆς Ρώμης ἔχει καλλιτεχνικὸ. Δὲν ἦτανε — ἀλήθεια, — Ἑλληνας ἐκ γενετῆς, ἀλλὰ εἶχε καρδιά Ἑλληνικὴ.

Στὴ Σύρο μὰς ἔδωσαν ἀπὸ ἕνα προκατακλισμαῖο ντουφέκι, ἕνα ζευγάρι παπούτσια γιὰ βουνό, ἕνα ἀδιάδροχο ἀπὸ δέρμα τράγου, μιὰ πλατεῖα ζώνη ἀπὸ δέρμα μὲνα μυχαιρί, γιαταγάνι, πιστόλες πὺ θὰ ζήλευαν ἀκόμη καὶ ληστὲς ἀρδανίνες. Οἱ Συριανὲς ὅμως δὲν φοβόντανε, τὰ παλληκάρια δὲν ἀδιαφοροῦσαν στὸν χαιρετισμὸ τους, οἱ Γαριβαλδῖνοι εἶχαν καρδιά καὶ ἂν ὁ Tegethoff δὲν ἔδαζε στὴ μέση τὴν ἀντιπάθεια στὶς Συριανὲς γιὰ τοὺς Ἐρυθροχίτωνες, θὰ πλεκόταν ἴσως γιὰ τὴν ἱστορίαν, μιὰ ρωμαντικὴ σελίδα. Ἦταν τρεῖς μ' ἑλληνικὴ δόξα τελα ὀμορφιά, πὺ στὸ ναυτικὸ τους καπέλλο εἶχαν μὲ χρυσὰ γράμματα: **Μακεδονία, Ἡπειρος, Θεσσαλίαν.** Γιὰ νὰ ἀποφύγῃ κάθε ἀπεικταῖο ὁ Βυζάντιος διέταξε καὶ φύγαμε γιὰ τὴν Πάρο ὅπου ὠρκιστήκαμε στὸ ὄνομα τῆς Ἁγίας Τριάδος, γιατί στὴν Ἑλλάδα θρησκεία καὶ πατρίδα ἦσαν ἀλληλένδετα.

Σὰν ἦρθε ἡ ὥρα νὰ φύγομε τὰ παλληκάρια εἶπαν ἕνα τραγοῦδι πολεμικὸ καὶ τὰ παντὰ ἀπλώθηκαν. Ἄλλὰ οἱ Τοῦρκοι μὰς κυνήγησαν μὲ κανονιὲς καὶ χρειάστηκε νὰ καταφύγομε στὰ Κόθηρα. Κατέδηκα στὴν ξηρὰ μὲ τὸν Δόγη Μοροζίνι. Τὸ πρῶτὸ ἀεράκι αὔξαινε τὴν δρεξή. Ἐνὰ κοπάδι πρόβατα ἔβασκε σ' ἕνα ἐρημικὸ λειβάδι. Γάλλοι λοιπὸν, καὶ τυρὶ δὲν μπορούσαν νὰ μὴν εἶναι καί. Ἄλλὰ ὁ σκύλος τῆς μάντρας ἔπεσε κατὰ πάνω μας σὰν λιοντάρι.

— **Ὁξω!** φώναζε ὁ Μοροζίνι, καὶ τοῦδωσε μιὰ δυνατὴ ξυ-

λειά. Τὸ σκυλί πισοπλάτησε, τὰ πρόβατα τὸ ἀκολούθησαν, ὁ βοσκὸς πῆγε κι' αὐτὸς πίσω ἀπὸ τὰ πρόβατα, ἔμεις πίσω του κι' οἱ χωριάτες στὸ θόρυβο, στὶς θαυξιάς, στὶς φωνές καὶ στὰ μεπελάσματα, βγήκαν ἐπιπλισμένοι μὲ ξύλα καὶ μπαστούνια. Γιὰ καλή μας τύχη ἕνας ἀπ' αὐτοὺς γέρος θαλασσινὸς κάτι ἤξερε ἀπὸ Ἰταλικά. Ξεκαθρίστηκε ἡ παρξήγησή καὶ γίνηκε εἰρήνη μ' ἕνα κολασιὸ ἀπὸ γάλα καὶ μέλι.

—Φάτε παιδιά, ἔλεγεν ὁ θαλασσινός. Φάτε μὲ κέφι. Τὸ μέλι τοῦ Ἰμμητοῦ μοσκοβολᾷ ἀπὸ θυμάρι, τῆς Καρύστου ἀπὸ τριαντάφυλλα, μὲ τὸ δικό μας μοσκοβολᾷ ἀπὸ νεραντζάδι.

Ἰστερα ἀπὸ τρεῖς ἡμέρες ξαναρχίσαμε τὴν πορεία μ' ἕνα κικιρὸ διαβολομένο. Τὰ κύματα φιλοῦσαν τὰ κατάρτια δεξιά καὶ ἀριστερά μ' ἀγριεμάρα, αἱ γαριβαλδινὸι ἀρπαγμένοι ἀπὸ τὰ σχοινιά περιμέναν πὼς θὰ τοὺς πετοῦσε κανένα δυνατὸ φῖσημα στὴ θάλασσα, κι' οἱ Ἕλληνες σὰν νὰ ἦταν ἡ θύελλα ἐκεῖνη, ἕνας γύρος μαζούρκας γελοῦσαν μὲ τὸ φόβο τῶν γαριβαλδινῶν. Ὁ κακὸς κικιρὸς κρατοῦσε τὰ πολεμικά στὸ λιμάνι κι' ὁ συνταγματάρχης ἔλπιζε πὼς θ' ἀποβιάζομαστε δίχως νὰ μᾶς καταλάβουν. Μὰ κατὰ τὰ μεσάνυχτα, σὰν φάνηκε ἡ Κρήτη, ὁ οὐρανὸς γαλήνεψε, φάνηκε τὸ φεγγάρι καὶ μαζί μ' αὐτὸ ἡ ἡμισέλιος στὸ λιμάνι.

—Ζίττο—φωνάζει ἕνας γαριβαλδινός. Μὰ ἡ λέξι ἐμεινε στὸ λαϊμὸ του γιατί ἑλληνικά θέλει νὰ πεῖ «Ζήτω». Ἀνθρωποῖ, ἔπλα, τρῶφιμα, πολεμοφόδ' α πετιοῦνται πάνω σ' ἕνα βράχο. Νάσου μιὰ δ'μάδα νησιώτες εὔχονται τὸ καλῶς ἦρθαν στοὺς δικούς μας, ἀρπάζοντας ἕνα βόδι ἀπὸ τὰ κέρατα χωρὶς πολλὰ διατυπώσεις. Πρέπει νὰ τὸ πᾶμε στὰ παλληκάρια εἶνε περιφνημα νὰ σκοτώνουν, νὰ γδέρνουν, καὶ νὰ κόβουν ἕνα βόδι, νὰ τὸ περνοῦν, ἐλλείψει σουδάς, στὸ ξίφος τοῦ ντουφεκιοῦ, νὰ φένουν στὰ κάρβουνα, μ' ἀλάτι ἢ χωρὶς ἀλάτι, καὶ νὰ τὸ τρῶνε κατὰ τὸν ὀμηρικὸ τρόπο.

—Φτάσαμε.

—Ποῦ ;

—Στὸ Σέλινο.

—Λὲ βλέπω σπίτια.

—Θὰ τὰ ἴδεις.

Τὸ ὄψωματάκι κατέβαινε ἁμαλὰ σὲ σκαλιῆς γιεμάτες βλάστηση τοῦ χρησίμευαν γιὰ σκέπασες, γιατί τὰ σπίτια τους τᾶφτιαχνανμῆσα στὴ γῆ ἀποκάτου ἀπὸ τὶς σκαλιῆς. Ἔτσι οἱ βουνίσιοι βγήκαν νὰ μᾶς χαιρετήσουν σὰν θηρία ἀπὸ τὶς σπιλιῆς τους.

Τᾶλλο πρῶι ἀπὸ παντοῦ ἀκούονταν τουφεκιές.

—Στὰ ἔπλα ! Στὰ ἔπλα ! Οἱ Τοῦρκοι !

—Ποῦ !

—Πῶς ; Λὲν βλέπετε ; Κατεβαίνουν κάτω.

Μὰ δὲν ἦταν Τοῦρκοι. Ἦταν νυφιάτικη πομπή. Ἡ νύφη πάνω στ' ἄλογο ἔστρεφε γύρω ἕνα ζευγάρι μάτια σὰν σουλτάνας. Ὁ γαμπρὸς πεζός, ταπεινός σὰν ὑπηρέτης καὶ μὲ μεγαλοπρέπεια πρίγκηπα, κρατοῦσε τὸ χαλινάρι.

Μές στά πολλά πού θά μπορούσα νά πῶ γιά τίς οἰκογένειες καί γιά τοὺς γάμους στήν Ἑλλάδα, θά ἀναφέρω πῶς σέ μερικά μέρη τ' ἀρραβώνιασμα δίνει συζυγικά δικαιώματα καί ἀλλοίμονο σ' ἐκείνον πού δέν κρατῆσει τὸ λόγο του. Ἄν ὅμως εἶνε δύσκολο νά παραβιάσει κανεὶς μιάν ὑπόσχεση πού δέν ἐπισημοποιήθηκε μὲ τὴν θρησκεία, τίποτε δὲν εἶνε εὐκολώτερο ἀπὸ τὸ διαζύγιο. Γνώρισα στήν Ἀθήνα μιὰ κυρία καλῆς οἰκογενείας πού εἶχε χωρίσει τρεῖς φορές καί μετὰ καλοῦσε σέ τραπέζι καί τοὺς τρεῖς ἄνδρες, τῆς, χωρὶς νά παραξενευτεῖ διόλου ὁ κόσμος. Ἀπ' ἐναντίας στό λαὸ, τὸ οἰκογενειακὸ αἰσθημα εἶνε ζωηρὸ καί θαυμ. Τὸ πνεῦμα τῆς ἐσότητος εἶνε τέτοιο πού καθὼς καί στοὺς ὀμηρικούς χρόνους, ὁ πατέρας θεωρεῖται ἀπὸ τὰ παιδιὰ του ὡς ὁ πιὸ σοφὸς καί σεβαστὸς ἀπὸ τοὺς φίλους. Ὁ Τηλέμαχος ποτὲ δὲν ἔτρεπε μπρὸς στὸν Ὀδυσσεύ. Ἀντίθετα ἡ μητέρα διατάσσει τίς θυγατέρες τῆς, μὲ ὑπακούει στό γιό τῆς, γιὰ τὴν ἢ γυναῖκα ἔχει δευτερεύουσα θέση.

Ὁ Τηλέμαχος ἔλεγε στήν Πηνελόπη :

— Πήγαινε στά διαμερίσματά σου μητέρα μου. Γύρισε τ' ἀδράχτι, ἐπιτήρησε τὸ ἔργο τῶν θερκαπνιδίων κι' ἄφησε στό γιό σου τὴν διοίκηση.

Τέλος ὅτι καλὸ ὑπάρχει στήν Ἑλληνικὴν οἰκογένεια ἀνήκει στήν Ἑλλάδα κι' ὅτι κακὸ ἦρθε ἀπ' ἔξω.

Ἄς μοῦ πει τὴν ὁρὴν σὸ πλῆθος ἐνὸς βουλήσιου.

Τέσσερις τοῖχοι καπνισμένοι, μιὰ πόρτα τόσο ψηλὴ πού μπορεῖς νά χτυπήσεις μπαίνοντας τὸ μέτωπο, δυὸ παραθυράκια χωρὶς γυαλιά, ἀπέπαση χωρὶς κεννοδόχη, ἕνα τουλοῦμι γι' ἀποθήκη, ἕνα δοχεῖο πῆλινο γιὰ νά φυλάει τ' ἄλευρο, ἕνα κλάθι κρεμασμένο γι' ἀρμάρι, ἕνα φαθὸ γιὰ κρεββάτι καί μιὰ παλιοκούνια γιὰ τὰ μωρά.

Ὅταν ἕνας βουλήσιος θέλει νά παντρευθεῖ πηγαίνει στό δάσος, διαλέγει ἕνα δέντρο. βάζει φωτιά στὴ ρίζα, τὸ δέντρο πέφτει, τὸ σκαλίζει, φταιχάτεται ἡ κούνια καί νᾶτην κιάλας τὴ μάνα πού τὴν κουνεὶ μὲ τὸ πόδι τραγουδῶντας.

Δὲ σοῦ θυμίζει τὸν Πέρση μονάρχη, πού χάριζε στό Θεμιστοκλή πέντε πόλεις γιὰ νά συντηρεῖται, τὴ Μαγνησία γιὰ τὸ ψωμί, τὴ Λάμψακο γιὰ τὸ κροσί, τὴ Μιούντα καί τὴν Παλιξέψη γιὰ ρούχα ;

* * *

Παρατηρήθηκε πῶς ὁποῖος θά δοκίμαζε νά σημαδέψει σ' ἕνα χαρτί μὲ διαφορετικὰ χρώματα τὴ διαφορὰ μεταξὺ Τούρκων καί Ἑλλήνων στὰ διάφορα μέρη τῆς Κρήτης, θά τέλειωνε νά σχεδιάσει ἕναν τοπογραφικὸ χάρτη. Οἱ Τούρκοι θέλουν τὴν πεδιάδα κι' οἱ Χριστιανοὶ τὰ βουνὰ γιὰ τὴν ἐλευθερίαν. Ἀλλὰ δὲν εἶνε μονάχα αὐτὴ ἡ διαφορὰ. Οἱ Χριστιανοὶ γιὰ δεῖγμα πένθους γιὰ τὴν σκλαβιά τῆς πατρίδας ἀφήνουν γένεια μακρὰ, οἱ Τούρκοι μόνο τὸ μουστάκι. Οἱ Χριστιανοὶ εἶνε σοβαροὶ κι' ἀξιοπρέπειαι· οἱ Τούρκοι εὐθυμοὶ κι' ἄσκεπτοι. Μὲ μιὰ λέξη δὲ μπορούσε νά διαφέρουν πε-

ρισσότερο ἅπ' ὅτι δικφέρουν τὰ φύλλα τοῦ Ἰδίου δέντρου. Ἡ τεμπελιά, ἔξαρνα, εἶνε κοινή ἀρρώστεια στοὺς Ἑλληγες καὶ στοὺς Τοῦρκους.

Τὴν δευτέρα δὲ δουλεύω—λέει ἓνα Κρητικὸ τραγοῦδι ποῦ ἐξιστορεῖ τὴν ἑβδομάδα. Πραγματικὰ τὸ ῥῆμα δουλεύω σημαίνει ἰδίως ἐργάζομαι ὡς δούλος. Οἱ ἀπόγονοι τοῦ Μίνωα συγχίζοντας τὴ δουλειὰ μὲ τὴ σκλαβιά φαίνονται ποῦ κοντὰ στὴ βαρβαρότητ παρὰ στὸν πολιτισμὸ. Μιὰ φορὰ ἔτσι λέει: Τὴ δευτέρα δὲ δουλεύω, τὴν τρίτη μεθῶ, τὴν τετάρτη πέφτω χάμου ἀπὸ τὸ μεθύσι, τὴν πέμπτη περιμένω νὰ μοῦ περάσει, τὴν παρασκευὴ καὶ Σάββατο ρίχνουμαι στὴ δουλειὰ καὶ δὲν σηκώνω τὸ κεφάλι ἀπὸ τὴν τεμπελιά.

Εἶνε ἀλήθεια πὼς ὑπάρχουν πολυτεχνάδες καὶ σὲ μᾶς. Ἐποῦ διασκεδάζουν τὴν Κυριακὴ γιὰ νάναϊ . . . μεθύσμενοι τὴ Δευτέρα, ἀρρωστατοὶ τὴν τρίτη, πενιασμένοι τὴν τετάρτη, καταχρεωμένοι τὴν πέμπτη, κλέψεις τὴν παρασκευὴ καὶ φυλακισμένοι τὸ Σάββατο, μὲ τὴν παρηγοριὰ πὼς ἔχουν σπῖτι καὶ φαὶ χάρισμα καὶ τὸ φρουρὸ στὴν πόρτα σὰν τὸ βασιλιά. Ἄλλ' αὐτὲς εἶνε ἐξαιρέσεις. Στὴν Κρήτη εἶνε ὁμοῦ γενικὸς κανόνας.

Ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ—λέει ὁ Γάστων Deschamps—τρέφεται μὲ σκόνη, ἦλιο καὶ τραγοῦδια σὰν τὰ τζιτζίκια. Γιὰ τοὺς Κρητικούς πρέπει νὰ προστεθῇ κανένα ποτηράκι κρασί ἢ καμιά πρέζα ταμπάκο. Σὰν ἱκανοποιηθοῦν οἱ ταπεινότερες αὐτὲς ἀνάγκες, τί ἐνδιαφέρον ἔχουμε—σοῦ λένε—νὰ σκοτιζόμεστε γιὰ τὴν αὔριο; Στὴν Κρήτη δὲν κατοικοῦν σὲ σπῖτις, ξενοχτοῦν ἔξω. Μεταξὺ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἄλλου πολέμου, μόλις ἔχουν τὸν κικρὸ νὰ γιαιτρέψουν τίς πληγῆς καὶ νὰ φυλάξουν τὰ ὄπλα. Μπορεῖ νὰ σκεφτοῦν νὰ φυτέψουν ἓνα λιόδεντρο ὅταν ξέρουν πὼς θὰ τὸ κάψουν οἱ Τοῦρκοι ἂν εἶνε χριστιανοί, οἱ χριστιανοί, ἂν εἶνε Τοῦρκοι; Νὰ χτίσεις ἓνα σπῖτι περισσότερο ἀπὸ τὰ συνειθισμένα ἔτκν εἶσαι δέβαιος πὼς θάναϊ ἓνας πειρασμὸς περισσότερο γιὰ τοὺς ἔχθρους; Κι' ἔτσι πάει λέοντας. Ὁ φόβος τοῦ Sic vos non vobis παραλύει κάθε ἐνεργητικόνητα, κάθε πιθυμιὰ γιὰ καλύτερηφη καὶ ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση τῶν Κρητικῶν μένει ὅπως ἦταν στὴν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνος; δηλ: ἔμενε γιαιτὶ ἡ αὐτονομία τοῦ νησιοῦ ὑπὸ τὴν κυδέρνηση τοῦ πρίγκηπα Γεωργίου, θετικὰ θὰ καλύτερέψει τὴν κατάστασή της.

Ὅσο γιὰ τὴν κρητικὴ πονηρία ποῦ ἦταν παρομιώδης στοὺς ἀρχαίους, δὲν μπορεῖ κανεὶς ν' ἀρηθῇ πὼς κ' οἱ τωρινοὶ ξέρουν νὰ μεταχειρίζονται τὴ γλῶσσα καὶ τὴν πονηρία μὲ τὴν ἴδια δυσκολία ποῦ μεταχειρίζονται τὸ καρποφίλι καὶ τὸ μαχαίρι.

Μεταξὺ Λειβαδιᾶς καὶ Ζουλάχου, δυὸ χωριά στίς πλαγιῆς τοῦ Ψηλορείτη, ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων ἐξακολουθοῦσε ἡ διαφορὰ γιὰ τὴ κατοχὴ ἑνὸς λειβαδιοῦ.

—Τὸ λειβάδι—εἶνε δικὸ μας—λέγανε οἱ Ζουλαχιῶτες γιαιτὶ τὰ νερά του ἔρχονται στὸ ποτάμι μας.

—Κάθε ἄλλο—ἔλεγαν οἱ Λειβαδιῶτες.—Εἴμαστε μεῖς οἱ νό-

μμοι νοικοκυραίοι, γιατί τὸ λειβάδι εἶνε κοντήτερα στὸ χωριό μας.

Γιὰ νὰ τελειώσουν συμφώνησαν νὰ πᾶνε στὰ διοικητὴ Ρεζούφ—Πασσᾶ, ποῦ πῆγεν ἐπὶ τόπου κι' ἄκουσε καὶ τὰ δύο μέρη.

—Μοῦ φαίνεται — τοὺς λέει—πὼς πρέπει νὰ ὑποχωρήσουν οἱ Ζουλαχιώτες, τὸ λειβάδι πέφτει κοντήτερα στὴ Λειβαδιά. Λοιπὸν . . .

Ἄλλ' ὁ παπᾶς τοῦ Ζουλάχου δὲν τὸν ἄφησε τὰ τελειώσει.

—Καὶ ἡ Κρήτη, ἐξοχώτατε, εἶνε πιὸ κοντὰ στὴν Ἑλλάδα παρὰ στὴν Κων/πολι, κι' ὅμως . . .

Κατάλαζε τὸ νόημα ὁ Πασσᾶς, ἄλλαξε κουβέντα καὶ ἡ διαφορὰ μένει ἀκόμα ἄλυτη.

Σχετικὰ μὲ τοὺς παπᾶδες θὰ προσθέσω πὼς χωρὶς τὴν ἐπιρροή τους τὸ θεῖον πῦρ τῆς ἐλευθερίας δὲ θὰ διατηρόταν ζωντανό. Τὸν περασμένο αἰῶνα οἱ Τοῦρκοι τῆς Κρήτης ἦταν σχεδὸν ὅλοι χριστιανοὶ ἀλλαξοπιστισμένοι ἢ παιδιὰ τέτοιων. Τοῦρκοι ἐλλεινοὶ ποῦ ἄκουγαν τὸν Μωάμεθ μόνο γιὰ τὴν πολυγαμία, μένοντες βρωμεροὶ μεθύστακες, ὅπως πρὶν, πρὸ ὅλο τὸ Κοράνιο, σκληροὶ ὅπως ὅλοι οἱ νεόφυτοι, σὰν χτυποῦν τοὺς ἄλλοτε δημοθέσκους τοὺς. Ἄν ἡ ἀποστασία δὲν ἦταν γενικὴ εἶνε γιατί τρ ρεῦμα ποῦ πῆγαινε ἀπὸ τὴν ἐκκλησία στὸ τζαμί, φρόντιζε ὁ ὀρθόδοξος κληρὸς ν' ἀναχαιτίζει μὲ παραδόσεις κι' ἐλπίδες, συμφέροντα κ' ἰδανικά. κηρύσσοντας τὸν πατριωτισμὸ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴ θρησκεία εἰς τὸ ὄνομα τῆς πατρίδας. Μόνο ἔτσι μπόρεσε ἡ Κρήτη νὰ φυλάξει τὴ συνείδηση τῆς καταγωγῆς της, τὴν πίστη καὶ τὴν ἐθνικὴ γλῶσσα νὰ δώσῃ στὴν Εὐρώπη τὸ παράδειγμα τῶν ἐπαναστάσεων ποῦ θεωρήθησαν ἐποποιεῖς. Θὰ μείνει περίφημοστὴν ἱστορία τὸ ἥρωϊκὸ μοναστήρι τοῦ Ἀρκαδιοῦ ποῦ πολέμησε σὰν φρούριο καὶ τέλειωσε σὰν ἡφαίστιο—γιὰ νὰ μεταχειρισθῶ τὴν ἐκφραση τοῦ Βίκτωρος Οὐγκώ, σὰν ὁ καλόγηρος Γαβριήλ, ὅστερ' ἀπὸ σκυλίσιαν ἀντίσταση, ἀντὶ νὰ παραδοθῆι, ἔβαλε φωτιά στὰ πολεμοφόδια.

* *

Ἄφου περάσαμε στὸ Σέλινο μὲ τὸ ὄνομα, ἀρχίσαμε νὰ τριγυρνᾶμε στὰ βουνὰ τῆς Κρήτης ποῦ ἀνάμεσά τους ὑψώνεται γίγαντας ὁ Ψηλορείτης, ὅπου ἔκρυψε ἡ μάνα του τὸν Δία γιὰ νὰ τὸν γλυτώσει ἀπὸ τὸν Κρόνο.

Rea la scelse già per cuna fida
Del suo figliulo, e per celarlo meglio
Quando piangea, vi faceva far le grida

Ἔτσι λέει ὁ Δάντης. Ἔβαζε νὰ φωνάζουν οἱ Κορύβαντες γιὰ νὰ μὴν ἀκούοντα: τὰ κλάματα τοῦ παιδιοῦ.

Ὁ βοτανολόγος Tournefort, κακιωμένος ποῦ δὲν βρῆκε ἄλλα εἶδη φυτῶν τὸ λέει: **Μιλιχρὴ γὰρ βουρίσινα ράχη.**

Ὁ Δάντης ὅμως μὲ λιγότερη φοῦρκα κι' ὄχι λιγότερη ἀκριβεία τὴ λέει:

Una montagna v' è che già fu lieta
D' acque e di fronde, che si chiamò Ida,
Ora è deserta come cosa vieta.

Μ' αὐτὸ τὸ ἀνεδοκατέβασμα στὰ βουνὰ ἀπὸ τὸ πρωῖ ὡς τὸ βράδυ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά στὴν ἄλλη τοῦ νησιοῦ, μὲ φόρτωμα ἔξη γαλέτες κ' ἔξη πακέτα φουσέκια δὲν ξέρω ἂν ὁ Ταρταρίνος θὰ προτιμοῦσε τὸν ἀλπινισμό, ἢ τὶς ἐρημιές τῆς Ἀφρικῆς. Ξέρω μόνο πὼς τὰ φουσέκια ἐσήμαιναν : ὁ ἐχθρὸς εἶνε κοντά. Κ' οἱ γαλέτες : ἡ πείνα δὲν εἶνε μακρὰ.

Εἶχαμε φτάσει στ' ἀπόξερα κ' ἄγωνα βουνά. γιὰτὶ τὰ καλλιεργημένα μέρη εἶχαν καταληφθῆ ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Αὐτὴ λοιπὸν ἦταν ἡ τελευταία διανομὴ τροφίμων κ' ἄρχισε μετὰ γιὰ μᾶς ἡ νηστεία τοῦ Γκαλεάτσου Βισκόντι. Τρώγαμε τὸ πορτοκάλι τὴ μιὰ μέρα καὶ τὴν ἄλλη φυλάγαμε τὶς φλοῦδες. Ἀρπάξαμε τὰ κραμπιά καὶ μ' ἔλο ποῦ ἦταν ὡμὰ δὲν ἀφήναμε οὔτε τὰ κοτσάνια. Σκοτόναμε ἕνα σκυλί γιὰ τὰ φᾶμε καὶ τὰ κόκκαλα καὶ νὰ τὶς παίξουμε γιὰ τὸ δέρμα του γιὰ νὰ δέσουμε τὰ ματωμένα πόδια μας. Βλέπαμε ἕνα σύντροφο μ' ἕνα κομμάτι κρέας στὸ χέρι· κατδικασμένο στὸ θάνατο τοῦ Οὐγγολίνου, μὴ ἔχοντας δύναμη νὰ τὸ καταπιεῖ. Κ' ἐγὼ ποῦ μιλῶ ἔμπαινα σὰν κλέφτης σ' ἕνα σπιτάκι, μ' ἔδλες τὶς φωνές μιᾶς γριᾶς. Ψάχνοντας, ψάχνοντας βρήκα ἕνα μαῦρο ψωμί ξερὸ, μουχλιασμένο, ποῦ ἔπρεπε νὰ τὸ μοιρωσθῶ μὲ τοὺς ἄλλους στρατιῶτες. Δὲν εἶναι θαῦμα ἂν σ' ἡλικία 23 χρονῶ πῆγα στὴν Κρήτη μὲ μαλλιά μαῦρα κ' ἔφυγα ὕστερ' ἀπὸ σαράντα μέρες λέγοντας ὅπως ὁ φυλακισμένος τοῦ Chillon : (Λόρδου Βύρωνος).

«Σταχτιά μὰ ὄχι ἀπὸ τὰ χρόνια, εἶναι τὰ μαλλιά μου». Διαβάξω στὸ σημειωματάριό μου : Νυχτερινὴ πορεία καὶ τοῦμπες. — Ἐργασία ὅλη τὴ νύχτα στὰ προχώματα, ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ ὡς τὴν δύση μάχη. Ἡ πρώτη ποῦλαβαν μέρος οἱ συνταγματάρχες Κριάρης, Ζυμβρα κάκης καὶ Βυζάντιος μὲ ἀρχηγὸ τὸ στρατηγὸ Κορωνάιο. — Ὁ γιοῦς τοῦ συνταγματάρχη Κριάρη, δέκα φτὰ χρονῶν ὀρμάει μ' ἕνα φίλο του μὰ πληγώνεται στὸν ὦμο. — Ὁ φίλος του σκοτώνεται καὶ μεῖς πίσω ἀπ' τὸ πρόχωμα ρίχνουμε σφαῖρες στοὺς Αἰγυπτίους ποῦ προχωροῦν σὲ γραμμῆ. — Οἱ Κρητικοὶ πᾶνε νὰ γευματίσουν γυρίζοντας ἔπειτα μὲ τὸ τσιγάρο στὸ στόμα καὶ τὸ ντουφέκι στὸν ὦμο σὰν τὸν γεωργὸ ποῦ, σὰν φάει, γυρίζει στὴ δουλειά του μὲ τὸ λισγάρι στοὺς ὦμους.

Στὴ δευτέρη μάχη οἱ Γαριβαλδῖνοι διατάχθηκαν νὰ ὑποστηρίξουν τὴν ὀπισθοχώρησιν τῶν παλληκαριῶν κ' εἶχαν καὶ τὸ πρῶτο θῦμα, ἕνα Φλωρεντινὸ Φρειδερίκο Τζιούντι. Ἦταν καρδιακὸς καὶ δὲν μποροῦσε νὰ τρέξει. Αἰχμαλωτίστηκε καὶ τοῦκοψαν οἱ Τούρκοι τὸ κεφάλι γιὰτὶ τοὺς Κρητὲς ἐπαναστάτες τοὺς θεωροῦσαν ἀντάρτες καὶ ὁ πόλεμος ἦτο διαρκῶς ἀντεκδικήσεις. Στὴν τρίτη καὶ τελευταία μάχη θυμοῦμαι ποῦ μιὰ βόμβα ἔπεσε στὰ πόδια μου δίχως νὰ ἐκραγεῖ. Στὸ

δυνατό και οργανωμένο ἐχθρικό στρατό οἱ Ἕλληνες ἀντέταξαν μιὰ γενναϊότητα ἀταχτη.

Δίχως νὰ μπούμε στήν τακτική τοῦ κλεφτοπόλεμου, νὰ ἔνα ψυχολογικό ἀξίωμα. Ἐμπρός στόν ἐχθρό δὲν εἶνε παρὰ δυὸ φιλοσοφικά συστήματα: ἐκεῖνο τοῦ Δὸν—Κιχώτη, ποῦ ἀντιμετωπίζει τὸν κίνδυνο :

Ἔνας ὄρατος θάνατος τιμᾷ ὅλη τὴ ζωὴ.

Κ' ἐκεῖνο τοῦ Σάντσου Πάνθα, ποῦ ζητάει νὰ γλυτώσει :

μιὰ καλὴ φευγάλα γλυτώνει τὴ ζωὴ.

Τὸ πρῶτο ἀκολουθοῦσαν οἱ Γαριβαλδῖνοι καὶ τὰ παλληκάρια. Τὸ δεύτερο κάποιος Bourgoïn, ποῦ μὲ τις πρῶτες ντουφεκιᾶς τραβιόταν λέγοντας :

— Πάω νὰ πιάσω ἓνα καλὸ μέρος.

Κ' ὕστερα ἀπὸ τὴ μάχη γύριζε μὲ τὸ σακουλι γεμιστο τροφίμα.

Σχετικὰ μὲ τὴ διαγωγή τῶν Γαριβαλδινῶν στήν Κρήτη ἀφήνω τὸ λόγο στόν γεωλόγο Βίκτωρα Σιμονέλλι ποῦ ἐπισκέφτηκε τὰ μέρη ἐκεῖνα στὰ 1893, εἴκοσι ἑπτὰ χρόνια μετὰ τὴν ἀποστολὴ μας.

« Μόλις ἀκούνε—ἔγραφε— πῶς εἴμαστε Ἴταλοι ἀρχίζου κομπλιμέντα καὶ φοβερὲς χειραφίες. Σ' ὅλα τὰ στόματα εἶνε μιὰ λέξη: **Γαριβαλδῖνοι**. Κανεὶς δὲν ἔεχασε τοὺς γενναίους στρατιώτες, τὰ παλληκάρια μὲ τὸ κόκκινο πουκάμισο τοῦ 1866. Καὶ τώρα σὰν τοὺς ἀναφέρουν, βλέπεις τοὺς ντόπιους νὰ ἐνθουσιάζονται».

Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ μποροῦμε νὰ συμπεραίνουμε πῶς οἱ Γαριβαλδῖνοι ἂν δὲν ἦταν πολλοί, ἦταν ὅμως ἀρκετοὶ γιὰ νὰ κρατήσουν τίς δοξασιμένες παραδόσεις τῶν ἐρυθροχιτώνων.

Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ἔνας, ὁ Ἀμιγκάρε Cipriani, φίλος τοῦ Γουσταύου Florens, σὰν γύρισε στήν Ἑλλάδα στὰ 1897, γινόταν Ἀθηναῖος πολίτης γιὰ τὸν ἡρωϊσμό ποῦ δειξε στὸ Δεμοκό, ὅπου ὁ Ἀντώνιος Φράττι σκοτώθηκε πολεμώντας.

* *

Καὶ τώρα νὰ μοῦ ἐπιτραπῆ ν' ἀνοίξω μιὰ παρένθεση αὐτοβιογραφική, γιὰ αὐτοὺς πῶς ἄφησα ὕστερ' ἀπὸ σαράντα ἡμέρες στήν Κρήτη. Οἱ κόποι, οἱ κακοκαιριῆς, οἱ ξεγρύπνιες, ἡ πείνα θάσπαζαν ὀργανισμό καὶ πῆδ δυνατόν ἀπὸ τὸν δικό μου. Στὴν ἀταχτην ὑποχώρηση οἱ σύντροφοί μου μὲ εἶχαν ἀφήσει πίσω, κι' ἂν δὲν ἦταν κάποιος νὰ μοῦ δείξει τὸ δρόμο, θάπερτα στὰ χέρια τῶν Τούρκων. Πέρασα ἓνα ποτάμι καὶ μπήκα σὲ μιὰ κοιλάδα γεμάτη γέρους, γυναῖκες καὶ παιδιὰ ποῦ ἔσερναν πίσω τους τὰ ζῶα καὶ τὰ ἐπιπλά τους. Ἀνεβαίνω στὸ βουνὸ γιὰ νὰ εὔρω ἄσυλο, μὰ τὸ χωριὸ δὲν δέχεται παρὰ τοὺς πρόσφυγες. Τὰ παλληκάρια ἀνάβουν φωτιᾶς στὰ λιστάσια κ' ἐγὼ πηγαίνω κοντὰ τους καὶ κοιμᾶμαι βαθεῖα. Στὰ μεσάνυχτα μιὰ δυνατὴ βροχὴ στὸ στήθος μου καὶ ἓνα ποταμάκι ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὰ πλευρά μου, βροντῆς, ἀστραπῆς καὶ ντουφεκιᾶς μὲ ξυπνοῦν. Πηδῶ μισοκοιμισμένος, ἀρπάζω τὸ ντουφέκι, ζητῶ μάταια τὸν Ἀλδάντζικό

μανδύα και φτάνω τὰ παλληκάρια μὰ στήν ὑποχώρηση μένω πάλι πίσω. Ἐνός καλὸς Λιθορνήζος πρὸ λυποῦμαι πὼς ξέχασα τ' ὄνομά του, ἤθελε νὰ μείνει μαζί μου, ἀλλ' ἐγὼ τὸν πείθω μὲ τὰ λόγια τοῦ messer Lodovico.

Che sarebbe pensier non troppo accorto
perdere un vivo per salvare un morto.

Μ' ἀγκυλιάζει λυπημένον, γυρίζει γιὰ τελευταία φορὰ νὰ μὲ χαιρετίσει ἀπὸ μακρὰ καὶ χάνεται στὸ σκοτάδι. Νᾶμαι ἀφημένος στὸ βουνό! Φτάνω στήν κορυφή καὶ ἀρχίζω νὰ κατεβαίνω. Ἡ γῆ φεύγει κάτω ἀπὸ τὰ πόδια μου καὶ γκρεμίζουμαι στὸν κρημνὸ, σταμιχτώντας καθυλισκευτὰ σ' ἓνα δέντρο. Ἡ κούραση, τὸ σκοτάδι, ἡ μοναξιά, ὁ πυρετὸς μοῦ χάνουν κάθε ἐλπίδα. Τὸ πρῶτ' ἐμὲ βρίσκει στήν ἴδια θέση καθυλισκευμένο στὸ δέντρο σὲ ὕψος ἐκτὸ μέτρων, μὲ τὴν θάλασσα καὶ βράχους κάτω ἀπὸ τὰ πόδια μου καὶ γύρω μου κρημούς. Τὸ δίλημμα δὲν ἦταν εὐχάριστο. Ἡ ν' ἀφήσω τὸ δέντρο, ἀφήνοντας τὸν ἑαυτὸ μου στοὺς προδότες βράχους, ἢ νὰ μείνω στήν ἀγωνία ἐκείνη πρὸ ἤμου. Γραπύνομαι ἐπὶ τέλους ἀπὸ τίς πέτρες, καταφέρνω ν' ἀρπικτῶ ἀπὸ στῆρεθ' ἔδαφος ἐξαντλῶντες τίς λίγες δυνάμεις τοῦ μοῦμενάν. Ὁ συνταγματάρχης Γιανίτσερης πρὸς περνοῦσε κείνη τὴ στιγμή κατεβαίνει ἀπὸ τὸ μουλᾶρι καὶ διατάζει τὰ παλληκάρια του νὰ μὲ φορτώσουν σὺν σακὶ πάνου σ' ἓνα ἄλογο γιὰ νὰ μὲ ξεφορτώσουν στήν παραλία σ' ἓνα ἀχοῦρι, γεμάτο πληγωμένους καὶ ἐτοιμοθάνατους. Λίγο πρὶν εἶχαν φτάσει τὰ παλληκάρια τοῦ συνταγματάρχου Βυζάντιου καὶ οἱ ἐρυθροχίτωνες. Ὁ δόγης Μοροζίνης καὶ ὁ καλὸς Λιθορνήζος τρέχουν νὰ μὲ ἀγκυλιάσουν. Σὲ λίγο ἓνα τούρκικο κανόνι ἀρχίζει τὸ βομβαρδισμὸ καὶ σέρνομαι μὲ τὰ τέσσερα πίσω ἀπὸ ἓνα ἐγκλίθη ὄπου ὁ ἐβδομητάρης Βυζάντιος κάπνιζε τὴν πίπκ του χωρὶς νὰ τὴν νοιάζει γιὰ τίς κανονιές.

Σὰν ἔπαψε ὁ Βομβαρδισμὸς ἔφυγαν τὰ παλληκάρια μὲ τοὺς Γαριβαλδινούς καὶ ἔμειναν οἱ πληγωμένοι στήν φροντίδα ἑνὸς χτηνιάτρου, νάσου στὸν δρίζοντα ἓνα ἄλλο πολεμικὸ. Εἶναι Τούρκικο ἢ φιλικὸ; Πρὸς σικη σημαία ἢ μισοφέγγαρο, Νά κρυφθοῦμε ἢ νὰ κάμουμε συνθήματα; Χαθήκαμε ἢ γλυτώσαμε; Τὸ φάντασμα πλησιάζει. Ἔταν Ρούσικο τοῦ ἤρχοντὸν νὰ μαζέψει τοὺς πηγωμένους γιὰ νὰ τοὺς φέρε: στὸν Πειραιᾶ.

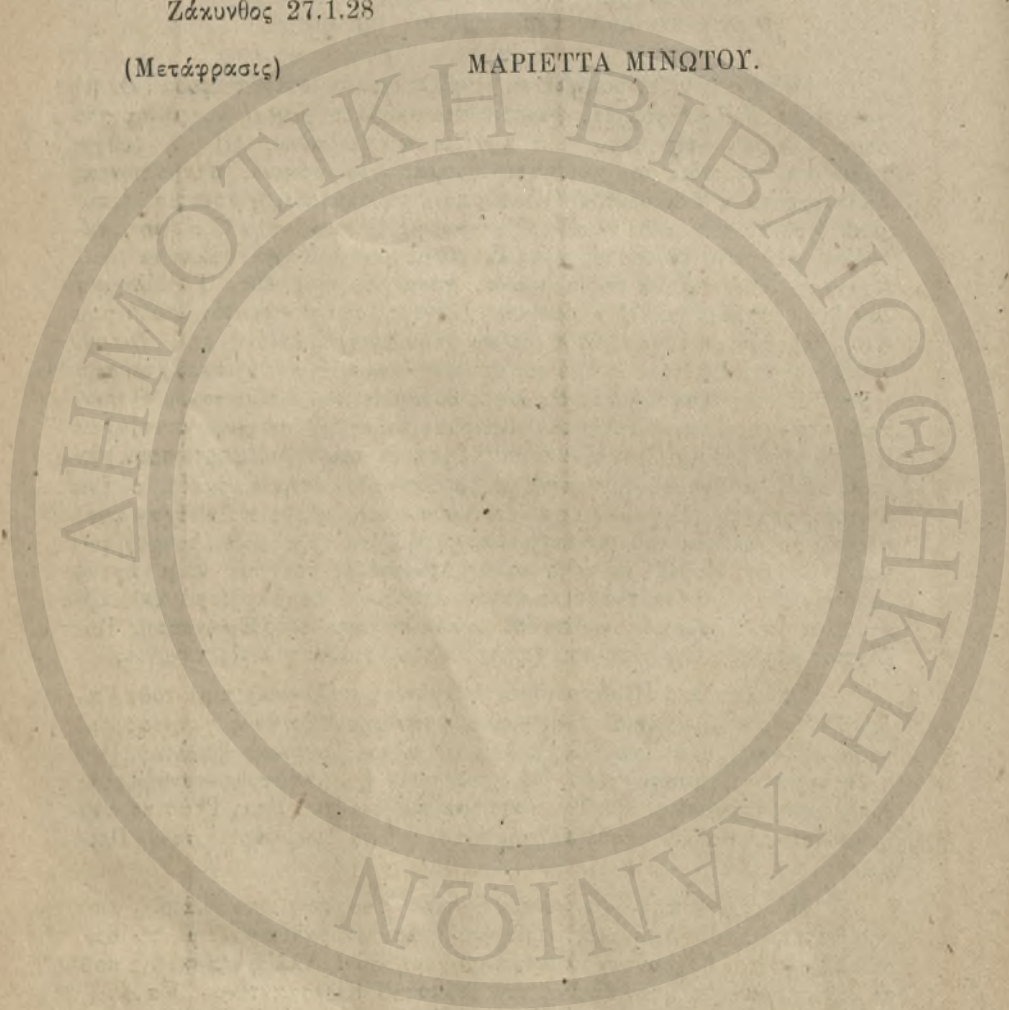
Μόλις μᾶς πῆγαν στὸ στρατιωτικὸν νοσοκομεῖον κάτω ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη οἱ Ἀθηναῖες, ἡ πιὸ καλὴ ἀριστοκρατία μαζί μὲ τὸ βασιλιά Γεώργιο, ἤρχονταν νὰ μᾶς παρηγορήσουν. Ἀλλ' ἡ ἐπίσκεψις τοῦ μὲ κατασυγκίνησε ἦταν ἐκείνη τοῦ σεβαστοῦ Κωνσταντίνου Κανάρη, τοῦ ἔνδοξου τοῦ ἀντάξου τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, τοῦ Γαριβάδου τῆς πρώτης Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, τοῦ τρόμου τοῦ Τουρκικοῦ στόλου πρὸς καιρότανε ἀπὸ τὰ καρᾶδια του. —

Στὸν ἥρωα τοῦτο τοῦ Πλούταρχου ἀφιερῶναι ὁ Beranger ἔν ἀπὸ τὰ ὀρθιότερά του ποιήματα γιὰ νὰ θυμῆσῃ εἰς ὄσους πιστεύουν στὴ δύναμη τῆς θελήσεως πῶς ὁ ὑπερασπιστὴς τῆς Ἑλλάδος ποὺ γίνηκε ἀργότερα ναύαρχος καὶ ὑπουργὸς ἦταν στὰ τριάντα του χρόνια, ἓνας ἀναλφάβητος ναύτης.

Ζάκυνθος 27.1.28

(Μετάφρασις)

ΜΑΡΙΕΤΤΑ ΜΙΝΩΤΟΥ.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΚΡΗΤΗ ΠΑΤΕΡΩΝ ΚΑΠΟΥΣΣΙΝΩΝ

Ἐίπομεν εἰς τὸ πρῶτον κεῖχος τοῦ παρόντος δελτίου ὀλίγα τινα περὶ τῶν Χριστιανῶν ἐπισκόπων καὶ ἰδία τῶν Λατίνων ἐπὶ Ἑνετοκρατίας μέχρι τῶν Θεοφιλεστάτων Καναδοῦ καὶ Σεμινάρχ. Τώρα θά ὀμιλήσωμεν διὰ τὰ θρησκευτικὰ ἐν Κρήτῃ τάγματα καὶ κυρίως διὰ τοὺς μέχρι τοῦδε ἱεραποστόλους πατέρας Καπουσσίνους:

Ἐκ τῆς ἱστορίας διδασκόμεθα ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ θρησκευτικὰ τάγματα τοῦ Λατινικοῦ ἱεροῦ θεσμοῦ δὲν ὑπῆρξαν ἐν Κρήτῃ. Μετὰ δὲ τὴν κατοχὴν τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν εἰσέδυσαν καὶ ἐνταῦθα διάφορα τάγματα, οἷον τῶν Σταυροφόρων, τῶν Δομενικανῶν τῶν Φραγκισκανῶν ἐν γένει καὶ εἰδικώτερον τῶν Καπουσσίνων.

Ἀφήνομεν τοὺς ἄλλους καὶ ἐρχόμεθα εἰς τοὺς τελευταίους τούτους.

Οἱ Καπουσσῖνοι ἀνήκουν εἰς τὸ πρῶτον τάγμα τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου τῆς πόλεως Ἀσσίζης (ἐν Ἰταλίᾳ), γνήσια τέκνα τούτου, καὶ εἶναι σήμερον διεσκορπισμένοι εἰς ὅλας τὰς χώρας τοῦ κόσμου. Ἡ ἀρχὴ τῶν ἀνάγεται εἰς τινὰ Φραγκισκανὸν ὀνομαζόμενον Ματθαῖον, ἐκ τῆς Ἰταλικῆς πόλεως Μπάσσο, ὅστις κατὰ τὸ 1528 ἴδρυσεν τὸ τάγμα τοῦτο. Ἐξ ἄλλου κατὰ τὸ 1528 ἐγένετο ἡ ἀναγνώρισις αὐτοῦ ὡς τάγματος κανονικοῦ ὑπὸ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

Εἰς Κρήτην ἦλθον πρῶτον ὡς ἐφημέριοι εἰς τὰ πολεμικὰ πλοῖα τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνας τῆς Ἑνετικῆς κυριαρχίας καὶ πρὸ πάντων τὰ ἐτη 1547 μέχρι 1552 καὶ 1647 μέχρι 1669 ὁπότε οἱ Τούρκοι ἐκυρίευσαν ὀλόκληρον τὴν νήσον μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Χάνδακος (Ἡρακλείου). Μέχρι τοῦ 1553 οὐδὲν μοναστήριον εἶχον ἐν Κρήτῃ οὔτε σταθερὰν διαμονήν, ἔκτοτε ὁμοῦ κατέλαβον τὸ ἐγκαταλελειμμένον μοναστήριον τῶν σταυροφόρων. Κατ' ἀρχὰς ἀπ' ἐδῶ, μετὰ δὲ τὸ 1570 ἀπὸ τῆς Σούδας Πατέρες Καπουσσῖνοι ἐχάριζαν τὰς πνευματικὰς καὶ σωματικὰς παρρηγορίας τῶν εἰς τοὺς καθολικοὺς Χριστιανούς. Μετὰ τὴν νέαν κυβέρνησιν τῆς νήσου ὑπὸ τοὺς Τούρκους, ὁ Χριστιανισμὸς ὑπέφερον ἐν Κρήτῃ μέχρι τοῦ 1915 ὅσα ὑπέφε-

ρεῖ δὲν ἀπέφυγον δὲ τὰ βάσανα οὔτε οἱ Πατέρες Καπουσσῖνοι. Ἐν τούτοις διατηρήθησαν μέχρι σήμερον. Δὲν θ' ἀναφέρωμεν τὰ λαμπρὰ ὀνόματα τῶν τελευταίων Καπουσσῖνων, ἀλλὰ διατηρεῖται ἀκόμη ζωηρὰ ἡ ἀνάμνησις τοῦ Πατρὸς Ἀντωνίου ἐκ τῆς πατρίδος τοῦ γράφοντος τὰς γραμμὰς αὐτάς. Ὁ Πάτερ Ἀντώνιος ὑπῆρξεν ἀληθῆς ἱεραπόστολος τῆς καθολικῆς πίστεως καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ εἰς τὰ Χανιά καὶ εἰς τὸ Ἡράκλειον, κυρίως κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1897, ὅποτε ἐκινδύνευσε καὶ ἡ ζωὴ του. Τότε τὰ μοναστήρια τῶν Καπουσσῖνων ἦσαν πλήρη Χριστιανῶν ἀνευ διακρίσεως.

Ἄλλὰ ἅς ἐπιφυλαχθῶμεν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐν καιρῷ καὶ διὰ τὴν ἔρασιν τῶν τέκνων τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου.

ΠΑΤΕΡ ΕΥΤΥΧΙΟΣ ΕΚ ΤΟΥ ΠΕΤΤΙΝΕΟ

ΤΗΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΥΔΗΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

ΓΕΝΙΚΗ ΠΕΡΙ ΚΡΗΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (*)

- 1651 Marco Boschini. Il regno tuto di Candia. Venetia.
 1668 Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ. Ἱστορία κ.λ. Ἑνετία.
 1675 Joh. Meursii : Greta, Cyprus, Rhodus. Amstelodami.
 1688 Fr. Piacenza Napolitano. L' Egeo o sia chorographia dell' arcipelago. Modona.
 1681 **Τζάνε Μιχρένου Μπουρνικλή.** Διήγησις διὰ στίχων τοῦ δεινοῦ πολέμου τοῦ ἐν τῇ νήσῳ Κρήτης γενομένου καὶ αἰχμαλωσίαν καὶ φόνον κλπ. Ἑνετία ΑΧΠΑ'.
 1703 D. O. Dapper. Description exacte des iles [isles] de l' Archipel. Amstredam.
 1713 **Βιτσέντζου Κορνάρου.** Ἐρωτόκριτος. Ἑνετία.
 1718 Pitton de Tournelort. Resation d' un voyage du Levant. Paris.
 1737 **Βιτσέντζου Κορνάρου.** Ἐρωτόκριτος. Ἑνετία.
 1755 F. Cornelii. Creta sacra I—II. Venetiis.
 1756 **Βιτσέντζου Κορνάρου.** Ἐρωτόκριτος Βενετία.
 1758. Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἱερῆος. Χωρογραφία τῆς Κρήτης. Ἑνετία.
 1758 Laurent de Monacis. Chronicon de rebus Venetis. Venetiis.
 1770 **Τζάνε Μιχρένου Μπουρνικλή.** Διήγησις διὰ στίχων τοῦ δεινοῦ πολέμου τοῦ ἐν τῇ νήσῳ Κρήτης γενομένου κλπ. Ἑνετία.
 1772 **Βιτσέντζου Κορνάρου.** Ἐρωτόκριτος. Ἑνετία.
 1777 **Βιτσέντζου Κορνάρου.** Ἐρωτόκριτος. Ἑνετία.

(*) Ὑπόμνημα :

Δ. Ι. Ε. Ε. = Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας.

Π. Δ. Β. Κ. Φ. Σ. = Περιοδικὸν δελτίον βιβλιοθήκης Κρητικῆς Φιλολογ. Συλλόγου Χανίων,

Μ. Ε. Ε. = Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδειᾳ.

Σ. Ν. Ε. = Σερατιωτικὴ καὶ Ναυτικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια.

Ε. Ε. Β. Σ. = Ἐπιστολὴς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν,

Ε. Α. Ε. = Ἐγκυκλοπαιδικὸν λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη.

Χρ. Κρ. = Χριστιανικὴ Κρήτη.

Κρητ. Ἀδτ. = Κρητικὸς Ἀδότης.

- 1789 **Βιτσέντζου Κορνάρου.** Ἐρωτόκριτος. Ἐνετία.
- 1797 **Βιτσέντζου Κορνάρου.** Ἐρωτόκριτος. Ἐνετία.
- 1803 **Βιτσέντζου Κορνάρου.** Ἐρωτόκριτος. Ἐνετία.
- 1805 **Βιτσέντζου Κορνάρου.** Ἐρωτόκριτος. Ἐνετία.
- 1813 **Βιτσέντζου Κορνάρου.** Ἐρωτόκριτος. Ἐνετία.
- 1818 **Διονυσίου Φωτεινοῦ.** Νέος Ἐρωτόκριτος A-B. Βιέννη.
- 1823 Sieber. Reise nach der Insel Creta im griechischen Archipelagus im Jahre 1817. Leipzig.
- 1832 **Β. Κορνάρου.** Ἐρωτόκριτος. Ἐνετία.
- 1835 **Β. Κορνάρου.** Ἐρωτόκριτος. Ἐνετία.
- 1836 **Δάπερ.** Ἀκριθῆς περιγραφή τῆς Κρήτης. Μετάφρασις Μ. Βερνάρδου. Ἀθήναι.
- 1837 R. Pasley. Travels in Crete I-II Cambridge. London.
- 1842 **Μ. Χουρμούζη** Βυζαντίου. Κρητικά. Ἀθήναι.
- 1843 [**Μουστοξύδου**] Ἐλληνομνήμων (ἐν ἀρθροῖς Κυριάκος ἢ Δομένικος Θεοσκόπουλος σ. 271—276. Ἐπίμετρον (Σκορδύλαι, Καλλιέργαι σ. 288—346. Φραγγισκος Πόρτος 364—384), Ἀθήναι.
- 1845 **Διονυσίου Φωτεινοῦ.** Νέος Ἐρωτόκριτος. Κωνσταντινούπολις.
- 1845 **Σαβαρῆ.** Κρητικά Ἐπιστολαί. Μετάφρασις Ζυγομαλά. Ἀθήναι.
- 1846 Ἱστορία τῆς Κρήτης μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ IB' τόμου τῆς Γενικῆς Ἱστορίας ὑπὸ **Μ. Βερνάρδου** τοῦ Κρητῶς. Ἀθήναι.
- 1852 **Ἄνδρ. Ἐρμ. Ἀνδρουλιδάκη.** Τὸ εἰς Κρήτην εἰσαχθὲν φορολογικὸν σύστημα κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ὑπὸ τῆς Κρήτης καταλήψεως αὐτῆς. Χανιά.
- 1859 Hopf. Veneto—Byzantinische Analecten. Die—Cornaro von Scarpanto. Ἐν Sitzungsberichte—der K. Akad. d. Wissensch. Wien. Τόμος 32, 478—495.
- 1859 **Κ. Κριτοβουλίδου.** Ἀπομνημονεύματα πολέμου τῶν Κρητῶν. Ἀθήναι.
- 1860 **Σ. Ζαμπελίου.** Ἱστορικὰ Σκηνογραφήματα. Ἀθήναι.
- 1863 **Κρητικά ἑξέτις.** Ἐν Φιλίστορος Δ. σ. 508—527. Ἀθήναι.
- 1865 Ioannidis. Narrative of the Cretan war of independence. London.
- 1866 Ballot Jules. L'insurrection de Crète.—
- 1866 Kertreit. Ἡ ἐν Κρήτῃ Ἐπανάστασις τοῦ 1867 καὶ ἡ δημοσιογραφία, Μετάφρ. ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ. Ἐρμούπολις Σύρου.
- 1866 V. Vitelli. Machiavel et Candie. Athènes.
- 1867 Perrot Georges. L'île de Crète. Souvenir de voyage. Paris.
- 1867 Documents relatifs à l'insurrection de Crète, publiés par l'Administration de l'Indépendance Hellenique. Athènes.
- 1867 **Κ. Σάθα.** Ἑλληνικά ἀνέκδοτα A-B. Ἀθήναι.

- 1867 Beulé. L'île de Crète et la question d' Orient. 'En Revue de deux mondes 15 Janvier. Paris.
- 1868 **Κ. Σάθζ.** Νεοελληνική φιλολογία. 'Αθήναι (εις λέξεις Μ. Πηγάς, Φ. Πόρτος, Καλλιέργης, Σκορδύλης, Κορραρος, Ζάνες κλπ.)
- 1868 **Βυδιλάκη 'Εμμ.** 'Ο προγεγραμμένος Κρής ἢ ὁ φατριασμός τῆς Κεντρικῆς 'Επιτροπῆς. 'Αθήναι.
- 1868 **Ι. Ε. Σκίννερ.** Σκληραγωγίαι ἐν Κρήτῃ κατὰ τὸ 1867. Μετάφρασις ἐκ τοῦ 'Αγγλικοῦ ὑπὸ Θ. Γ. Δίξωνος. 'Αθήναι.
- 1869 Bolanaki—Fazy. Précis de l'histoire de Crète.—
- 1869 **Ν. Ψόχα.** 'Επανάστασις Κρήτης. 'Αθήναι.
- 1869 **'Εμμ. Βυδιλάκη.** Πρωρεῖς τῶν ἐν Κρήτῃ ναυτιλλομένων, ἢ ἀκριθῆς περιγραφή τῶν παραλίων καὶ λιμένων καὶ ὄρων αὐτῆς. 'Αθήναι.
- 1870 Conrat Bursian. Erophile, Vulgaergriechichs Tragœdie von Georgios Gortatzes. Leipzig.
- 1871 **Σ. Ζημπελίου.** Οἱ Κρητικοὶ Γάμοι. Ταυρίνον (Torino).
- 1871 Συνοπτικὴ βιογραφία τοῦ Γεωργίου Χατζῆ Ἰωάννου Φαρουδάκη ἐρανοθεῖσα ἐκ τῶν ὑπομνημάτων αὐτοῦ. 'Αθήναι.
- 1872 **Ξάνθη.** 'Ιστορία τῆς νήσου Κρήτης. 'Αθήναι.
- 1873 **'Ελπίδος Μελαίνης.** Κρητικὴ μέλισσα. 'Αθήναι.
- 1875 **Κ. 'Αργυροπούλου.** Περί τοῦ λαοῦ τῆς νήσου Κρήτης. 'Αθήναι.
1875. **Φουρνιράκη Ε. Γ.** Στοιχειώδης Γεωγραφία τῆς Κρήτης 'Ερμούπολις Σύρου.
- 1876 A. Jeannarakis. Kretas Volkslieder. Leipzig.
- 1876 **Στ. Γ. Ζηνουδάκη,** Τραγούδιον τῆς Κρήτης. 'Εν Χανίοις τῇ 3 'Ιανουαρίου.
- 1878 **Βζορίδου 'εμμ.** Κρητικαὶ 'Επιστολαί. 'Αθήναι.
- 1878 **'Αναγνώστου Δουνάκη** τοῦ Κρητός. Οἱ ἀγῶνες τῆς Κρήτης. Ποίημα. 'Αθήναι.
- 1879 **Βυδιλάκη 'Εμμ.** 'Εκθεσις τῆς ἐπὶ τῶν σχολείων τῆς Κρήτης 'Επιτροπῆς τοῦ 1844. 'Αθήναι.
- 1879 **Τιμολέοντος 'Αμπελά.** Κρήτες καὶ Βενετοί. Δράμα εἰς μέρη τέσσαρα. 'Αθήναι.
- 1880 Tafel-Thomas. Diplomatarium Venetolevantinum I-III. Venetiis.
- 1880 E. Legrand. Bibliothèque Grecque vulgaire I. Paris.
- 1882 **Μάρκου Ρενιέρη.** 'Ιστορικὴ μελέται. 'Αθήναι.
- 1883 **Φραντζεσκάκη.** Ἀρεάδνη. ['Αθήναι].
- 1883 **Σ. Ζημπελίου.** Κρητικοὶ Γάμοι. 'Αθήναι.
- 1883 **'Αντωνιάδου Ι. Α.** 'Ἡ Χρυσομαλλοῦσα τῶν Σφακιῶν, ποίημα ἐπικὸν καὶ 'Αλήμπης ὁ Κακοδικιώτης. Τραγωδία εἰς γλῶσσαν δημόδη. 'Αθήναι.

- 1883 Γ. Ίακ. Καλαϊτιάκη. Στατιστικαὶ σημειώσεις περὶ Κρήτης. «Ἐστία» φ. 398. Ἀθήναι.
- 1884 Ι. Μ. Δαρβέρογῃ. Ὁ Κουζουλός. Κρητικαὶ παροιμίαι. Ἐν Ἑβδομάδος Α΄. 1, 128. Ἀθήναι.
- 1884 Κρητικὰ Παραμύθια ἐκ τῆς συλλογῆς Ι. Ζωγραφάκη. Δημώδεις προλήψεις Κρήτης. Ἐν Παρνασοῦ Η΄ 338—334, 412—414, 712—716 καὶ Θ΄ 233—238. Ἀθήναι.
- 1884 Ι. Δ. Κονδυλάκη. Νεοελληνικὴ τῆς Κρήτης Μυθολογία. Γίγαντες Δ. Ι. Ε. Ε. Α΄ 273—278. Ἀθήναι.
- 1884 Γ. Ἀδριοπούλου. Ἐπὶ ἀλλήλου πάρεργα. Μπουμπουλίνα. Ἀρκάδιον (ἢ αἰ ἐν Κρήτῃ σφαγαί) δρόματα ἐκδ. 6΄. Ἀθήναι.
- 1884 G. Pirrone. Navigazione Italiana dei porti dell'isola di Creta. Ἐν Colletino consolare (Set. 1884).
- 1884 [VI. Samansky. Secrets d' état de Venise. Petesbourg].
- 1884 Γ. Ίακ. Καλαϊτιάκη. Πῶς ἐορτάζεται ὁ Μάτος ἐν Χανίοις τῆς Κρήτης. Ἐν Ποικίλης Στοᾶς σ. 127—138. Ἀθήναι.
- 1885 Ἐθελοντοῦ (Κ. Ἀργυροπούλου). Τὸ ξώσπηλιο. Ἐν Ἑβδομάδος Β΄ 491—492 Ἀθήναι.
- 1885 Ι. Δ. Κονδυλάκη. Ὁ Δίκαιος Δαίμων, Ἐν Ἑβδομάδος Β΄. σ. 503 Ἀθήναι.
- 1885 Ἐθελοντοῦ. Πολιουδόβαρδας Ἐν Ἑβδομάδος Β΄. 337—338 Ἀθήναι.
- 1885 Γ. Ίακ. Καλαϊτιάκη. Κρητικαὶ προλήψεις Δ. Ι. Ε. Ε. Β΄. 121—132 καὶ 329—399 Ἀθήναι.
- 1885 Κ. Ι. Προσα. Ἀνέκδοτα Κρητικὰ δίστιχα. Δ. Ι. Ε. Ε. Β΄. 557—564. Ἀθήναι.
- 1885 Ἀνωνύμου. (Ἀρσένη) Κ. Κριάρης. Ποικίλη Στοᾶ. Ἀθήναι.
- 1885 Ι. Δ. Κονδυλάκη. Ἡ Ζουρίδα τῶν ἐπτά. Ἐν Ἑβδομάδος Β΄. 531—932. Ἀθήναι.
- 1885 Ι. Δ. Κονδυλάκη. Σφακιά καὶ Σφακιανοί. Ἐν Ἑβδομάδος Β΄. 75—76. Ἀθήναι.
- 1887 Στυλιανοῦ Ζηνοδίκη ἢ Μαγιάλιτη. Ὁ γέρον Ἀορίτης. 20 Ὀκτωβρίου Χανιά.
- 1888 Γρηγ. Πιπιδωπετρούκη. Ἱστορίαι τῶν Σφακίων. Ἀθήναι.
- 1888 Ἐμμ. Βιρβίδου. Κρητικαὶ ρίμαι. Ἀθήναι.
- 1889 Ἀντωνίου Γιάννηρογῃ. Περὶ Ἐρωτοκρίτου Ἀθήναι.
- 1889 Παύλου Φαφουτάκη. Συλλογὴ ἡρώϊκων Κρητικῶν ἀσμάτων. Ἀθήναι.
- 1889 Ι. Σκελιώνος. Νικολάου Πατριάρχου Κων)πόλεως ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἀμνηρᾶν τῆς Κρήτης. Δ. Ι. Ε. Α. Γ΄ 108 — 116 Ἀθήναι.
- 1890 Νικολίου Στυρούκη. Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης. Ἀθήναι.
- 1890 J. Svoronos. Nomismatique de la Crète ancienne. Macon.

- 1890 **Χ. Ἀννέου**. Παράστασις τοῦ Ἐρωτοκρίτου (ἔθιμον τῶν Ἀπόκρω) ἐν Ἐστίας σ. 119 Ἀθήναι.
- 1891 **Ἐμμ. Γενεράλι**. Ἐπίτομος Γεωγραφία τῆς νήσου Κρήτης. Ἀθήναι.
- 1892 **Ἀντ. Μηλιαράκη**. Μεσαρία. Ἱστορικαὶ ἔρευναι περὶ τοῦ ὀνόματος τούτου ὡς γεωγραφικοῦ. Δ. Ι. Ε. Ε. Δ'. 423 — 474. Ἀθήναι.
- 1892 (John Schmitt). Ποίημα ἀνέκδοτον τοῦ Μαρίνου Φαλιέρη Δ.Ι.Ε.Ε. Δ'. 291—308. Ἀθήναι.
- 1892 **Νικολάου Δριμυτικοῦ**. Ἡ εὐμορφή Βοσκοποῦλα. Βενετία.
- 1892 **Καρλόλου Μενλδισώνοϋ Βαρθόλδη**. Οἱ περὶ τῆς Ἐλευθερίας τῆς Κρήτης Ἀγῶνες. Ἐν Ὁδησσῷ.
- 1892 H. Noiret. Documents inedites de la domination Venitienne en Crète de 1380—1435. Paris.
- 1893 Κρητικὸς Κώδιξ περιέχων τὰ ἀπὸ 1868 μέχρι σήμερον χορηγηθέντα εἰς τὴν Κρήτην προνόμια μετὰ τῶν σχετικῶν αὐτοκρατορικῶν φερμανίων, καὶ πᾶσαν τὴν ἐν ἰσχύϊ Κρητικὴν νομοθεσίαν, Διατάγματα τινὰ τῆς Γενικῆς Διοικήσεως καὶ ἐγκυκλίου αὐτῆς τε καὶ τῆς Εἰσαγγελίας τῶν Ἐφετῶν. Ἐκδοσις δευτέρα τεύχη Α. Β. Χανιά.
- 1893 **Πύλλου Βλίστου**. Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ. Ἀθήναι.
- 1893 **Ι. Δ. Κονδυλάκη**. Ἐρωτοκρίτος. Ἐγκυκλ. λξξ. Μπάρτ καὶ Χριστ. Δ'. σελ. 30. Ἀθήναι.
- 1893 **Σπ. Δὲ Βιάζη**. Μέγας ἐν Κρήτῃ σεισμός. Παρνασσὸς τσ'. σ. 218—221. Ἀθήναι.
- 1893 **Γ. Ἰακ. Καλαϊσιάκη**. Κρητικαὶ παροιμίαι Παρνασσὸς τσ'. σ. 479—480, 559—560, 635—638, 877—880. Ἀθήναι.
- 1894 **Γ. Ἰακ. Καλαϊσιάκη**. Κρητικαὶ παροιμίαι. Παρνασσὸς κ'. σ. 795—800. Ἀθήναι.
- 1894 **Νικοστράτου Θ. Καλομενοπούλου**. Κρητικὰ ἦτοι τοπογραφία καὶ ὁδοιπορικὰ τῆς νήσου Κρήτης.
- 1894 (**Χρυσῆ Μεγάλῃ Γιάνναρ**). Ἡ Κρητικὸπούλα ἦτοι ἀγῶνες καὶ πάθη τῶν Κρητῶν τοῦ 1866. Ἀθήναι.
- 1895 E. Teza. Dalla Erofile di G. Chortatzes, saggi di vecchie e nuove edizioni. Rendiconti della Reale accademia dei Lincei, classe di scienze morali, storiche, filologiche. Serie V. vol. IV. p. 571—571.
- 1896 Ἱεροδιδασκαλεῖον ἐν Ἀγία Τριάδι. Τὰ κατὰ τὸ τρίτον ἔτος 1894—1895. Χανιά.
- 1896 Armand—Jeanti. La Crète et la question cretoise. Paris.
- 1897 Ernest Gerland. Histoire de la noblesse Cretoise au moyen âge. Paris.
- 1897 Un coup d'oeil aux événements cretois par l'alliance Philanthropique Musulmane de Crète. Paris.
- 1897 Castonnet des Fosses. La Crète et l'Hellenisme. Paris.

- 1897 Ad. de Ceulener. La Crète. Anvers.
- 1897 Fuster. Quelques réflexions sur la Crète. Montpellier.
- 1897 Haute cœur. La Crète. Bruxelles.
- 1897 And. le Glay. Une intervention en Crète. Paris.
- 1897 Perrot. La Crète, son passé, son présent son avenir. Rouen.
- 1897 Ch. Laroche. La Crète ancienne et moderne. Paris.
- 1898 **Α. Δ. Μάτσοι**. Ἐρωφίλη τραγωδία Γ. Χορτάτζη. Ἀθήναι.
- 1898 St. Xanthoudides. Inscriptions from Gortyna, Lythos and Latos pros Kamara. Ἐν American journal of archeology, Second Series vol II N° 12.
- 1898 Bérard. Les affaires de Crète. Paris.
- 1898 Turat. L'insurrection Crétoise et la guerre grécoturque. Paris.
- 1899 Ernest Gerland. Das archiv des Herzogs von, Candia. Strassburg.
- 1899 **Ι. Ἰαν. Καλλιτσάκη**. Περί Χανίων Ἐρευνᾶ 14 Δεκ. ἀριθ. 33 Χανιά.
- 1900 **Στ. Ξανθουδίδου**. Μητραι ἀρχαῖαι ἐκ Σητείας Κρήτης. Ἐν ἀρχαιολογικῆς Ἐφημ. σ 25—50.
- 1900 **Ἰωάννου Σικελτσούνη**. Ἀπομνημονεύματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς Κρήτης. Χανιά.
- 1901 L. Savignoni. G. de Sanctis. Esplorazione archeologica delle provincie occidentali di Creta. Ἐν Monumenti, antichi delle R. Accad. Lei Lincei XI p. 288—550.
- 1901 **Παρθενίου Περίδου**. Ἡ Κρητικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1866. Ἀθήναι.
- 1901 **Στ. Α. Ξανθουδίδου**. Ὁ τάφος τοῦ Καΐαφα. Ἐν Ἀθηνᾶς II'. 305—316 Ἀθήναι.
- 1901 Ehers καὶ Cahuheim. La lèpre en Crète. Ἐν lepra bibliotheca. internationalis II fasc. 3. Leipzig.
- 1901 **Στ. Α. Πιπιντωνάκη**. Κρητικὰ (ἤτοι συλλογὴ διπλωματικῶν ἐγγράφων) Χανιά.
- 1902 **Π. Κριάρη**. Ἱστορία τῆς Κρήτης (τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866). Χανιά.
- 1902 **Κ. Φούρη**. Ἀναίρεσις συκοφαντίας κατὰ τῆς οἰκογενείας Φούρη περιεχομένης ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Κρήτης συγγραφείσῃ καὶ ἐκδοθείσῃ ὑπὸ Π. καὶ Α. Κριάρη.
- 1902 **Στ. Ξανθουδίδου**. Συνθήκη Ἀλεξίου Καλλιέργη. Ἐν Ἀθηνᾶς ΙΔ'. 283—331 Ἀθήναι.
- 1902 G. Gerola. La dominazione Genovese in Creta (Eschato degli alti della accademia degli Agiati in Rovereto. Serie III vol. VIII fasc. II).
- 1902 «Πατρίδος» τὸ φῶς ἐπὶ τῆς Πολιτείας τοῦ ἀπολυθέντος συμβούλου Ἐλ. Βενιζέλου. Ὀλόκληρον τὸ ἱστορικόν. Χανιά.

- 1902 **Γ. Γ. Παπαδάκη.** Ἐτήσιον Κρητικὸν ἡμερολόγιον. Χανιά.
- 1902 **Σπ. Λάμπρου.** Λόγοι καὶ ἄρθρα 1878—1902. (Λόγοι Κρητικοὶ σ. 99—124, τὰ Ἐλευθέρια τῆς Κρήτης, 367—375. Ἡ ἐν Χαλέπα Μονὴ τῶν Καλογραιῶν σ. 473—477). Ἀθήναι.
- 1903 **Στ. Ξυθουδίδου.** Χριστιανικὰ ἐπιγραφὰ Κρήτης ἐν Ἀθηνᾶς ΙΕ'. 49—163. Ἀθήναι.
- 1903 **Στ. Ξυθουδίδου.** Αἱ μῆτραι τοῦ Παλαιοκάστρου Σητείας ἐν Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 187—200. Ἀθήναι.
- 1903 **Στ. Ξυθουδίδου.** Χριστιανικὰ ἀρχαιοτάτες Κρήτης. Ἐν διεθνοῦς ἐφημ. Νημισμ. ἀρχαιολογίας 115—139.
- 1903 **Κ. Φροντουζάκη.** Ἱστορία τῆς Κρήτης Α'. Ἀθήναι.
- 1903 Jean Psichatis, Un mystère Crétois du VIe siècle. Ἐν Revue de Paris 15 Avril p. 850—864.
- 1903 **Κ. Ι. Διγενάκη.** Ἐθνικοὶ παλμοὶ (Ποιήματα, Λιγηγήματα). Χανιά.
- 1904 **Στ. Ξυθουδίδου.** Ὁ Κρητικὸς πολιτισμὸς. Ἐν Ἀθηνᾶς ἱστ'. 1. 136. Ἀθήναι.
- 1904 K. M. Czerminski, wprawa wa Patmos Epre, Crete v. r. 1899—1903 Krakow. (πολωνιστί).
- 1904 **Στ. Ξυθουδίδου.** Ὁ Τάφος Ἀρτσᾶ καὶ αἱ πῆλιναι λάρνακες. Ἐν Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 6—1—21. Ἀθήναι.
- 1904 **Στ. Ξυθουδίδου.** Οἱ τάφοι τῶν Μουλικιών. Ἀρχ. Ἐφημ. σ. 24—56. Ἀθήναι.
- 1904 **Στ. Ξυθουδίδου.** Ἐνετικὴ Λέσχη εἰς Κρήτην. Παναθήναια Ε'. τεύχος 101. Ἀθήναι.
- 1904 H. Labaste. Un comédie Crétoise inedite du XVIIe siecle. Ἐν Byz. Zeitschrift XIII 389—397. Leipzig.
- 1904 **Γ. Ίακ. Κιλκισιάκη.** Περιπλάνησις εἰς πεναρχαίους χρόνους (1295 π. χ.) Ἐν Φωτὸς Α'. Τεύχος 1, 2. Χανιά.
- 1904 Ἀναφορὰ πρὸς τὸν πρίγκηπα Γεώργιον τῆς Ἑλλάδος Ὑπατον Ἀρμοστήν ἐν Κρήτῃ τῶν προκρίτων τῶν ἐπαρχιῶν Σελίνου, Κισσάμου, Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου. Χανιά.
- 1905 G. Gerola. Monumenti Veneti nell' isola Creta. Venezia vol. I.
- 1905 **Σπ. Λάμπρου.** Οἱ Ἀρχαλοῦ. Μικτὰ Σελίδες. Ἀθήναι.
- 1905 **Γεωργίου Δελεδάκη.** Γεωγραφία τῆς Κρήτης. Χανιά.
- 1906 **Στ. Ξυθουδίδου.** Προϊστορικὴ οἰκία εἰς Χαμικίτζι Σητείας Ἐν Ἀρχαιολ. Ἐφημερίδος σ. 111—156. Ἀθήναι.
- 1906 **Στ. Ξυθουδίδου.** Προϊστορικὴ γραφὴ ἐν Κρήτῃ. Ἐν Ἀθηνᾶς ΙΗ'. σ. 560—581.
- 1906 E. Cherstacoff. Γλωσσάριον Ἑρωτοκρίτου (ρωσ.) Ἐν Βουζαντινῶν Χρονικῶν XIII σ. 58—112 καὶ 364—418, Petesburg.
- 1906 **Στ. Ξυθουδίδου.** Cretan Cernoï (Κρητικοὶ Κέρνοι). Bull Sch. Annual XII (1905—1906) 9—23.

- 1906 "Εκθεσις ὑποβληθεῖσα ὑπὸ **Κ. Φούρη** εἰς τὴν διεθνή ἐπι-
τροπείαν.
- 1906 **Α. Ν. Γιάνναρη**. Περὶ τῆς καταστάσεως τῆς ἐν Κρήτῃ
γεωργίας καὶ ἐμπορίας (Δημοσιολογικὴ μελέτη). Χανιά.
- 1906 **Γ. Ι. Κιλιτσάκη**. Τάφοι μεγάλων νεκρῶν ἐν Κρήτῃ. Ἐν
Κρ. Ἄστ. Α' τεύχη 1—2. Χανιά.
- 1906 **Παύλου Βιλάκη**. Πότε ἐπίσθησαν τὰ φρούρια Σούδας
Γραμβούσης καὶ Σπιναλόγγας. Ἐν Κρητ. Ἄστ. Α'. 29—30.
Χανιά.
- 1907 Mosso. Escursioni nel Mediterraneo e gli scavi di Creta.—
- 1907 **Στ. Ξινοθουδίδου**. Προϊστορικαὶ σφραγίδες τοῦ Μουσείου
Ἡρακλείου. Ἐν ἀρχαιολ. ἐφημ. 141—186. Ἀθήναι.
- 1907 **Στ. Ξινοθουδίδου**. Ἀρχαιολογοῦντες καὶ παρχαιολο-
γοῦντες Ἐνετοὶ ἐν Κρήτῃ. Ἐν Πανθηναίων τεύχει 151 σ.
196—202. Ἀθήναι.
- 1907 **Ν. Μ. Πιθοῦ**. Σύννα. Χανιά.
- 1907 **Α. Ν. Γ.** Ὑπόμνημα ἐπὶ τὰ Κρητῶν ὀπλαρχηγῶν ἐπιδοθέν τῇ
12 Αὐγ. 1905 πρὸς τὰς τέσσαρας Δυνάμεις. Χανιά.
- 1907 **Γ. Σπ. Πιπιδάκη**. Τὸ Δημοτικὸν Νοσοκομεῖον Χανίων
καὶ ἰδίᾳ ἡ λειτουργία τοῦ χειρουργικοῦ τμήματος (πρὸς τὰ
ἀξιότιμα μέλη τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου). Χανιά.
- 1907 **Γ. Ἰκκ. Κιλιτσάκη** Κρήσσαι Ἡρωῖδες. Ἐν Κρητ. Ἄστ.
Α' 41—42, 52—53, 65—66, 76. Χανιά.
- 1907 **Μ. Ε. Γ.** Εἰς ἀγωνιστῆς τῶν Κρητικῶν ἐπαναστάσεων. Ἐν
Κρητ. Ἄστ. Α' σ. 45 Χανιά.
- 1907 **Ἐμ. Γ. Γενεράλι** Ἐκκλησίαι—Τζαμιά. Ἐν Κρητ. Ἄστ. Α'
50—51, 57—58. Χανιά.
- 1907 **Η.** Περὶ τῆς ὑπὸ τῆς ἀρχαίας Κυθωνίας κατεχομένης θέσεως
ἐν Κρητ. Ἄστ. Α' σ. 59 Χανιά.
- 1907 **Ν. Ἀν. Πιπιδάκη**. Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις. Ἐν Κρητ.
Ἄστ. Α' 60—62, 70, 76—78. Χανιά.
- 1607 **Ἀωνόμου** Ὁ Κεκρυμμένος θησαυρὸς. Ἐν Κρητ. Ἄστ. Α'
66—67 Χανιά.
- 1907 **Σ. Ι. Μινοτιάκη** Τὸ ἐν Δικτύννῃ τέμενος τῆς Ἀρτέμιδος.
Ἐν Κρητ. Ἄστ. Α' 67 Χανιά.
- 1907 **Γ. Ἰκκ. Κιλιτσάκη**. Ὁ κρητ. ὀπλισμὸς. Ἐν Κρητ. Ἄστ.
Α' 93—94 99—100 116, 130—131 137—138, 150 Χανιά.
- 1907 **Η. Γ. Βλαστοῦ**. Ἐξερευνησις περὶ τῶν ἀρχαίων κατοικίων
τῆς Κρητ. Ἐν Κρητ. Ἄστ. Α' 140—141 Χανιά.
- 1907 **Σ. Φωτιάκη**. Ἡ ἔδρα τοῦ πρώτου ἀρμοστοῦ Ἐμμ. Τομπάζη.
Ἐν Κρητ. Ἄστ. Α' 141—142 Χανιά.
- 1907 **Α. Τριτάκη**. Ἐπισκόπησις τῆς ἐν Κρήτῃ ἐκπαιδεύσεως
1809—1907. Ἐν Δελτίου Κρητ. Ἄστ. ἀρ. 4 καὶ 5 Χανιά.
- 1907 **Ν. Πιθοῦ**. Βάπτισις Κρήτης ἐν Ἰορδάνῃ. Ἐν Κρητ. Ἄστ.
Α' 157—158 166, 172 Β' 186—187, 197. Χανιά.

- 1907 **Γ. Β. Τσοκοπούλου.** Ἡ Κρήτη εἰς τὸ Ἑλληνικὸν θέατρον
Ἐν Κρητ. Ἀστ. Α' 161—162 Χανιά.
- 1907 **Σ. Δεινάκι.** Οὐεργίλιος—Κορνᾶρος. Γεωργικὰ—Ἐρωτόκριτος.
Ἐν Κρητ. Ἀστ. Α' 163—164 Χανιά.
- 1908 **Κ. Σίθλ.** Ἱστορικὰ μελέται περὶ Κρήτης καὶ τῆς Ἑλλην.
γλώσσης. Ἐν Ἀθῆναις Κ' 480—498. Ἀθῆναι.
- 1908 **Ἀγαθ. Ξηρουχάκη.** Διακρούση καὶ Ζάνε ὁ Κρητικὸς πό-
λεμος. Τεργέστη.
- 1908 G. Gerola. Monumenti Veneti nell' isola Creta vol. II. Ve-
nezia.
- 1908 **Στ. Ξηνουδίδου.** Ἀγ. Ξηρουχάκι ὁ Κρητικὸς πόλεμος.
Βιβλιοκρισία. Ἐν Βίλζ. Zeitschrifts 586—600.
- 1908 **Γ. Ν. Χατζεδάκι.** Διάλεξις περὶ Κρητικοῦ πολέμου (1645-
1669). Ἀθῆναι.
- 1908 **Στ. Ξηνουδίδου.** Ἐκ Κρήτης ἐπιγραφαί. Ἐν ἀρχ. ἐφημ.
197—244. Ἀθῆναι.
- 1908 **Στ. Ξηνουδίδου.** Ἐκ τῆς Ἐνετοκρατουμένης Κρήτης. Οἱ
ἄρχοντες Βαροῦχαι ὡς φεουδάρχαι. Ἐν Παναθηναίων..... Α'
θῆναι.
- 1908 **Στ. Ξηνουδίδου.** Πατριαρχικὴ ἐγκύκλιος (1401) πρὸς τὸν
κλῆρον τῆς Κρήτης. Ἐν Ἰδης 15 Μαρ. 1908.
- 1908 **Σ. Παναγιωτοπούλου.** Κρητικὴ Μυθολογία. Ἐν Κρητ.
Ἀστ. Β' 201—202, 225—226, 234—235, 243 Χανιά.
- 1908 **Σ. Δεινάκι.** Ὀδίδιος—Κορνᾶρος. Μεταμορφώσεις—Ἐρωτό-
κριτος. Ἐν Κρητ. Ἀστ. Β' 250—251, 269 Χανιά.
- 1908 **Κ. Γ. Λαγουμιτζάκη.** Προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι. Ἐν
Κρητ. Ἀστ. Β' 254—255 Χανιά.
- 1908 **Ἐρ. Γενεράλι.** Ἐκκλησίαι—Τζαμιὰ. Ἐν Κρητ. Ἀστ. Β'
257—258, 266, 276—277 Χανιά.
- 1908 **Κ. Γ. Λαγουμιτζάκη.** Ὁ Ἐρωτόκριτος. Ἐν Κρ. Ἀστ.
Β' 277—278, 283—284 Χανιά.
- 1908 **Σ. Μαντονάκη.** Τὰ λευκὰ ὄρη. Ἐν Κρητ. Ἀστ. Β' 301-302
Χανιά.
- 1908 **Γ. Ἰκκ. Κελκῆσάκη.** Δολοφονία τοῦ Μίνωος ἐν Σικελίᾳ.
Ἐν Κρητ. Ἀστ. Β' 316 Χανιά.
- 1908 **Μην. Κόρκου.** Ἡ Σελήνη καὶ ὁ Γάμος. Ὁ Βραχνᾶς. Τὸ
τρυγοῦδι τῆς Σούδας. Ἐν Κρητ. Ἀστ. Β' 317, 349, 459. Χανιά
- 1908 **Γ. Ἰκκ. Κελκῆσάκη.** Ἡ βράκη. Ἐν Κρητ. Ἀστ. Γ' 372-
373. Χανιά.
- 1909 **Στ. Ξηνουδίδου.** Τὰ ζάρια. Ἐν Κρητικῷ λαῷ 7—11 Ἡ-
ράκλειον.
- 1909 **Ν. Γ. Πολέτου.** Λαογραφικὰ ἐργασίαι ἐν Κρήτῃ. Ἐν Λαο-
γραφίας Α' 154—160. Ἀθῆναι.
- 1909 **Ν. Γ. Πολέτου.** Λαογραφικὴ ἐπιθεώρησις. Κρητικὸς Ἀ-
στὴρ, ἐν Λαογραφίας Α' 350—374. Ἀθῆναι.

- 1909 **Γ. Ίακ. Καλαϊτσάκη.** Ἡ δράκα. Ἐν Ἀθηνῶν μην. Παραρ. σ. 1481—1488. Ἀθήναι.
- 1909 **Φ. Κουκουλέ.** Λαογραφικὰ σύμμικτα ἐκ Βάμου τῆς Κρήτης. Ἐν Λαογραφίας Α' 283—308. Ἀθήναι.
- 1909 Sven Oftedal Ἐρωτόκριτος καὶ οἱ κριταὶ του. Ἐν Ἀθηνῶν μην παραρτ. σ. 1938—1947. Ἀθήναι.
- 1909 **Ἀρ. Κριάρη.** Κρητικὰ δημῶδη ἄσματα Χανιά.
- 1909 **Β. Φιλίππη.** Ἱστορία τῆς Κρήτης Α—Γ (1910) Χανιά.
- 1909 **Γ. Σωτηριάδου.** Ἐρωτόκριτος Ἀθήναι.
- 1909 **Γ. Σωτηριάδου.** Ἐρωτόκριτος. Ἐν Παναθηναίων Θ' 209—217 Ἀθήναι
- 1909 **Π. Γ. Βλαστοῦ.** Ἀποσπάσματα ἐκ τῆς Ἐρωφίλης τοῦ Χορτάτζη. Ἐν Κρητ. Λαοῦ Α' 70—72. Ἡράκλειον.
- 1909 ἀρχ. **Ἄγαθ. Νινολίκι.** Ἡ πρὸς τοὺς Κρήτας ἀλληλογραφία τοῦ Μελετίου Πηγᾶ. Χανιά.
- 1909 **Ν. Γ. Πολίτου.** Ὁ Ἐρωτόκριτος, Ἐν Λαογραφίας Α' 19—70 Ἀθήναι.
- 1909 **Στ. Ξενοθουδίδου.** Μινωϊκὸν σκεδὸς ἐνεπίγραφον. Ἐν ἀρχ ἔφημερ. 179—196 Ἀθήναι.
- 1909 **Στ. Ξενοθουδίδου.** Μολύβδιναι δοῦλλαι Κρήτης καὶ Ἀλμυροῦ Ἐν Bizant. Zeitschrift XVIII, 176—178.
- 1909 **Στ. Ξενοθουδίδου.** Ὁ ποιητὴς Σαχλίκης καὶ οἱ δικηγόροι Κρήτης. Ἐν Παναθηναίων σ. 177—180. Ἀθήναι
- 1909 **Στ. Ξενοθουδίδου.** Διορθώσεις εἰς ποιήματα Στεφ. Σαχλίκη Ἐν Βυζαντιδος Α' 341—371 Ἀθήναι.
- 1909 Sir Arthur Evans. Scripta Minoa.—
- 1909 **Ἀωνόμου.** Τὰ σκάνδαλα τῆς πρωτοχρονιάς. Ἐν Κρητ. Ἀστ. Γ' 878 Χανιά.
- 1909 **Γ. Ίακ. Καλαϊτσάκη.** Ἡ Γεωργούπολις. Ἐν Κρητ. Ἀστ. Γ' 402—403 Χανιά.
- 1909 **Γ. Ίακ. Καλαϊτσάκη.** Οἱ Κρήτες ἐν τῇ παλαιᾷ γραφῇ. Ἐν Κρητ. Ἀστ. Γ' 441—443. Χανιά.
- 1909 **Γ. Ίακ. Καλαϊτσάκη.** Ὀνοματολογία τῶν πόλεων καὶ χωρίων τῆς Κρήτης. Ἐν Κρητ. Ἀστ. Γ' 457—458 Χανιά.
- 1909 **Σπ. Δὲ Βιάζη.** Οἱ Κρήτες ἐν ἐπιτανήσῃ. Ἐν Κρητ. Ἀστ. Γ' 467, 485—486 524 καὶ Δ' 532, 540—541, 475—476 Χανιά.
- 1909 **Ν. Μ. Πιθηρᾶ.** Ὀνοματολογία τῶν χωρίων τῆς Κρήτης. Καβουσιᾶς. Ἐν Κρητ. Ἀστ. Δ' 542—543 Χανιά.
- 1909 **Σ. Μυτονάκη.** Ὁ Πολιτισμὸς τῆς δυτικῆς Κρήτης. Ἐν Κρητ. Ἀστ. Δ' 405—406 Χανιά.
- 1910 **Ν. Γ. Πολίτου.** Λαογραφικὴ ἐπιθεώρησις. Ἐν Λαογραφίας Α' 661—667. Ἀθήναι.
- 1910 **Γ. Ν. Χιτζιδάκι.** Περὶ Ἐρωτοκρίτου. Ἐν Ἐπιστημονικῆς Ἐπιτηρίδος Σ' Ἀθήναι.

- 1910 H. Pernot. P. Gentil de Vondosme et Antoin Achelis. Le siège de Malte par les Turcs en 1565. Paris.
- 1910 **Ἀνστ. Ἰ. Κουκουλέ.** Ὁ Μαυριανὸς καὶ ὁ Βασιγεάς. Ἐν Λαογραφίας Α' 685—687.
- 1910 **Ἀναγν. Ντουνῆ.** (καὶ Κ. Δουνάκη) Ἀγῶνες τῆς Κρήτης. ποιήματα Χανιά.
- 1910 **Στ. Ξανθουδίδου.** Ἐνετικὴ ἐπιγραφή. Ἐν Ἰδῆς φ. 193. 9. Ὀκτ. 1910. Ἡράκλειον.
- 1910 **Στ. Ξανθουδίδου.** ΕΠΙΝΕΤΡΟΝ (ἐπίνητρον) Atqen M. Heil σ. 323—334.
- 1910 **Κ. Μ. Φούρη.** Λόγος ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ ζητήματος. Χανιά.
- 1910 **Παντ. Π. Ἠλιάκη.** Λαϊκαὶ προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι. Ἐν Κρητ. Ἀστ. Δ'. 630, 636—637. Χανιά.
- 1911 d. Ch. Hesselting. Uit Byz. en Hellas (IV Erotokritos en Aretusa. Haarlem.
- 1910 **Ἰω. Κ. Ζωγραφάκη.** Ὁ Κλήδονος. Ἐν Κρητ. Ἀστ. Δ'. 649—650, 659—660. Χανιά.
- 1911 **Στ. Ξανθουδίδου.** Ὕμνος εἰς τὸν Δία Λικταῖον. Ἐν Κρητικῆς Στοᾶς Γ' 10—16. Ἡράκλειον.
- 1911 **Στ. Μεγ. Πικιδάκη.** Κρητικαὶ σελιῖδες ἢ κρητικὰ ἀπομνημονεύματα. Ἀθῆναι.
- 1911 **Ἰω. Δρακοπούλου.** Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ. Ἐν Κρητικῆς Στοᾶς Γ'. 23—28. Ἡράκλειον.
- 1911 **Ἰωσήφ Χατζηδάκη.** Ἀνασκευαὶ ἐν Τυλλισσῷ. Ἐν Κρητικῆς Στοᾶς Γ'. 31—38. Ἡράκλειον.
- 1911 **Α. Ν. Ζώη.** Κρήτες καλλιτέχναι ἐν Ζακύνθῳ. Ἐν Κρητικῆς Στοᾶς Γ'. 70—71. Ἡράκλειον.
- 1911 **Γ. Ι. Χατζηδάκη.** Κρητικὰ τραγούδια. Ἐν Κρητικῆς Στοᾶς Γ'. 259—274. Ἡράκλειον.
- 1911 **Α. Βορέαδου.** Ἡ Κρήτη παλαιούσα. Δράμα εἰς πράξεις 4. Ἡράκλειον.
- 1911 **Σ. Χαιρικανάκη.** Ἡ πρωτοχρονία ἐν Κρήτῃ. Ἐν Κρητ. Ἀστ. Ε'. 6—8. Χανιά.
- 1911 **Γ. Ι. Καλλιτσάκη.** Διὰ τὴν Κρητικὴν ἱστορίαν. Ἐν Κρητ. Ἀστ. Ε'. 40, 74—75, 86, 119—120. Χανιά.
- 1911 **Στ. Δεινάκη.** Τὸ ποίημα τοῦ Ρεθυμνίου Ἄντ. Ἀχέλη. Ἐν Κρητ. Ἀστ. Ε'. 42—43, 55—58. Χανιά.
- 1911 **Γ. Ἰαν. Καλλιτσάκη.** Στατιστικὴ. Ἐν Κρητ. Ε'. 136, 151, 177—180. Χανιά.
- 1912 **Στ. Ξανθουδίδου.** Εἰδομῖα Revue des Etudes Greques. XXV, 42—51. Paris.
- 1912 **Γ. Ἰαν. Καλλιτσάκη.** Θησαυροὶ τῶν ἐλαιῶνων τῆς Κρήτης. Χανιά.
- 1912 Burrows. Recent discoveries in Crete (London).
- 1912 Henri Couturier. Ἡ Κρήτη. Ἡ θέσις αὐτῆς ἐξ ἀπόψεως τοῦ διε-

- θουδς δικαίου κατά μετάφρασιν[καὶ συμπλήρωμα] ἀρχ. **Τιμοθέου Βενέρη**. Ἡράκλειον.
- 1912 **Στ. Ξανθουδίδου**. Κρητικά συμβόλαια ἐν τῆς ἐνετοκρατίας. Ἐν Χρ. Κρ. Α΄. 9—288. Ἡράκλειον.
- 1912 **Στ. Ξανθουδίδου**. Βιβλιοκρισία, παρατηρήσεις καὶ διορθώσεις εἰς τὸ ποίημα Ἀντ. Ἀχέλη «Μέλλας πολιορκία». Πίναξ λέξεων καὶ πραγμάτων, κυρίων καὶ τοπικῶν ὀνομάτων. Ἐν Χρ. Κρ. Α΄. 289—375. Ἡράκλειον.
- 1912 **Στ. Α. Ξανθουδίδου**. Σημείωμα διὰ τὰ οἰκογενειακὰ ἐπώνυμα τῶν ἐγγράφων Ἀρετίου. Ἐν Χρ. Κρ. Α΄. 375 — 377. Ἡράκλειον.
- 1912 ἀρχ. **Τιμ. Βενέρη**. Ποίημα Παύλου πρεσβυτέρου περὶ τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ ἱεροῦ νηοῦ τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ. Ἐν Χρ. Κρ. Α΄. 379—419. Ἐρμηνεῖα λέξεων καὶ φράσεων μετὰ σημειώσεων αὐτόθι 42.)—434. Ἡράκλειον.
- 1912 **Στ. Δεινίκι**. Αἱ πηγαὶ τῆς Ἐρωφίλης. Ἐν Χρ. Κρ. Α΄. 435—447. Ἡράκλειον.
- 1912 **Στ. Δεινίκι**. Αἱ πηγαὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Ἐν Χρ. Κρ. Α΄. 448—466. Ἡράκλειον.
- 1912 **Ἄνδρ. Π. Βουρδουμπάκι**. Κρητικά συμβόλαια ἐν τῆς Τουρκοκρατίας. Ἐν Χρ. Κρ. Α΄. 467—506. Ἡράκλειον.
- 1912 **Λεων. Χ. Ζῶη**. Νικηφόρου Σκωτᾶς (Μητροπολίτου Κρήτης) διαθήκη. Ἐν Χρ. Κρ; Α΄ 508—518. Ἡράκλειον.
- 1912 **Στ. Α. Ξανθουδίδου**. Διγενῆς Ἀκρίτας κατὰ τὸ χειρόγραφον Ἐσχωριᾶλ. Ἐν Χρ. Κρήτης Α΄ 523—572. Ἡράκλειον.
- 1913 **Ἰω. Καλλιτσουνίκι**. † Γεωργ. Ἰακ. Καλαϊτάκις. Ἐν Λαογραφίας Δ΄ 317—319. Ἀθήναι.
- 1913 **Στ. Ξανθουδίδου**. Σφραγιδὲς κρητικαί. Ἐν ἀρχαιολ. ἐφημερ. 98—100. Ἀθήναι.
- 1913 Eva Tea. Saggio sulla storia religiosa di Candia dal 1590 al 1630. Venezia (Atti del Istituto Veneto di scienze lettere e arti LXXII).
- 1913 **Σταύρου Ι. Κελεδῆ**. Ἐθελοντικὰ σώματα Κρητῶν ἐν Μακεδονίᾳ, ἦτοι δρᾶσις αὐτῶν κατὰ τὸν Βαλκανοτουρκικὸν πόλεμον. Ἀθήναι.
- 1913 **Ι. Σ. Παπαδίκη**. Τὸ κοινωφελὲς Ταμεῖον Κρήτης ἢ ἡ Γεωργικὴ Τράπεζα Κρήτης. Χανιά.
- 1913 ἐπ. **Ἀνθίμου Δελεδίκη**. Περὶ τῆς ἐν ἐπαρχίᾳ Κισάμου τῆς Κρήτης Ἱερᾶς Σταυροπηγιακῆς μονῆς τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, τῆς Κυρίας Ὁδηγητρίας τῆς ἐπικαλουμένης Γωνιάς. Ἐν Χρ. Κρ. Β΄ 3—53. Ἡράκλειον.
- 1913 **Γεωρ. Ι. Οἰκονομίδου**. Βεράτιον καὶ Φερμάνιον Μητροπόλεως Κρήτης. Ἐν Χρ. Κρ. Β΄ 109—120.
- 1913 **Στ. Α. Ξανθουδίδου**. Κανονικὰ πεσκέσια Μητροπολίτου Κρήτης Ἐν Χρ. Κρ, Β΄ 59—108. Ἡράκλειον.

- 1913 **Στ. Α. Ξενθουδίδου.** Συμβολή εἰς τινὰς παροιμίας. Ἐν Χρ. Κρ. Β' 121—128 Ἡράκλειον.
- 1914 **Γ. Ζερβάκ.** Γηθειᾶς ἐξ Ἐμπάρου. Ἐν Λαογρ. Δ' 512—518 Ἀθῆναι.
- 1914 Dissand. Les civilisations Prehelleniques. 6' ἔκδ. Paris.
- 1914 Guseppe Gerola. Per la cronotasi dei vescovi Cretesi all'epoca Veneziana (Miscellanea di Storia Veneta della R. deputazione di storia patria. serie III, tomo VII). Venezia.
- 1914 **Ν. Ἄντ. Πιπιδάκη.** Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις ἐκδ' γ' Χανιά.
- 1914 **Στ. Ξενθουδίδου.** Παρατηρήσεις εἰς Χριστιανικὰς ἐπιγραφὰς Κρήτης Ἐν Χρ. Κρ. Β' 129—132 Ἡράκλειον.
- 1914 **Γ. Ἰακ. Κλαυδίακη.** Ἐπιγραφὴ Παναχίας τῆς σκαφιδιανῆς. Ἐν Χρ. Κρ. Β' 133—135 Ἡράκλειον.
- 1914 **Ἰω. Ε. Κάλτσουνάκι.** Τὸ περὶ Ξηνητείας ποίημα ἐκ νέου φυλλοκρινούμενον. Ἐν Χρ. Κρ. Β' 137—131 Ἡράκλειον.
- 1914 **Στ. Ξενθουδίδου.** Δουκικὰ διατάγματα. Πατριαρχικὰ σιγίλλια καὶ γράμματα Χρυσοπηγῆς. Ἐν Χρ. Κρ. Β' 195—246 Ἡράκλειον
- 1914 **Στ. Ξενθουδίδου.** Δύο νέα διβλία περὶ τῆς ἐκκλησίας Κρήτης ἐπὶ Ἐνετοκρατίας. Ἐν Χρ. Κρ. Β' 247—300. Ἡράκλειον.
- 1914 **Ἰω. Περῶφ.** Ἐμμ. Βυδιλάκης. Ἐν Κρητ. Ἀστ. 41-42 60—61, 74,90—92 Χανιά.
- 1614 **Ἰ. Ε. Σταυρακίακη.** Λαογραφικά. Ἐν Κρητ. Ἀστ. 45—61, 151 Χανιά.
- 1914 **Μαρίας Σταυρακίουδάκη.** Πόθεν κατάγονται οἱ Κρήτες γιανίτσαροι καὶ πῶς ἐξωλοθρεύθησαν. Ἐν Κρητ. Ἀστ. 110—111 Χανιά.
- 1915 **Κρητικοῦ Ἀστέρος.** Τὸ λαϊκὸν πνεῦμα Χανιά.
- 1915 **Στ. Ξενθουδίδου.** Ἀνασκαφαὶ μεγάλου πρωτομινωϊκοῦ τάφου ἐν Πλατάνῃ Κρήτης. Ἐν ἀρχαιολ. δελτίου Α' 6 60—62 Ἀθῆναι.
- 1915 **Στ. Ξενθουδίδου.** Ἐρωτόκριτος. Ἐκδόσις Κριτική. Ἡράκλειον.
- 1915 **Γ. Ν. Χατζιδάκι.** Περὶ τῆς γλώσσης καὶ τῆς γραμματικῆς τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἐν τῇ προηγουμένῃ διβλίῳ σ. 458—468.
- 1915 **Σπ. Δάμ. πρου.** Ποιημάτιον περὶ τοῦ ἐν ἔτει 1508 σεισμοῦ τῆς Κρήτης. Ἐν νέου Ἑλληνομνήμονος ΙΑ' 441—448 Ἀθῆναι
- 1915 Hall. Aigean archeology (London).
- 1915 dr. G. Gerola. Of Ἑλληνας ἐπίσκοποι ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Ἐνετοκρατίας. Ἐν Χρ. Κρ. Β' 301—316. Ἡράκλειον.
- 1915 **Στ. Α. Ξενθουδίδου.** Περὶ τῆς Μητροπόλεως Κρήτης καὶ τοῦ Μητροπολιτικοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Τίτου κατὰ τὴν Β' Βυζαντινὴν περίοδον (961—1204). Ἐν Χρ. Κρ. Β' 317—338. Ἡράκλειον.

- 1915 **Ἄνδρ. Η. Βουρδουμπάκι.** Κρητικά ἔγγραφα ἐπὶ τῆς ἐνετοκρατίας καὶ τουρκοκρατίας. Ἐν Χρ. Κρ. Β' 339 — 413. Ἡράκλειον.
- 1915 **Στ. Δεινάκι.** Περί τινος λεπτικοῦ σχήματος ἀπαντῶντος εἰς τὰ Κρητικά ποιήματα Ἐρωφίλην καὶ Γόπαρην καὶ ἄλλα δημώδη νεοελληνικά ποιήματα καὶ δίστιχα. Ἐν Χρ. Κρ. Β' 425—436. Ἡράκλειον.
- 1915 **Στ. Δεινάκι.** Ὁ Orlando Furioso τοῦ Ἀριότου εἶνε πηγὴ τοῦ ποιήματος Ἄντων, Ἀχέλη; Ἐν Χρ. Κρ. 437—442. Ἡράκλειον.
- 1916 **Στ. Εὐνοουδίδου.** Δύο ἐπανορθώσεις εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Ἐν Ἀθηνᾶς ΚΗ' 272—274. Ἀθῆναι.
- 1916 **Ἄρ. Κριάση.** Αὐτοβιογραφία. Ἀθῆναι.
- 1916 [H. Pernot. *Études de littérature grecque moderne.* Paris]
- 1916 **Στ. Εὐνοουδίδου.** ἠωνι—κόκκα, Γλωσσικαὶ ἐκλογαί, δύο νέαι ἐρμηνεῖαι. Ἐν Λεξιογρ. ἀρχαίου Ἀθηνᾶς ΚΗ' παραρτ. 23—24, 130—150 Ἀθῆναι.
- 1916 **Ι. Κουνδολάκη.** Ὁ Πατούχης. Ἀθῆναι.
- 1916 **Στ. Εὐνοουδίδου.** Ἐπιγραφαὶ Κρήτης. Ἐν ἀρχαιολ. δελτ. Β' 1—12 Ἀθῆναι.
- 1916 **Στ. Εὐνοουδίδου.** Γ' ἀρχαιολογικὴ περιφέρεια. Ἐν ἀρχαιολ. δελτ. Β' παρ- 11—27 καὶ ἀρχαιολ. Δελτ. Δ' π. 9—52 (1916—1917). Ἀθῆναι.
- 1918 **Στ. Εὐνοουδίδου.** Γλωσσικαὶ ἐκλογαὶ δωδεκάς δευτέρα. Ἐν Λεξικογρ. ἀρχ. π. 92—116 Ἀθῆναι.
- 1918 **Στ. Εὐνοουδίδου.** Μέγας προμνηστικὸς τάφος Πύργου. Ἐν Ἀρχαιολ. Δελτ. Ε' 136—170. Ἀθῆναι.
- 1919 d. Hesseling. *Het Ofsfe van Abraham.* Haarlem.
- 1920 **Στ. Εὐνοουδίδου.** Ποιμενικὰ Κρήτης. Ἐν Λεξιογρ. ἀρχ. Ε' 267—323. Ἀθῆναι.
- 1920 **Στ. Εὐνοουδίδου.** Κρητικαὶ ἐπιγραφαί. Ἐν Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 75—78. Ἀθῆναι.
- 1921 V. Seunig. *Die Kretische Mykenische kultur.*
- 1921 C. Praskniker. *Kretische kunst.*
- 1921 sir Art. Evans. *The palace of Minos at Cnossos.* Δ'
- 1921 Maragiannis. *Antiquités Cretoises.* Α'—Γ' ἐκδ. α'.
- 1921 **Μυνοῦσου Γ. Κουνδούρου.** Ἡμερολόγιον. Ἱστορικαὶ καὶ διπλωματικαὶ ἀποκαλύψεις. Ἀθῆναι.
- 1921 **Στ. Εὐνοουδίδου.** Διορθωτικὰ εἰς τὰ Κρητικὰ δράματα. Ἐν Byzantinische-Neugriechische Jahrbücher II, 66—86.
- 1921 **Ἄρ. Κ. Κριάση.** Κρητικὰ δημώδη ἄσματα. Ἀθῆναι.
- 1921 **Σπ. Λάμπρου.** Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ. Ἐν Νέου Ἑλλην. ΙΕ' 260—269. Ἀθῆναι.
- 1921 **Στ. Εὐνοουδίδου.** Ὁδηγὸς τοῦ μουσείου Ἡρακλείου. Ἡράκλειον.

- 1922 **Θυσία τοῦ Ἀβραάμ** ἐκδιδούσης **Σοφίας Ἀντωνιάδου**. Ἀθήναι.
- 1922 **Στ. Ξανθοῦδίδου**. Μινωϊκὸν μέγαρον Νίρου. Ἐν Ἀρχαιολ. ἐφημ. σ. 1—25. Ἀθήναι.
- 1922 **Στ. Ξανθοῦδίδου**. Μάρκου Ἀντ. Φωσκόλου Φουρτουνατος. Ἀθήναι.
- 1923 P. G. Glotz. La civilisation Egéenne Paris.
- 1923 J. Baikie. The sea—Kings of Crete (London).
- 1923 **Π. (Ν. Ι. Παπαδάκι)**. Παλαιὸν χειρόγραφον βιβλίον Γωνιάς. Ἐν ἔφημερίδος «Ἠχώ τῆς Κρήτης» φύλλοις 145, 146 (4,5 Ὀκτ.) Χανιά.
- 1923 **Νικ. Ιω. Παπαδάκι**. Ἱστορικὰ ἀρχεῖα Κρήτης (1204—1915). Ἐν Δ.Ι.Ε.Ε. Η' 333—367. Ἀθήναι.
- 1923 **Στ. Ξανθοῦδίδου**. Οἰκογενειακὰ τινα ἐπώνυμα ἐκ Κρήτης. Ἐν Λαογραφίας Ζ' 369—384. Ἀθήναι.
- 1923 **Στ. Ξανθοῦδίδου**. Οἰκογενειακὰ ἐπώνυμα Κρητῶν προελθόντα ἐκ ποιμενικῶν καὶ κτηνοτροφικῶν ὄρων. Ἐν Λεξιogr. ἀρχ. Στ' 326—350. Ἀθήναι.
- 1923 **Στ. Ξανθοῦδίδου**. Εὐρήματα Κρήτης. Ἐν ἀρχαιολ. Δελτ. Στ' 154—165 Ἀθήναι.
- 1923 **Στ. Ξανθοῦδίδου**. Ἡ γυνὴ τῆς Μινωϊκῆς ἐποχῆς. Ἐν Ἡμερολ. Μεγ. Ἑλλ. 98—112 Ἀθήναι.
- 1923 **Στ. Ξανθοῦδίδου**. Ἱ ἀρχαιολογικὴ περιφέρεια. Ἐν ἀρχαιολ. Δελ. Στ' 154—165. Ἀθήναι.
- 1924 M. Valsa. Le sacrifice d' Abraham. Paris.
- 1924 St. Xantoodides. The Vaulted tombs of Messara. μετάφρ. Droom, πρόλογος sir Art. Evans. Liverpool.
- 1924 Fimmen. Die Kretisch—Mykenische Kultur. 6' ἐκδ.
- 1924 **Γεωργ. Ἰ. Χατζιδάκι**. Κρητικὴ μουσικὴ καὶ κρητικοὶ χοροί. Ἐν ἡμερολ. Θησαυροῦ (1924) 131—144 Ἀθήναι.
- 1924 **Γ. Ν. Χατζιδάκι**. Μία ἀπορία ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Κρήτης Ἐν Ἐρωτοκρίτου Α' σ. 67—68 Χανιά.
- 1924 **Ν. Ἰω. Παπαδάκι**. Ἱστορικὰ καὶ ἱστορικὰ ἀρχεῖα Κρήτης. Ἐν Κήρυκος 14—22 Ἰανουαρ. ἀρ. 3020—3027 Χανιά.
- 1925 **Στ. Ξανθοῦδίδου**. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Τίτου Ἡράκλειον
- 1925 **Ἑμ. Γεβεράλι**. Ὁσμαν Πασσας Πηγάρης. Ἐν Χριστ. Φωτῆς Θ' 239, 250, 258, 272, 280, 293 Χανιά.
- 1925 **Στ. Ξανθοῦδίδου**. Μολύβδινα: βούλλαι ἐκ τῆς Κρήτης E. E. B. Σ. Β'. 42—49 Ἀθήναι
- 1925 **Γ. Ἀνγνωστοπούλου**. Περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς Βενετίας εἰς τὰς ὑπ' αὐτῆς καταληφθεῖσας Ἑλληνικὰς χώρας E. E. B. Σ. Β' 306—315 Ἀθήναι.
- G. Karo. Religion des Agaïschen Kreises (Bilder atlas zur Religions geschichte. Haus Haas VII)

- 1925 **Ερ. Αδάτζου.** Κρητικά δημόδεις παροιμιαί. Ἐν Ραδαμάνθους Γ' τεύχει 5 Ἀθῆναι.
- 1925 **Σπ. Βαρδάκη** Κρητικά ἐπιγράμματα. Ἐν Λαογραφίας Η' 556-560 Ἀθῆναι.
- 1925 **Κ. Ν. Παπαδάκη.** Τὸ ἱστορικὸν μίᾳς βλασφημίας, Ἀποθαμῆνοι καὶ ἀπομεινάροι. Ἐν Ραδαμάνθους Γ' τεύχει 11 Ἀθῆναι.
- 1925 **Χρυσ. Ἀγγελιδάκη.** Ἡ κατάστασις τῆς ἐκκλησίας τῆς Κρήτης ἐπὶ Ἐνετοκρατίας. Ἐν Θεολογίας Γ' 330—344 Ἀθῆναι.
- 1925 **Εὐμ. Πιτράκη.** Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἐν Κρήτῃ, Μέρος Α' Ἡράκλειον.
- 1926 **Γεωργ. Παπαντωνιάκη.** Ἡ διπλωματικὴ ἱστορία τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866. Ἀθῆναι.
- 1926 **Γιάννη Σκουνίει.** Ὁ Κρατύλος. Ἀθῆναι.
- 1926 **Γ. Χορτάτζη.** Ἐρωφίλη. Πρόλογος. Ν. Α. Βέη. Ἀθῆναι.
- 1926 **Εὐμ. Γενεράλι.** Παλμοὶ τῆς Κρήτης. Χανιά.
- 1926 **Κ. Μ. Φούρη.** Ἐπιστολὴ ἀπευθυνθεῖσα πρὸς τὸν κ. Πρωθυπουργὸν περὶ τῆς ἱστορικῆς τῆς Κρήτης ὑποθέσεως. Ἐν Κήρυκος 20 Ἀύγ. ἀρ. 3421. Χανιά.
- 1926 **Γ. Π. Ἀνζωνοτοπούλου.** Περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ ὀμιλουμένης καὶ ἰδίως περὶ τοῦ ἰδιώματος Ἀγ. Βαρδάρης καὶ περιχώρων. Ἐν Ἀθῆνᾶς ΔΗ' 139—192. Ἀθῆναι.
- 1926 **Στ. Ξανθουδίδου.** Ἐπαρχίαι καὶ πόλεις Κρήτης (ἐκ τοῦ τοπωνυμικοῦ Κρήτης) Ε. Ε. Β. Σ. Γ' 35—66. Ἀθῆναι.
- 1926 **Στ. Ξανθουδίδου.** Ὁδηγὸς τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου 6' ἐκδόσις. Ἡράκλειον.
- 1926 **Ι. Α. Κ.** Ἀβραάμ θυσία. Μ.Ε.Ε. Α' 98—99. Ἀθῆναι.
- 1926 **Γ. Δελεδάκη.** Ὁ Γιούκτας. Ἐν Ραδαμάνθους ΙΑ' τεύχεσιν 11—12. Ἀθῆναι.
- 1926 **Σπ. Βαρδάκη.** Κρητικά ἐπιγράμματα. Ἐν Λαογρ. Θ' 239—248. Ἀθῆναι.
- 1926 **Σπ. Θεοτόκη.** Ἐισαγωγὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν μνημείων τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἰδίᾳ τῆς Κρήτης ἐν τῇ κρατικῷ ἀρχεῖφ τοῦ Βενετικῆς Κράτους. Κέρκυρα.
- 1926 **Γ. Κουρμούλη.** Τραγοῦδια Κρητικά. Ἐν Λαογρ. Θ' 193—219. Ἀθῆναι.
- 1927 **Π. Μπρατσιώτου.** Οἱ Φιλισταῖοι καὶ ὁ Αἰγαιοκρητικὸς πολιτισμὸς. Ἐπετ. Π. Α. Θεολ. Σχολῆς τεύχος 3, 370—402.
- 1926 **Στ. Ξανθουδίδου.** Γλωσσικαὶ ἐκλογαί. Ἐν Ἀθῆνᾶς ΔΗ' 119—138. Ἀθῆναι.
- 1926 **Ν. Κ. Παπαδάκη.** Τὸ ποδαρικόν. Ἐν Ραδαμάνθους ΙΑ' ἀρ. 1. Ἀθῆναι.
- 1926 **Ν. Κ. Παπαδάκη.** Αἱ ἐν Κρήτῃ ἐφημερίδες καὶ ἡ τυπογραφικὴ καλλιτεχνία. Ἐν Ραδαμάνθους ΙΑ' ἀρ. 4. Ἀθῆναι.
- 1927 **Σπ. Μυριανίου.** Ὁ ἀρχαῖος Κρητικὸς πολιτισμὸς. Ἀθῆναι.

- 1927 **Ι. Μ. Δαμβέρογυ.** Οί Κρήτες μου (διηγήματα). Ἀθήναι.
- 1927 **Στ. Ξανθοουδίδου.** Χάνδαξ—Ἡράκλειον. Ἱστορία καὶ μνημεῖα. Ἡράκλειον.
- 1927 **Στ. Ξανθοουδίδου.** Ἀβραὰμ θυσία. Ε.Λ.Ε. Α' 54—56. Ἀθήναι.
- 1927 **Στ. Ξανθοουδίδου.** Αἰγαῖος πολιτισμός. Ε.Λ.Ε. Α' 451—458. Ἀθήναι.
- 1927 **Στ. Ξανθοουδίδου.** Ὁ Φαλλίδος. Ε.Ε.Β.Σ. Δ' 96—105. Ἀθήναι.
- 1927 **Στ. Ξανθοουδίδου.** Χριστιανικὴ ἐπιγραφή Ἡρακλείου Κρήτης. Ε.Ε.Β.Σ. Δ' 106—108. Ἀθήναι.
- 1927 **Γερ. Σπικταλᾶ.** Ὁ Ἐρωτάκριτος. Ἐν περιοδικῷ Μ.Ε.Ε. φύλλοις 84, 86, 88. Ἀθήναι.
1927. **Κ. Α. Ρωμζίου.** Αἰγαῖος πολιτισμός. Μ.Ε.Ε. Β' 439—442. Ἀθήναι.
- 1927 **Μ. Διλλυνᾶ.** Ἀπαντα (ποιήματα—δράματα). Χανιά.
- 1927 **Γ. Λελεδάκη.** Ὁ Ἀποκόρωνας. Ἐν Κήρυκος 4 — 14 Σεπτ. 3365—3373. Χανιά.
- 1927 **στρ. Ἀ. Κοντούλη.** Τὰ δώδεκα ἀρχοντόπουλα τῆς Κρήτης καὶ ὁ Δασκαλογιάννης. Ἐν περιοδικῷ Σ.Ν.Ε. Α' 252. Ἀθήναι.
- 1929 **Ν. Ἰω. Πιπιδάκη.** Ἀνέκδοτον ποίημα τοῦ 16 αἰῶνος. Ἐν Κυριακῆς Α' ἀρ. 25. Ἀθήναι.
- 1927 **Ν. Ἰω. Πιπιδάκη.** Τὸ οἰκόσημον τοῦ Χαρτοφύλακος καὶ ἡ ἱστορία τῆς μονῆς Χρυσόπηγης. Π.Δ.Β.Κ.Φ.Σ. Α' σ. 19—30. Χανιά.
- 1927 **Γ. Ν. Χατζιδάκη.** Τοπωνυμῖαι τοῦ χωρίου Μύρθιο Π.Δ.Β. Κ.Φ.Σ. Α' σ. 3—7. Χανιά.
- 1927 **Ν. Β. Τωμαδάκη.** Κρητολογικὰ (ὁ Μίνως κατὰ Βακχυλίδη. Ἀλυκαὶ Σούδας, Ἀποκόρωνας γενικῆ τοῦ Ἀποκόρωναι καὶ τοῦ Ἀποκορώνου. Οἰκονομικὰ ἐπώνυμα). Ἐν Ἀληθείας 12—16 Νοεμβρίου ἀρ. 1154—1157. Χανιά.
- 1927 **Ν. Β. Τωμαδάκη.** Κρητικὰ Λαογραφικὰ. Τὸ τραγοῦδι τοῦ Θεωρομηνώλη. Στυλιανὸς Ζανουδάκης. Π.Δ.Β.Κ.Φ.Σ. Α' σ. 31—48. Χανιά.
- 1927 **Σήφ[ια Γ.]** Ἀκρωτήρι Κρήτης. Μ. Ε. Ε. Γ' 245—247. Ἀθήναι.
- 1927 **Διονυσίου [Μιραγκουδάκη]** ἐπισκόπου Πέτρας. Μεγάλῃ Παναγίᾳ Νεαπόλεως. Ἀθήναι.
- 1927 **Γ. Σ. Βερδενιώτη.** Δύο Ἑλληνισταὶ τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἄγγελος καὶ Νικόλαος Βεργίτης. Ἐν Νέας Ἑστίας Α' 269—271, 347—349. Ἀθήναι.
- 1927 **Γ. Σ. Βερδενιώτη.** Ἑλληνισταὶ τῆς ἀναγεννήσεως. Μάρκος Μουσοῦρος. Ἐν Νέας Ἑστίας Β' 792—797. Ἀθήναι.
- 1927 **Τηλ. Τσιγλάκη.** Οἱ διαπρέφαντες λόγιοι Κρήτες εἰς τὰς

ἐπιστήμας, τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας. Ἐν Ραδαμάνθους IB' τεύχεσιν 7, 8, 12, 13, 17, 18. Ἀθήναι.

- 1927 } **Ἀντων. Τρακιῆκ.** Οἱ Σελινιώται Τόθροισι καὶ τὰ χωρία
1928 } των. Ἐν Ἀληθείας φύλλοις 1192, 1193, 1195 — 1199,
1201—1210, 1212, 1213, 1215. Χανιά.
- 1928 **Φ.** (Κ. Γ. Φουρναράκη) Ἐλισσάδεται Κονταξάκη. Ἐν Παρατηρητοῦ 12 καὶ 13 Ἰανουαρ. 385, 386. Χανιά.
- 1928 **Γ. Χ...λάκη.** Ἡ Ἐλισσάδεται στὸ Γουβερνέτο. Ἐν Παρατηρητοῦ 15 Ἰανουαρ. ἀρ. 388 Χανιά.
- 1928 **Ἰω. Παναγιωτίκη.** Ἡ Ἐλισσάδεται [Κονταξάκη] πρὸς τὸν Παρθένιον Περίδην. Ἐν Παρατηρητοῦ 19 Ἰανουαρ. φύλλ. 391. Χανιά.
- 1928 **Φ.** (Φουρναράκη Κ. Γ.) Μία ἐγκύκλιος τοῦ Μουσίρου Χρυσῆ Πασᾶ. Ἐν Παρατηρητοῦ 393—394, 21—22 Ἰανουαρ. Χανιά.
- 1928 Κρητικὰ ἀπομνημονεύματα (ὑπὸ Ἐμμ. Γενεράλι, Ἀντ. Κατζουράκι, Ἐμμ. Σειριδάκη, Παν. Φωτάκη). Ἐν Παρατηρητοῦ 394—430. Χανιά.
- 1928 **Ἀνωόμου** (Ν. Γ. Παπιδάκι). Ἐπὶ τῆς μελέτης τοῦ οἰκισμοῦ τοῦ Χαρτοφύλλικος. Ἐν Παρατηρητοῦ 2—4 Φεβρ. φύλλοις 402—404. Χανιά.
- 1928 **Φ.** (Φουρναράκη Κ. Γ.) Οἱ λεπροί. Ἐν Παρατηρητοῦ φύλλοι 430, 9 Μαρτ. Χανιά.
- 1928 **Ἀντ. Τρακιῆκ.** Τὰ γεγονότα τοῦ 1889—1898. Ἐν Ἀληθείας φύλλοις 1216—1219, 1221—1229, 1232—1256. Χανιά.
- 1928 **Ἐμμ. Γ. Γενεράλι.** Ἀποκορώνου ἐπαρχία. Μ. Ε. Ε. Ε' 163—164. Ἀθήναι.
- 1928 **Ἐμμ. Γ. Γενεράλι.** Ἀπτερα Μ. Ε. Ε. Ε' 272—273. Ἀθήναι.
- 1928 **Μαρίας Αἰουδιῆκ.** Ἀννιώματα λαϊκά. Ἐν Φωτὸς Ε' φύλλοις 2, 3, 4, 5. Ἡράκλειον.
- 1928 **Μεγ. Ροδᾶ.** Ἀνταποκρίσεις ἀπὸ τὴν Κρήτην. Ἐν Ἐλευθέρου Βήματος Ζ' φύλλοις 2138—2145, 2152—2155, 2159, 2163, 2166, 2168—2170. . . . Ἀθήναι.
- 1928 James Baikie. Οἱ θαλασσοκράτορες τῆς Κρήτης. Ἐν Ἐλευθέρου Βήματος Ζ' φύλλοις 2163—2165. 13—15 Ἀπριλ. Ἀθήναι.
- 1928 **Φ.** (Φουρναράκη Κ. Γ.) Ἀπὸ τὴν πυρκαϊᾶν των Χανίων. Ἐν Παρατηρητοῦ φύλλοι 411, Φεβρ. 12. Χανιά.
- 1928 sir Arthur Evans. The palace of Minos. Τόμος β' μέρος α' καὶ β' (London).
- 1928 **Στ. Ξινοουδίδου.** Ἐρωτόκριτος' μικρὰ ἔκδοσις μετ' εἰσαγωγῆς καὶ λεξιλογίου. Ἀθήναι.
- 1928 **Γ. Πόρταλη.** Ἡ διεθνὴς στρατιωτικὴ κατοχὴ τῆς Κρήτης (1897—1909) Ἐν περιοδικῷ Σ. Ν. Ε. Β' 78, 86, 94, 102. . . Ἀθήναι.

ΕΠΙ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΠΕΡΙ ΟΙΚΟΣΗΜΟΥ ΤΟΥ ΧΑΡΤΟΦΥΛΑΚΟΣ

*Αγαθμοδιέτοιμον τὴν κάτωθι ἀπάντησιν τοῦ κ. Ν. Ἰω. Παπαδάκη εἰς παρατηρήσεις τοῦ κ. Ξανθοῦδιδου, καθότι οἱ λαμβάνοντες τὸ δελτίον μας πιθανώτατα δὲν θὰ τὴν ἀνέγνωσαν εἰς τὴν ἐφημερίδα «Παρατηρητής» ὅπου ἐδημοσιεύθη (2—4 Φεβρ. 1923).

Φίλος ἀγαπητὸς καὶ σεβαστὸς ἀναγνώστῃ ἐν τῷ Δελτίῳ τοῦ Κρητικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ οἰκόσημον τοῦ Χαρτοφύλακος καὶ ἡ μονὴ Χρυσοπηγῆς» μελέτην μου, ἔσχε τὴν καλωσύνην γὰ μοὶ διατυπώσῃ παρατήρησιν αὐτοῦ ἀφορώσαν κυρίως τὴν ὀπ' ἐμοῦ εἰς τὸ οἰκόσημον δοθεῖσαν ἐρμηνείαν.

Τὸ οἰκόσημον, καθὼς λεπτομερῶς περιγράψω αὐτὸ ἐν τῇ μελέτῃ μου, ἔχει τὸν τύπον (Δέλτα) κεφαλαίου ἢ τριγώνου ἰσοσκελοῦς, κρατούμενου ἀπὸ τοῦ μέσου τῶν πλαγίων αὐτοῦ πλευρῶν ὑπὸ δύο ἀνθρωπίνων βραχιόνων καὶ ὕψουμένου πρὸς ἐξάκτινον ἀστέρα. Συμβολίζει δὲ κατ' ἐμὲ, δι' οὗς λόγους διὰ μακρῶν ἀνέπτυξα, τὴν ὑπὸ τοῦ Χαρτοφύλακος ἀνέγερσιν ἢ ἀνακαίνισιν τῆς Μονῆς Χρυσοπηγῆς, ἐπὶ τῆς αὐλοῦ θύρας τῆς ὁποίας καὶ ἔχει χαραχθῆ.

Ὁ σοφὸς καὶ σεβαστὸς μοι φίλος ἔχει γνώμην κἄπως διάφορον. Φρονεῖ ὅτι εἰς τὸ οἰκόσημόν του καὶ εἰς σημαίαν του θὰ ἠθέλησε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ εὐγενὴς Χαρτοφύλαξ νὰ θέσῃ σύμβολον τοιοῦτον τὸ ὅποιον νὰ ὑποδηλοῖ εἴτε τὸ ἐπώνυμόν του (type parlant), εἴτε τὸ ἱατρικὸν του ἐπάγγελμα. Συμπεραίνει δ' ἐκ τούτου ὅτι τὸ τρίγωνον τοῦ οἰκοσήμου συμβολίζει εἴτε τὸν χάρτινον φύλακα, τὸν ὅποιον παλαιότερον μετεχειρίζοντο (οἱ κληρικοὶ ἰδίως), εἰς τὰ χειρόγραφα καὶ εἰς τὰ ἔντυπα, διὰ νὰ εὐρίσκωσι χωρὶα τοῦ διβλίου ἐνδιαφέροντα, εἴτε τὸ χαρτοφυλάκιον τοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὀφικιοῦχου, τοῦ καλουμένου χαρτοφύλακος, εἴτε, τέλος, ἄλλον τινὰ φύλακα τοῦ ἱατροῦ. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὰ ἐκατέρωθεν τοῦ τριγώνου ἐξαρτήματα, τὰ ὅποια ἐγὼ ἐν τῇ μελέτῃ μου ἐκάλεσα βραχιόνες ἀνθρώπου, ἐκφράζει τὴν ἰδέαν ὅτι θὰ εἶναι ταινία (βαστάγια) τοῦ φύλακος.

Τὴν γνώμην ταύτην, τὴν ὁποίαν διατυποῖ ὡς «ὀπνοῖαν καὶ οὐχὶ ὡς θεβαιότητα, «λέγει ὅτι ἐσχημάτισε ἀφ' ὅτου πέρυσιν ἀνέγνωσε σχετικὴν πρὸς τὸν κ. Γκερόλα ἐκθεσίν μου. Ἴσως ἢ ἐκθεσις ἐκείνη, ἢ σύντομος, νὰ ἐπέτρπε τοιοῦτον τι, ἀλλ' ἀπὸ τὴν τελευταίαν μου μελέτην νομίζω ὅτι εἶναι δυσκολώτερον ἢ ἀδύνατον νὰ διεξαχθῆ ἢ διατυπωμένη γνώμη. Ἐν τῇ μελέτῃ μου ταύτῃ (σελ. 21—23 καὶ ἔχνογραφῆμα ὁμοτύπου πρὸς τὸ οἰκόσημον παρατίθεται καὶ περιγραφή λεπτομερῆς ἐπακολουθεῖ τοιαύτη, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ταινία τὰ ἐκατέρωθεν τοῦ οἰκοσήμου ἐξαρτήματα, διότι καὶ ἐν τῷ ἔχνογραφῆματι σαφῶς διακρίνονται καὶ διὰ τῆς περιγραφῆς πλήρως ἀποδεικνύονται ὡς βραχιόνες ἀνθρώπου καὶ ὀριστικώτερον—ὡς

δραχλίνας Κρητός Εὐγενούς, περιβεβλημένου τὸ ἐπίσημον αὐτοῦ ἔνδυμα τὴν ἐρυθρὰν καὶ μεταξίνην τήδενον toga. Ἐπὶ τούτοις δὲ ἐν σελ. 24 ἀναφέρεται ὅτι μεταξύ τῶν περὶ τοῦ οἰκοσήμεου ὑποθέσεων μου πρῶτος ἀνέγραψα τὰς ὑπὸ τοῦ σεβαστοῦ μοι φίλου διατυπωθείσας σήμερον ὑποθέσεις, ἀφοῦ δὲ τὰς ἐξέτασα καὶ ἡ ἐξέτασις ἀπέδειξεν αὐτὰ ἀπαρადέκτους ἠναγκάσθην νὰ ἐξετάσω καὶ νὰ ἀποδεχθῶ τὴν τρίτην ὑπόθεσιν, ἡ ὁποία καὶ θετικῶς μοι ἐφάνη ὅτι ἦτο ἡ ὀρθοτέρη ἢ ἡ μόνη ὀρθή. Ἐλεγον ἐκεῖ :

«Τὸ οἰκοσήμεον τοῦ Χαρτοφύλακος πιθονώτατον εἶναι νὰ ἔχη σχέσιν καὶ ἀναφορὰν εἴτε πρὸς τὸ οἰκογενειακὸν αὐτοῦ ἐπίσημον, εἴτε πρὸς τὰς ἐπιστήμας αὐτοῦ, καὶ δὴ τὴν ἱατρικὴν, εἴτε πρὸς τὴν τῆς μονῆς Ἔδρουσιν καὶ ἀνακαίνισιν, ἀφ' οὗ καὶ ἐπὶ τοῦ οἰκοσήμεου αὐτῆς εὐρίσκεται τὸ οἰκοσήμεον. Πρὸς τὰ δύο πρῶτα σὺδεδείαν τοῦ οἰκοσήμεου σχέσιν ἠδυνήθην νὰ εὕρω, κατέληξα λοιπὸν νὰ συσχετίσω αὐτὸ πρὸς τὴν Μονὴν καὶ μὲ βάσιν τὴν σχέσιν ταύτην νὰ ζητήσω τὴν συμβολικὴν αὐτοῦ ἔρμηνειαν.

Ἐκ τούτων προκύπτει ὅτι ἐξέτασα καὶ ἐγὼ τὰς ὑποθέσεις τοῦ φίλου μου. Παρέλειψα μόνον νὰ ἐκθέσω ἐν τῇ μελέτῃ μου καὶ τὰς σκέψεις αἱ ὅσαι μὲ ἤγαγον εἰς τὸ νὰ ἀπορρίψω αὐτάς, τοῦτο δὲ διότι ἡ τρίτη καὶ τελευταία ὑπόθεσις, ἣν ὡς ἀληθῆ ἀπεδέχθην, παρουσίαζεν ὑπὲρ ἑαυτῆς λόγους τοσοῦτον ἰσχυροῦς ὥστε νὰ μὴ δικαιολογῆται ἄλλη ἐπὶ δύο πρῶτων χρονοτριβή.

Ἐν τούτοις ἄς ἐξετάσωμεν τώρα καὶ τὰς δύο αὐτάς ὑποθέσεις ἡτοι: τὴν περὶ φύλακος (σημαντήρος) τῶν βιβλίων ἢ περὶ χαρτοφυλάκτου τῶν χαρτοφυλάκων καὶ τὴν περὶ συμβόλου τοῦ ἱατρικοῦ ἐπαγγέλματος.

Τὸν φύλακα ἢ σημαντήρα τῶν βιβλίων, καὶ χωρὶς νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὴν περὶ αὐτοῦ πραγματείαν τοῦ Σπ. Λάμπρου, τὴν εἰς τὸν VI τόμον τῆς Byz Zeitschrift δημοσιευθεῖσαν, τὸν γνωρίζομεν ὅλοι. Εἶναι πολὺ κοινὸν ἀντικείμενον καὶ τὸ βλέπει τις εἰς τὰ Ἑκκλησιαστικὰ ὡς καὶ εἰς τὰ τῶν μαθητῶν ἀκόμη βιβλία. Τεμάχιον χάρτιν, σχήματος συνήθως τετραγώνου, διπλώνεται κατὰ τὴν ἑτέραν τῶν διαγωνίων αὐτοῦ καὶ διαιρεῖται οὕτω εἰς δύο ἀλλεπάλληλα τρίγωνα. Τίθεται δὲ en cheval ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῶν φύλλων τοῦ βιβλίου διὰ νὰ διευκολύνῃ τὴν εὕρεσιν ὀρισμένων αὐτοῦ χωρίων ἢ τοῦ μαθήματος τῶν μαθητῶν. Διὰ νὰ μὴ χάνεται προσδέεται εἰς τὸ βιβλίον, ἀπὸ τοῦ ἑνὸς συνήθως ἄκρου ἐνίοτε καὶ ἀπ' ἀμφοτέρων τῶν ἄκρων τῆς κοινῆς τῶν τριγωνικῶν σκελῶν βάσεων, διὰ τεινίων. Ἐκ τῆς πραγματείας τοῦ Σπ. Λάμπρου μαθηθῶμεν μόνον ὅτι ὁ φύλαξ ἢ φύλακας οὗτος ἐγένετο ἐνίοτε ἀπὸ περγαμνὴν καὶ ἐξωγραφίζετο ὑπὸ τῶν Καλογήρων, ἐκάτερον δὲ σκέλος αὐτοῦ εἶχε συνήθως καρδίας σχῆμα ἀντὶ τριγώνου.

Τώρα πῶς θὰ ἔπρεπε νὰ παρασταθῇ ἐν εἰκόνι ἢ ἐν ἀναγλύφῳ ὁ φύλακας οὗτος; Βεβαίως δὲν θὰ ἦτο ἀρκετὸν νὰ χαραχθῇ ἐν ἀπλοῦν σχῆμα τρίγωνον ἢ καρδίας διὰ νὰ εἶναι πλήρης ἢ εἰκὼν τοῦ φύλακα. Καὶ ἂν διὰ λόγους τεχνικοὺς θεωρηθῇ ἐπαρκὴς ἢ τοιαύτη ἐξεικόνισις

καὶ ἂν τὸ τρίγωνον δὲν θὰ ἀπηγεῖτο νὰ ἔχη, ὡς νομίζω ἐγὼ, πρὸς τὰ κάτω τὴν κορυφὴν αὐτοῦ διευθυνημένην, θὰ ἔπρεπε πάντως αἱ ταινίαι νὰ παρίστανται ὡς ἐξαρτώμεναι ἀπὸ τῶν ἄκρων τῆς τριγωνικῆς δάσεως οὐχὶ ποτε ἀπὸ τοῦ μέσου τῶν πλαγίων πλευρῶν, καὶ νὰ διευθύνωνται ἀντιθέτως πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ τριγώνου.

Ἄλλ' εἰς τὴν παράστασιν τοῦ οἰκότημου οὐδὲν τούτων παρατηρεῖται. Οὐδὲ ὑπάρχουσι ποσῶς ταινίαι, ἀλλὰ ἐπαναλαμβάνω βραχίονες ἀνθρώπου καθαρῶτατα διακρινόμενοι, καὶ ἐπομένως ἢ περὶ φύλακα ὑπόθεσις εἶναι ἀβάσιμος.

Ἄς ἴδωμεν τὸ χαρταφυλάκιον, ἦτοι τὸν θύλακα ἐντὸς τοῦ ὁποῖοι οἱ παρὰ τοῖς πατριαρχείοις Χαρτοφύλακες ἐφύλαττον τὰ διάφορα ἔγγραφα.

Παρατήρησα εἰς Μονὰς τὴν συνήθειαν νὰ φυλάττωσι τὰ διάφορα ἔγγραφα ἢ τὰς ἐπιστολάς ἐντὸς σακκιδίων, πανίνων, ἢ δερματίνων προσομοιωθέντων, κατὰ τὸ σχῆμα πρὸς Χαρτέλλαν μαθητῶν ἢ πρὸς φάκελλον ἐπιστολῶν.

Ἐπιπέθω δὲ ὅτι ἡ συνήθεια αὕτη θὰ ἦτο παλαιὰ ἀναγομένη εἰς ἐποχὴν καὶ ἦν αἱ γραφαὶ πράξεις δὲν εἶχον μεγάλην ἔκτασιν, καὶ τὰ ὀλίγα τῶν Γραφείων ἔγγραφα ἠδύνατο νὰ περικλείωνται ἐντὸς μικρῶν καὶ εὐαριθμῶν σακκιδίων ἢ θυλάκων χρῆσις δὲ σακκιδίων πρὸς φύλαξιν ἔγγράφων ἐγένετο φαίνεται καὶ εἰς Γραφεῖα πολιτικῶν ἀρχῶν μετὰ περισσότερα σχετικῶς ἔγγραφα, μέχρι πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν, ὅτε ἤρχισεν ἡ χρῆσις τῶν ἐκ χαρτονίου γινωστῶν φυλάκων. Ἐν τῷ Ἱστορικῷ Ἀρχεῖφ ἔχομεν ἐκάτοντάδας τοιούτων σακκιδίων μετὰ ἔγγραφα τουρκικὰ (ἀποδείξεις, ἐπιστολάς κ.τ.τ.) εἶναι παρεσκευασμένα ἐξ ὑφάσματος λευκοῦ, λεπτοῦ καὶ πυκνοῦφασμένου, ἐπιτρέποντος οὕτω τὴν ἐπ' αὐτοῦ γραφὴν πρὸς ἐνδείξιν τοῦ περιεχομένου τοῦ σακκιδίου.

Συμπαιραίνω ὅτι καὶ οἱ Χαρτοφύλακες τῶν Πατριαρχείων παρῶμοια σακκιδία θὰ μετεχειρίζοντο.

Ἄν λοιπὸν ὁ Ἱ. Χαρτοφύλαξ, τοῦ ὁποῖου ἡ οἰκογένεια θὰ ἔλαβε τὸ ἐπώνυμον αὐτῆς ἀπὸ τινος τιτλοῦχοι τῆς Ἐκκλησίας Χαρτοφύλακος διότι ὁ τίτλος οὗτος καθὼς καὶ ὁ τοῦ Σκευοφύλακος τοῦ Οἰκονόμου τοῦ Μεγαλοοικονόμου, τοῦ Συγκέλλου καὶ πρωτοσυγκέλλου, τοῦ Ἱερομνήμονος κλπ. κατήγησαν, ὡς γνωστὸν, νὰ ἀπονέμονται ὡς δαθμοὶ Ἐκκλησιαστικοῦ ἀξιώματος εἰς Κληρικούς, ἀγάμους ἢ καὶ ἐγγάμους, καίπερ μὴ ἐκτελοῦντας πλέον ἢ μὴδ' ἀπλῶς σχετιζομένους πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ τίτλου ὑποδηλουμένην ὑπηρεσίαν ἂν, ἐπαναλαμβάνω, ὁ Ἱ. Χαρτοφύλαξ ἤθελε νὰ μεταχειρισθῇ διὰ τὸ οἰκόσημον του φύλακα ἢ θύλακα τῶν Χαρτοφυλάκων, θὰ παρίστανεν αὐτὸ μετὰ σχῆμα ἐπιστολικοῦ φακέλλου, εἶτε κλειστοῦ, (ὡς ὀρθογώνιον παραλληλόγραμμον), εἶτε ἀνοικτοῦ κατὰ τὴν ἄνω πλευρᾶν, ἀπολήγουσαν, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, εἰς τρίγωνον, μετὰ ταινίαν δὲ κατὰ τὴν κορυφὴν αὐτῆς.

Ἄλλὰ τοιοῦτόν τι δὲν παρατηρεῖται εἰς τὸ ἐπὶ τῆς αὐλείου θύρας τῆς μονῆς οἰκόσημον τοῦ Χαρτοφύλακος. Ἄρα καὶ ἡ περὶ χαρτοφυλακείου τῶν Χαρτοφυλάκων ὑπόθεσις δὲν ἀποδεικνύεται βάσιμος.

Νομίζω δὲ ὅτι τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἀποκλείει καὶ ἕτερος λόγος ὁ ἐπόμενος : Ὁ Ι. Χαρτοφύλαξ δὲν ἦτο ὁ πρῶτος ἢ ὁ μόνος τῆς οἰκογενείας ὁ φέρων τοιοῦτον ἐπώνυμον. Ἡ οἰκογένεια Χαρτοφυλάκων Χανίων εἰς ἦν καὶ οὗτος ἀνήκεν ὡς ἀπόγονος τετάρτης ἢ πέμπτης γενεᾶς ἦτο ἀρχαιοτάτη, ἂφ' οὗ καὶ ἐν τῇ χρονικῇ Τρίτην ἀναφέρεται μετὰ τῶν πρώτων οἰκογενειῶν τῶν Χανίων. (Casade de Ili cittadini della Canea).

Μετὰ πάροδον δὲ τεσσάρων περίπου αἰῶνων θὰ εἶχε πλέον ἐντελῶς λησμονηθῆ ὑπὸ τῶν ἐπιγίνων ἢ προέλευσις τοῦ ἐπώνυμου αὐτῶν ἀπὸ προγόνου ὀφφικιστοῦ τῆς Ἐκκλησίας, Χαρτοφύλακος ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν τοῦ τίτλου τούτου ἐννοίαν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὸ ἐπώνυμον ἦτο κοινὸν πολλῶν, ἐπιζώντων οὐχὶ δὲ ἀσήμερον, ἀπογόνων ἐπώνυμον, ὅχι τοῦ Ἰωάννου μόνου.

Ἡ ἱστορικὴ μονὴ ἀνήκεν ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν Ἰωάννην. Διὰ τῆς ἐπιστήμης δὲ αὐτοῦ ἠδυνήθη οὗτος νὰ ἀποκτήσῃ τὸν τίτλον τῆς Κρητικῆς Εὐγενείας μετὰ τοῦ δικαίωματος ἰδίας σημαίας καὶ οἰκοσῆ μου. Θὰ ἦτο λοιπὸν ὀρθόν, τῇ ὄντι, καὶ λογικόν, ἢ δεδικαιολογημένον τοῦλάχιστον, νὰ υποθέσωμεν ὅτι, προκειμένου νὰ ἐκλέξῃ τὸν τύπον τοῦ οἰκοσῆμου τοῦ ὁ Χ. θὰ ἀνεζήτησεν αὐτὸν μετὰ τῶν συμβόλων ἢ ἀντικειμένων τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Διὰ τοῦτο τοιαύτην γνώμην ἔχων καὶ ἐγὼ ἐν ἀρχῇ ἐπέμεινα πολὺ ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ὅταν ἐξήταζον τὸ οἰκοσῆμον.

Ν. ἸΩ. ΠΑΠΑΔΑΚΙΣ

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Εἰς τὸ πρῶτον τεῦχος ἐδημοσιεύθησαν δύο μέρη ἀπὸ τὰ «Κρητικὰ Λαογραφικά» μου. Εἰς τὸ πρῶτον ἀσχολοῦμαι μὲ τὸ τραγούδι τοῦ Θεωρομανώλη. Δὲν γράφω ἐκεῖ ὅτι τὸ γεγονός ἐξιστορεῖ καὶ Φιλᾶκης εἰς τὴν ἱστορίαν του (Γ' σελίς 223—225) ἀφοῦ δὲν κάμνομεν ἀπαρίθμησιν τῶν ἐκδόσεων ἢ τῶν σχολίων τοῦ τραγουδιοῦ, ἀλλ' ἀποκαλύπτομεν ὅτι ἐποιήθη ἀπὸ ποιητᾶριν. Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν ὡς ἂν, ἦλθεν εἰς γνώσιν μου ἡ ἐξῆς εὐσυνείδητος παραποίησις τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας. Εἰς τὸ περιοδικὸν «Μπουκέτο» τῆς 26 Μαΐου 1927 ἐδημοσιεύθη ἄρθρον ὑπὸ τὸν τίτλον «οἱ Θεκουκούλωτοι» εἰς ὃ ὀνομάζονται οὕτω οἱ Γιανίτσαροι καὶ ἱστοροῦνται δύο περιστατικὰ τὸ ἐν ἀναφερόμενον ἀπὸ τὸν Sieher καὶ τὸ ἄλλο ἀπὸ τὸν Φιλᾶκην, τὸ δεύτερον εἶναι τὰ κατορθώματα τοῦ Βέργερ, τὰ ὅποια διεστράφησαν κατὰ σκανδαλώδη τρόπον, τοῦ διαστροφῆς μεταβαλόντος τὴν ἐν Σελίνφ οἰκίαν ὅπου ἔγινεν ὁ χορὸς εἰς πορνείον καὶ ἰσχυρίζομένου ὅτι τὸν Βέργερν ἐφόνευσεν ἡ σύζυγος τοῦ Θεωρομανώλη διὰ μαχαίρας τὴν ὅποιαν τῆς ἔδωκεν οὗτος λέγων «Ἐπαρε, γυναῖκα τὸ μαχαίρι Σφάχ-

τονε... ...!» (!!!!) και ότι ἐσφάχθησαν πρῶτος, δεύτερος, τρίτος, τέταρτος μέχρι τοῦ τελευταίου ὄλοι οἱ Ὀθωμανοὶ κ.λ.π. κ.λ.π. (σελίς 478) Οὕτω κακοήθως ἐκλαμβάνομεν ἐν Ἑλλάδι τὴν ἐκλατκευσιν τῆς ἱστορίας δικαίωμα συνοδευόμενον μὲ φαντασίαν διάστροφον πρὸς ἄγγραν ἀναγνωστῶν. Σημειωθῆτω ὅτι κανεῖς μέχρις ὥρας δὲν εὐρέθη οὔτε τὸν Ψιλάκην νὰ ὑπερκασιση μὴ γράψαντα τοιαύτας μωρολογίας, οὔτε τὴν ἀλήθειαν νὰ ἀποκαταστήσῃ.

N. B. T.

Εἰς τὸ προηγούμενον τεύχος κατὰ μετάφρασιν τοῦ εἰσηγητοῦ ἐδημοσιεύθη ἄρθρον τοῦ πατρὸς Felice da Pettineo «Χρονολογία: τῶν ἐπισκόπων ἐν Κρήτῃ» (κατὰ τὸν ἱστορικὸν τῆς Sacra Creta Φλαμίνιον, τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας Μεούριον καὶ ἄλλους). Ἐδημοσιεύσαμεν τότε τὸ ἄρθρον αὐτὸ καὶ τὸ ἀφήσαμεν ἀσχολίαστον ὅπως καὶ τὰ ἄλλα στηριζόμενοι εἰς τὴν ἐπιστημονικότητα καὶ ἀκρίβειαν τῆς συγκροτήσεώς του. Ἀλλὰ ἐκτὸς τῶν τυπογραφικῶν καὶ ἰσως τῶν μεταφραστικῶν λαθῶν ὑπάρχουν καὶ οὐσιαστικά, πολλὰ δ' ἠγέρθησαν διαμαρτυρίαι διὰ τὴν ἀκρίβειαν τῶν γραφέντων. Καὶ ὁ κ. Ν. Ἰω. Παπαδάκις μᾶς ὑπέδειξεν ἀνακριβεῖς, ἀλλὰ κυρίως ὁ κ. Σπ. Θεοτόκης διευθυντῆς τῶν ἀρχείων τῆς Ἰονίου Γερουσίας καὶ συνεργάτης μας, ὅστις γράφων ἐκ Κερκύρας ἤδη τῇ 24 Ἰανουαρίου 1928 μᾶς λέγει μεταξύ τῶν ἄλλων.

«Ἐχω νὰ σᾶς προσθέσω κάτι εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἐπισκόπων:

Α') ἐπίσκοποι Χερρονήσου

ἦος) Νικόλαος Καθενίγος ἢ Κακανίγος· ἀνεγνωρίσθη τοιοῦτος τῷ 1410 καὶ ὄχι 1404. Ὅρα ἀρχεῖον Λουκῆς Κρήτης.

Β') ἐπίσκοποι Ἀρχιδίας

ἦος) Μιχαὴλ ὁ Γεωργοράπτης 1404—1424 Ὁ Flam Κορνήλιος ἀπλῶς ἀναφέρει τοῦτον ὡς θανόντα τῷ 1424. Εὗρον πληροφορίας περὶ αὐτοῦ ἐν τῷ ἀρχεῖῳ τοῦ Λουκῆς τῆς Κρήτης· Λεσμίς I Ducali e lettere ricevute L. Trivisano Duca. Quaterno 40 fo 20

Γ') Ρεθύμνου εἶτε Καλαμώνος

6) Λουκᾶς Γριμένης 1409 καὶ ὄχι 1418. Τοῦτου ἀνακοινουταὶ ὁ διορισμὸς εἰς τὸν Λουκᾶ τῆς Κρήτης τῇ 16 Αὐγούστου 1409. Ἐγνώσθη ἐν Κρήτῃ τῇ 28 Σεπτεμβρίου. Λόγῃ τῆς Παπικῆς μεταβολῆς δηλαδὴ τῆς καθαιρέσεως τοῦ Ἀγγέλου Κορραρίου καὶ τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Κρητῆς Ἀλεξάνδρου Φιλάρτου, καρδινάλιου ἀρχ. Μεδιολάνων καταγομένου ἐκ Καρυῶν τοῦ χωρίου Βλιομάρι τοῦ φρουρίου Μιραμπέλου (ὡς ἀναφέρει ὁ Ἄνδρ. Κορνάρος ἐν τῇ ἀνεκδότῃ ἱστορίᾳ τῆς Κρήτης ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ) καὶ ἐπειδὴ θὰ ἠδύνατο ν' ἀναφανῆ ζήτημα νομιμότητος ἐπικυροῦται ἡ ἐκλογή τῇ 24 Σεπτεμβρίου 1409. Ἐλήφθη ὁ Σεπτεμβρίου. Ἐγκατεστάθη ἐν Κρήτῃ τῇ 17 Ἰουλίου 1410.

Δ') Ἀγρίου

5ος) Φραγγίτσος Σεχρέτος 1388. Παρητήθη 1410 (ἀρχεῖον Δουκῶς Κρήτης).

6) Ρολλάνδος, 1410. Ἀπέθανεν ἀμέσως (Creta Sacra).

7) Φραγγίων 1410. (Creta Sacra)

Ταῦτα παρατηρεῖ ὁ κ. Θεοτόκης. Ἡμεῖς δ' ἐκτὸς τῆς μελέτης τοῦ πατρὸς Felice ἐγνωρίζαμεν καὶ τὰς σχετικὰς τού κ. Ξανθοῦδιδου τοῦ κ. Gerola (per la cronotasi κλπ.) τῆς Eva Tea καὶ τοῦ ἀρχ. Ἀγγελιδάκη, τὰς ὁποίας καὶ ἀναγράφομεν εἰς τὴν Γενικὴν περὶ Κρήτης βιβλιογραφίαν.

Εἰς τὸ προηγούμενον φύλλον εἶχε δημοσιεύσει ὁ κ. Σπυρ. Μυλοποταμίτης, ἐκ μητρὸς Θεοτόκης, ἔγγραφον τοῦ βαρῶνου Θεοτόκη περὶ τοῦ Καποδίστρια. Ὁ κ. Σπ. Θεοτόκης μᾶς γράφει σχετικῶς «Ἐπίσης τὸ δημοσιευθὲν ἔγγραφον περὶ Καποδίστρια εἶναι ἀμφίβολον ἐὰν προέρχεται ἀπὸ τὸν Ἐμμανουὴλ Α. τὸν γνωστὸν καὶ σοφόν, μᾶλλον φαίνεται δημοσιῦργημα τοῦ ἐγγονοῦ του Ἐμμανουὴλ, ὅστις δυστυχῶς δὲν ἠκολούθησε τὰ ἴχνη τοῦ πάπου του. Ὁ Ἐμμανουὴλ Α. συνηργάσθη μετὰ τοῦ Καποδίστρια κατὰ τὸ 1806 ἐπὶ Ἑπτανήσου πολιτείας ὅτε ὁ δεῦτερος ἀνέθεσεν εἰς τὸν πρῶτον τὴν ἐποπτείαν τῆς Δημοσίας ἐκπαιδεύσεως». Ἡμεῖς ὁμῶς δὲν βλέπομεν τὸν σκοπὸν εἰς ὃν ἠ' ἀπέβλεπεν ὁ ἐγγονὸς διαφημίζων τὸν θεῖον διὰ πλαστοῦ ἐγγράφου ὡς τὸ δημοσιευθὲν. Ἀλλὰ περὶ τούτου ἃς ἔχουν τὴν βαρύνουσαν οἱ Ἑπτανήσιοι λόγιοι.

Ἡ δημοσιευομένη «Γενικὴ περὶ Κρήτης Βιβλιογραφία» ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν συγκέντρωσιν παντὸς γραφέντος διὰ τὴν Κρήτην καὶ ἐνδιαφέροντος αὐτὴν, πρὸς διευκόλυνσιν τῶν μελετῶντων Κρητικὰ ζητήματα οἱ ὅποιοι πρέπει νὰ γνωρίζουν τί ἔχει γραφῆ πρὸ αὐτῶν. Διὰ τὸ πρῶτον μέρος (διότι ἀργότερον θὰ δημοσιεύσωμεν συμπληρώματα) ἠργάσθησαν διὰ τὴν μὲν σύνταξιν ὁ κ. Τωμαδάκης ἐν Ἀθήναις καὶ Χανίοις, καὶ ὁ κ. Μυλοποταμίτης ἐν Χανίοις, διὰ τὴν ἐνοποίησιν δὲ καὶ ὁ Γραμματεὺς συντάξεως κ. Μ. Σακελλαρίου. Ἀπαντα τὰ καταγραφόμενα δὲν εἶδαν οἱ καταγράψαντες, λαβόντες ὀλίγα ἐξ ἄλλων βιβλιογραφῶν. Ἐπίσης δὲν ἐσημειώθη ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος οὔτε αἱ σελίδες τῶν βιβλίων, ὡς περιττὸς φόρτος. Ἡ βιβλιογραφία ὁμῶς αὐτὴ ἐγένετο μετὰ περισσοτέρας ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας ἀπὸ μαρικὰς προτασσομένας εἰς διαφόρους μελέτας καὶ κυρίως ἀπὸ τὰς παραπομπὰς τῶν ὁποίων γέμουσι ἱστορίαι καὶ μελέται, δυσνοήτους καὶ ἀτάκτους. Δὲν ἐβιβλιογραφήθησαν λίβελλοὶ τινες Κρητῶν πολιτευομένων πρὸς ἀλλήλους δι' οὓς ἴσως ὑπάρξη δευτέρα σκέψις, χρειάζεται δ' ἀκόμη ὑπομονητικὴ ἔρευνα εἰς περιοδικὰ καὶ ἑφημερίδας (τὴν Ἐρευναν π.χ.) τὰ ὁποία δὲν

εδρίσκονται εύκόλως λόγω τῆς ἐλλείψεως πλήρους ἱστορικῆς βιβλιοθήκης ἐν Χανίοις. Ἡ δὲ βιβλιογραφία αὕτη, μίᾳ τῶν ὄσων συντάσσει ἢ ἐπὶ τῆς ὕλης ἐπιτροπῇ ἀποβλέπει καὶ εἰς τὴν συγκέντρωσιν τῶν ἀναγραφομένων ἐν αὐτῇ ὑπὸ τῆς βιβλιοθήκης μας.

Μὲ τὸ ἄρθρον «Ὁ Ἐμμ. Μοσχόπουλος καὶ τὰ μαγικά τετράγωνα» τοῦ διακεκριμένου ἐπιστήμονος κ. Φ. Λουπάση ἐγκαινιάζομεν τὴν συνεργασίαν τῶν μὴ φιλολόγων συνεργατῶν μας, μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ συνεργασία αὕτη (δυσκολωτέρα ἐνίοτε τῆς φιλολογικῆς) συντελεῖ ἐξ ἴσου εἰς τὸν σκοπὸν μας, ἀφοῦ προέρχεται ἀπὸ Κρήτα ἐπιστήμονα.

Τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Μαρτίου ἀπέθανεν εἰς τὴν γενέτειραν (Φιλιανὰ Κισάμου) ὁ Γιάννης Σκουνάκις ἐπιλεκτὸν μέλος καὶ ἄλλοτε Γεν. Γραμματεὺς τοῦ Συλλόγου μας. Οὗτός ἐγεννήθη τὸ 1906 ἐνεγράφη δὲ κατὰ τὸ 1925 εἰς τὴν Νομικὴν σχολὴν. Τὸ 1926 ἐξέδωκε τὸν «Κρατύλον» ἐρωτικὸν εἰδύλιον εἰς δύο μέρη. Ἔχει δημοσιεύσει ἀρκετὰ ποιήματα εἰς τὸν Ἀδυγερινὸν καὶ τὸν Ραδάμανθυον, ἢ βιβλιοθήκη μας δὲ ἔχει καὶ ὀλίγα χειρόγραφα ἀνέκδοτα.

Εἰς τὴν ἐκδόσιν τοῦ παρόντος τεύχους συνετέλεσαν ἡ μοναστηριακὴ Ἐπιτρ. Χανίων διὰ πεντακωσιοδράχμου εἰσφορᾶς, καὶ οἱ ἐγγραφέντες συνδρομηταὶ εἰς τοὺς ὁποίους ἐκφράζομεν τὰς εὐχαριστείας μας. Ἰδιαιτέρως εὐχαριστοῦμεν τοὺς Θεοφιλέστατον ἐπίσκοπον Ἱεροσητείας κ. Ἀμβρόσιον διὰ τὴν συνδρομὴν καὶ τοὺς καλοὺς τοῦ λόγου, τοὺς δημοδιδασκάλους Σητείας διὰ τὴν ἐπιδεικνυομένην προθυμίαν νὰ ἐγγράφωται συνδρομηταί, τὸν Θεοφιλέστατον ἐπίσκοπον Ρεθύμνης καὶ Ἀδελφοτάμου κ. Τιμόθεον καὶ τῶν ἐν Βιέννῃ ἀρχιμανδρίτην καὶ λόγιον Κρήτα κ. Ἀγαθάγγελον Ξηρουχάκιν, διὰ τὴν προθυμίαν μεθ' ἧς ἐνεγράψεν ἐννέα συνδρομητὰς τοῦ δελτίου. Ἐπίσης εὐχαριστοῦμεν διὰ τὴν εὐμενῆ ὑποδοχὴν τοὺς συνεργάτας μας κ. κ. Σπ. Θεοτόκην Λεων. Ζώην καὶ τὴν κ. Μ. Μινιώτου ἐκ τῶν ἀγαπητῶν μας ἑπτανήσων.

Παρακαλοῦμεν καὶ πάλιν τοὺς κ. κ. καθηγητὰς καὶ διδασκάλους καὶ πάντας τοὺς ἐν Κρήτῃ, τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι καὶ τῇ ἐξωτερικῇ λαμβάνοντες τὸ δελτίον νὰ μᾶς ἀποστείλουν τὴν συνδρομὴν των, μὲ τὴν θεαδίτητα ὅτι συντελοῦν εἰς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τῆς Κρή

της καὶ μετὴν πεποθήσθαι ὅτι τὸ δελτίον θὰ ἐκδίδεται ἀνελλιπῶς ὑπὸ τοῦ Συλλόγου.

Τὴν 17ην Ἀπριλίου ἐ. ἔ. ἐωρτάσθη ὑπὸ τοῦ Συλλόγου ἡμῶν ἡ τετάρτη ἐπέτειος τῆς ἰδρύσεώς του διὰ φιλολογικῆς συνεδρίας. Κατὰ ταύτην γενομένην εἰς τὸ ἀναγνωστήριον τοῦ Συλλόγου ὁ πρόεδρος ἐξῆρε τὸ γεγονός τῆς ἡμέρας, ἀνακοινώσας δὲ τὴν ἀνακήρυξιν ὡς ἐπιτίμων μελῶν τῶν κ. κ. Στ. Ξανθοῦδιδου καὶ Ν. Ἰω. Παπαδάκι, ὠμίλησε διὰ τὸ ἔργον των. Ὁ Γραμματεὺς ἀνέγνωσε τὸ σχετικὸν πρακτικόν, ἀνεγνώσθη δὲ καὶ ἡ ἀπάντησις τοῦ κ. Ξανθοῦδιδου δεχομένου τὴν τιμὴν. Εἶτα κατατέθη ἡ σήμερον δημοσιευομένη «Γενικὴ περὶ Κρήτης Βιβλιογραφία». Ἡ δὲς Κ. Βλαζάκι ὠμίλησε περὶ Παστέρ, ὁ δὲ κ. Τωμαδάκις περὶ τοῦ ἔργου τοῦ νεαροῦ Μ. Ν. Ράπτη χαρακτηρίσας αὐτὸν ὡς τὸν μοναδικὸν λογοτέχνην εἰς τὰ Χανιά. Ὁ κ. Ν. Ἰω. Παπαδάκις ἀπήντησε τὴν ἐπομένην δεχόμενος τὴν ἀνακήρυξιν του ὡς ἐπιτίμου μέλους.

ΣΧΟΛΙΑ

Εἰς τὰ λεγόμενα **Νεοελληνικὰ γράμματα** τοῦ Ἡρακλείου (τεύχος Ἰανουαρίου 1928) ἐδημοσιεύθη ὑδριστικὸν σχόλιον τοῦ κ. Μουρέλλου διὰ τὸ δελτίον μας. Ἀφορμὴ εἶναι τὸ περὶ τοῦ γλωσσικοῦ του ἄρθρον τοῦ κ. Κ. Φούμη τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύσαμεν εἰς τὸ α' τεύχος. «Ἄν δὲν εἶχε ἡμερομηνίες θὰ τὸ κατέτασσε κανεὶς προσεχτικῶς διαβάζοντάς το στὰ 1883. Σὰ νὰ γένη κείνη τὴν ἐποχὴ. Τόσο ἡ ἐμφάνισίς του ὅσο καὶ οἱ ἰδέες, ἡ γλῶσσα, ἡ νοστοροπία τῶν γραφόντων εἶνε καθυστερημένη». Δὲν ἐχρειάζετο ἀπάντησις. Τὸ περιοδικὸν μας δὲν συναγωνίζεται τὴν φυλλάδα τοῦ κ. Μουρέλλου καὶ ἔχει ὕλην τὴν ὁποῖαν ὁ ἐν λόγῳ κύριος δὲν εἶδεν εἰς τὰ ὄνειρά του. Ἡ ἐπίθεσις ὅμως αὐτῆ εἶναι ὀλότελα προσωπικὴ κατὰ τοῦ κ. Κωστή Φούμη, πολιτικῶς ἀντιθέτου τοῦ κ. Πύργου, τὸν ὁποῖον ἐφιλοξενήσαμεν κάποτε εἰς τὸν Φιρκᾶν.

Σχετικῶς μετὴν γλῶσσαν τοῦ δελτίου ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ Σύλλογός μας δὲν καταπιάνεται μετὸ γλωσσικὸν ζήτημα, οὔτε δὲν κάμνει γλωσσικὴν **πολιτικὴν**. Ἔχει σκοπὸν καλλίτερον τὸν ὁποῖον δὲν θέλει νὰ καταστρέψῃ ἐμποδίζων τοὺς συνεργάτας του νὰ κλίνουν πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ ἀριστερά. Ὅσον διὰ τὸ ἄρθρον τοῦ κ. Κ. Φούμη, δυνάμεθα νὰ θεβαιώσωμεν τὸν ἐπικριτὴν μας ὅτι ἀνεγνώσθη μετὴν μεγαλειτέραν εὐχαρίστησιν. Ὁ κ. Φούμη δὲν εἶναι γλωσσολόγος, ὅπως γλωσσολόγος δὲν εἶναι καὶ ὁ κ. Μουρέλλος, Ἄλλ' ἢ μεταξὺ των διαφορὰ εἶναι ὅτι ὁ πρῶτος δὲν ἔχει δηλητήριον νὰ ἐκχύσῃ ὅπως ὁ

ἄλλοτερος. Ὅταν δὲ ὁ κ. Μουρέλλος νομίξῃ τὸν Ροῖδην ὡς ἐπιστήμονα γλωσσολόγον, ἐπισύρει τὸ μείδιμα τοῦ κόσμου ὡς εἶναι δέδαιος. Διὰ δὲ τὸ καθυστατημένῃ, ἐπίθετον ἀποδιδόμενον καὶ εἰς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ περιοδικοῦ μας, δὲν ἐγνωρίζαμεν ἀλήθεια νὰ κάμωμεν ἐκεῖνο ποῦ ἔκαμαν τὰ δῆθεν «Νεοελληνικά Γράμματα» (βλέπε Ἑλληνικά Γράμματα Ἀθηνῶν Β' σελίς 394) διὰ νὰ φανῶμεν προσδευτικοί. Ἡ ἐπίθεσις αὐτὴ ἀποδεικνύει ὅτι οἱ λόγιοί μας συνειθισμένοι μὲ τὰς προχειρότητας ἀδυνατοῦν νὰ διακρίνουν πίσω ἀπὸ τὰς διόπτρας των κάθε προσπάθειαν ἢ ὁποία γίνεται πῦρ σφελος τοῦ τόπου.

Νομίζουσι ὅτι ἀρκοῦν «οἱ δύο τελάλισσες» καὶ ἡ πρόδος συντελέσθη. Ἡθέλαμεν ἕμεις ὁ κ. Μουρέλλος ἀφ' οὗ κόπτεται ὑπὲρ τῶν νέων καὶ προσδευτικῶν ἐμφανίσεων νὰ ἐνεφανίζετο εἰς τὸν Δομένικον Θεοτοκόπουλον π. χ. τὸ λογοτεχνικὸν περιοδικὸν τῶν Χανίων τοῦ παρελθόντος ἔτους. Ἄλλ' οὔτε ἐκεῖ. Φοβεῖται μήπως ὀλιγοστεύσῃ ἡ κατανώσις τοῦ φύλλου τοῦ ὅταν ἐπαινέσῃ ἢ ὅταν γράψῃ εἰς κανένα περιοδικόν;

Ἀπόδειξις τέλος τῆς πενίας τοῦ κατηγορητηρίου τοῦ κ. Μουρέλλου εἶναι καὶ τὸ ὅτι οὗτος ἐν ᾧ δὲν εἶρε τίποτε νὰ ἐπαινέσῃ ἑκατηγόρησεν ἐξ ὄλων τῶν δημοσιεύσεων τοῦ δελτίου μας τὸ ἄρθρον τοῦ κ. Φοῦμη. Ἄλλὰ πολλὰ ἐλέχθησαν περὶ τῆς ἄνευ ἀναγνωστῶν φυλλάδας ἡμεῖς δὲ δὲν εἴμεθα ἑταιρία διαφημίσεων.

Μεταξὺ τῶν ἐπιστρεφάντων τὸ Α' τεῦχος τοῦ δελτίου διὰ νὰ μὴ πληρώσουσι τὴν συνδρομὴν των, εἶναι καὶ «γυμνασιάρχης τις ἐπαρχιακοῦ γυμνασίου μεγαλόσχημος καὶ οὐχὶ ἄμοιρος χρημάτων» ὅπως εἶπε δημοσίᾳ ὁμιλῶν ὁ Πρόεδρος τοῦ Συλλόγου μας. Πλὴν τούτου καὶ διδασκάλισσα τῆς ὁποίας τὸ βιβλίον ἂν καὶ δὲν ἐλάβαμεν, τὸ ἀνηγγείλαμεν, μᾶς ἐπέστρεψε τὸ δελτίον.

Η ΚΙΝΗΣΙΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ

Τὸ Δελτίον μας ἀντηλάσσετο μὲ τὰ ἐξῆς περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες, διακόψαντα τὴν ἐκδοσὴν των ἢ μὴ λημθανόμενα πλέον.

Ἀθηνῶν. Ραδάμανθυς, Παρασκήνια, Πινακοθήκη, Νέα Τέχνη.

Χανίων. Ἠχώ τῆς Κρήτης, Μεσημβρινὰ (Ἑσπερινὰ) Νέα. (ἐφημερίδες).

Τὸ Δελτίον μας ἀνταλλάσσεται :

Α'. Ἐφημερίδες

ΑΘΗΝΩΝ Ἐλευθέρον Βῆμα. Μεγάλῃ ἡμερησίᾳ ἐφημερίς. Ὅδὸς Σταδίου 31. Ἰδιοκτῆτης Δ. Λαμπράκης.

Κωνσταντινούπολις. Ἑβδομαδιαία ἡμερηίς τῆς Ἑλλη-
νικῆς Ἀνατολῆς, Ἰδιοκτῆται Κ. Γ. Μακρίδης καὶ Α. Ι. Αἰγίδης. Ἀ-
καδήμου 12. **Φῶς τοῦ Λόγου** Ὁρθόδοξος Χριστ. Ἐφημερίς ἐκδι-
δομένη τὴν 1ην καὶ 15ην ἑκάστου μηνός. Χαριλάου Τρικούπη 9.

ΚΕΡΚΥΡΑΣ. Δύναμις. Διευθυντῆς Δ. Ζαφειρόπουλος.

ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ. Νέα Ἐφημερίς ἡμερησία. Ἰδιοκτῆτης ἡ
Κρητικὴ ἐκδοτ. Ἐταιρία.

ΡΕΘΥΜΝΗΣ. Ἀστραπὴ ἑβδομαδιαία, Ἰδιοκτῆτης καὶ συν-
τάκτης Στέλιος Π. Δρακάκης.

ΧΑΝΙΩΝ. Ἡμερησία: Κήρυξ διευθυντῆς καὶ ἰδιοκτῆτης
Κυρ. Κ. Μητσοτάκης. **Παρατηρητὴς** διευθυντῆς καὶ ἰδιοκτῆτης
Ἐμμ. Μπακλατζῆς. **Ἀλήθεια** διευθυντῆς καὶ ἰδιοκτῆτης Γ. Ζ. Μπριλ-
λάκης. **Ἐσπερινὸς Ταχυδρόμος** διευθυντῆς ἰδιοκτῆτης Ι. Ἀ-
ποκορωνιώτης. **Ἐφεδρικός Ἀγὼν** ἑβδομαδιαία διευθυντῆς ἰδιο-
κτῆτης Κ. Μαριδάκης.

Β'. Περιοδικὰ

ΑΘΗΝΩΝ Νέα Ἐποχὴ ἑβδομαδιαία ἐπιθεώρησις, Πολιτικὴ
οἰκονομολογικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ. Ἰδιοκτῆτης Ἰ. Ἡρ. Μάλλωσης.
Σταδίου 24. **Ἀγροτικὴ Ζωὴ.** μηνιαῖον. Διεύθυνσις Ἐλ. Ε. Πο-
λιτάκης. Καλαμιώτου 15 Ἀθῆναι.

Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις μηνιαῖον. Διευθύντρια Εὐγενία
Ζωγράφου. Μενάνδρου 83. **Ὁ Πρακτικὸς ἱατρὸς** μηνιαῖον. Δι-
εύθυνσις Σπ. Ν. Οἰκονόμου. Σκουφᾶ 26. **Κλινικὴ** δεκαπενθήμερος
ιατρικὴ ἐπιθεώρησις. Διευθυντῆς Δ. Ι. Ὁρφανός. Ἀγ. Κωνσταντίνου
12. **Διάλεξις,** ἐκδιδομένη τὴν 15ην καὶ 30 ἑκάστου μηνός. Ἰδρυτῆς
καὶ διευθυντῆς Διον. Βλαχογιάννης. Στοὰ Φέξη 80. **Ὁ ἀγώνις τῆς**
Γυναίκας 15ῆήμερον δελτίο τοῦ Συνδέσμου γιὰ τὰ δικαιώματα τῆς
Γυναίκας. Σταδίου 24. **Ἡ Νέα Ἀγωγή** μηνιαῖο παιδαγωγικὸ δελ-
τίο. Ψαρρῶν 41β. **Μεγάλῃ Στρατιωτικῇ καὶ Ναυτικῇ Ἐγ-
κυκλοπαίδειᾳ** εἰς ἑβδομαδιαία φυλλάδια. Πειραιῶς 27. **Ἀγροτι-
κὸς Ταχυδρόμος** διευθυντῆς Ἀριστ. Μουράτογλου Σταδίου 33.

ἸΩΑΝΝΙΝΩΝ. Ἡπειρωτικὰ Χρονικὰ περιοδικὸν σύγ-
γραμμα. Ἰδρυθὲν καὶ ἐκδιδόμενον προνοία τοῦ Μητροπολίτου Ἰωαν-
νίνων Σπυρίδωνος Βλάχου.

ΖΑΚΥΝΘΟΥ. Αἱ Μοῦσαι φιλολογικὸν καὶ ἱστορικὸν δεκα-
πενθήμερον ἱδρυτῆς καὶ διευθυντοῦς Δ. Χ. Ζώης. **Ἴόνιος Ἀνθο-
λογεῖα** μηνιαῖο ἱστορικοφιλολογικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ περιοδικόν. Δι-
ευθύντρια Μαριέττα Μινιώτου.

ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ. Ἀγροτικὴ Αὐγὴ ὄργανον παμμαθησια-
κοῦ Γεωπονικοῦ Συνδέσμου.

ΡΕΘΥΜΝΟΥ. Προμηθεὺς ὁ Πορφύρος δεκαπενθήμερον
ἐκπαιδευτικὸν περιοδικόν. Διευθυντῆς καὶ ἰδιοκτῆτης Γ. Φ. Δαφέρμυς.

ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ. Τὸ Φῶς 15ῆήμερον ἐκπαιδευτικὸν περιοδικόν.
Διευθυντῆς Στ. Ἀλατζός.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

Ἐκδίδεται δὶς, τρίς ἢ τετράκις τοῦ ἔτους.

Συνδρομὰ ἐπιπληρωτέα
Ἑσωτερικοῦ δρ. 50. Ἐξωτερικοῦ δολλάριον 1.

Ἐπὶ τῆς ὕλης καὶ βιβλιοθήκης ἐπιτροπὴ

N. B. Τομαδάκης εἰσηγητὴς

Εὐτ. Φουντουλάκης

Φωφὸ Μιτσotάκη

Μιχ. N. Ράπτης

Σ. Θεοτόκης Μυλοποταμίτης γραμματεὺς

Κ. N. Βαλάκης βιβλιοθηκάριος.

Γραμματεὺς συντάξεως : Μ. Σακελλαρίου.

Διαχειριστὴς : ὁ ἐκάστοτε Ταμίης τοῦ Συλλόγου

Διεύθυνσις : Κρητικὸν Φιλολογικὸν Σύλλογον Χανιά.

ΚΕΡΚΥΡΑΣ. Ἅγιος Σπυρίδων ἐκδίδεται τρίς τοῦ μηνός.

Ἀρχισυντάκτης Παρ. Πολάκης

ΧΑΝΙΩΝ. Χριστιανικὸν Ἑὼς, 15ῆήμερον θρησκευτικὸν ἔδρουθὲν ὑπὸ Ἀγ. Νινολάκι ἐπισκόπου καὶ ἐπιμελεῖα αὐτοῦ ἐκδιδόμενον. Νέα Ζωὴ ἠθικοθρησκευτικὸν δεκαπενθήμερον. Διευθυντὴς Γ. Κ. Φραντζεσκάκης. Δομῆνικος Θεοτοκόπουλος μηνιαῖο Κρητικὸ φυλλάδιο. Διευθυντὴς Σπύρος Παπαδαντώνης.

MONTPELLIER. Libre Διευθυντὴς L. Roussel.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ. Πάνταῖνος (Πατριαρχεῖο) ἐκδίδεται κατὰ Πέμπτην. Ἀλεξανδρινὴ Τέχνη μηνιαῖο λογοτεχνικὸ καλλιλιτεχνικὸ. Διευθύντρια Ρίκα Σιγκοπούλου. Παναγύπτεια ἐκδίδονται κάθε Σάββατο ἀπὸ τὰ «Γράμματα»· περιοδικὸ γιὰ παιδιὰ, ἐφήβους καὶ κορίτσια. Ἐρευνα μηνιαῖον Ραμλίου 18. Διευθυντὴς Ἄγγ. Κασσιγόνης.

Σημειώσις. (Ὅσα ἡ βιβλιοθήκη ἀποκεῖ οὐχὶ δι' ἀνταλλαγῆς δὲν τὰ ἀναγράφωμεν.)

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

Δημοσθένη Βουτυρά — Μέσα στὴν Κόλαση. Ἀθήνα 1927.

Φιλίππωνος I. Κουκουλέ — Βυζαντινὸν Παραμῦθι. Ἐν

Ἀθήναις. Σιδέρης.

Χάνφου, Βάρ Ἡ Νεανική ἡλικία. (ᾠφέλιμα 51) Ἀθηναί.
Σιδέρης.

Πανηγυρικὸν Λεόκωμα Ζακύνθου. Ἑκατονταετηρίς Οὔγου
Φωσκόλου. Ἐκδόσεις Ἴονίου Ἀνθολογίας. Ἀθηναί. 1927.

Οὔγου Φωσκόλου. Οἱ Χάριτες. Μετάφραση **Μιχριέ-
τας Μινώτου.** Ζηκάκη Ἀθηναί 1927.

Λευτέρη Ἀλεξίου. Ἡρακλῆς καὶ Ὀμφάλη. Δράμα λυρι-
κό. Ἡράκλειο τῆς Κρήτης. 1928.

Κωνστ. Καλλιπέκου. Ὁ ἱερός ψαλτῆρ ἐν τῇ πράξει. Ἐν
Θεσσαλονίκη 1927.

Κωστ. Καλλιπέκου. 52 ἑμιλλίαι. Ἐν Ἀθήναις 1927.
Raymond Furon. La préhistoire. Albus Blanchard. Pa-
ris 1928.

Ang. Andollent. L'énigme de Glozel, Editions Spès. Pa-
ris 1927.

P. Istrati. La famille Perlmutter. Service Centrale Li-
braerie Paris 1928.

Λευτέρη Ἀλεξίου. Les vers Français d'un Grec.

Δ. Β. Ζηφειροπούλου. Ψυχικαὶ ἔρευνοι. Κέρκυρα 1928
Στ. Ξηνοθείδου. Ἐρωτόκριτος. Μικρὰ ἔκδοσις. (ᾠφέ-
λιμα 53). Ἀθηναί. 1928.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Εἰς σελίδα 65 εἰς Βιβλιογραφίας ἀρ. 7 ἀντὶ 1902 γράφε 1912.

»	»	74	στίχος 11	ἀντὶ ἐμβάλλῃ γράφε ἐμβάλλει.
»	»	74	» 11	» δέλει νὰ δίνη γράφε θέλει νὰ δώσῃ.
»	»	74	» 13	» προσπαεῖ γράφε προσπαθεῖ.
»	»	74	» 14	» νεαράν » σειράν.
»	»	81	» 2	» εἶνε » εἶναι
»	»	85	σημ. 45	»

Εἰς τὴν σελ. 107 σχῆμα 3ον εἰς τὸ 2ο μικρὸ τετράγωνον τῆς
πρώτης ὀριζοντίας γραμμῆς ἀντὶ **O** νὰ τεθῇ **10**.

Εἰς τὴν σελ. 110 στὸ 3ο μικρὸ τετράγωνον τῆς 3ης ὀριζοντίας
γραμμῆς ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω ἀντὶ **18** νὰ τεθῇ **19**.

Εἰς τὰς σελ. 113, 114 τὰ τετράγωνα 1,2,3 εἶνε τὰ ἐν τῷ κει-
μένῳ σελ. 115 ὡς I, II, III ἀναφερόμενα.

Εἰς τὴν σελ. 118 ἀντὶ νὰ τεθῇ Stifel.

Εἰς τὴν σελ. 118 ἀντὶ τόλα εἰς τὴν προτελευταίαν γραμμὴν νὰ
τεθῇ τόγα.

